

نۇيغۇزلۇن ئىككى مۇقامى

4

چەھارگام

بۇگىلگۈ قامۇس نەشرىياتى

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

4

چەھارگاھ

نەشرگە ئۇيۇشتۇرغۇچى ئورۇنلار:

ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى
ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

16-ئەسىردە ئۆتكەن ئون ئىككى مۇقام ئۇستازى ئاماننىساخاننىڭ ھەيكىلى

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗塑像

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗陵墓

مۇقام پېشىۋاسى تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ 1951-يىلى مۇقام ئورۇنداۋاتقان ۋاقتى
木卡姆大师吐尔迪阿洪于 1951 年演唱木卡姆

十二木卡姆在首都舞台上

مۇقام ئانسامبىلى پايتەخت سەھنىسىدە

باش مۇھەررىر : تۆمۈر داۋامەت

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر:

مەمتىمىن يۈسۈپ

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن

تەھرىر ھەيئەتلەر:

تۆمۈر داۋامەت

(ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي

تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى)

(كاندىدات تەتقىقاتچى)

مىجىت ناسىر

(ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات

تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، تەتقىد-

قاتچى)

مەمتىمىن يۈسۈپ

(تەتقىقاتچى)

ئىمىن تۇرسۇن

مۇھەممەت ئىسمائىل (ش ئۇ ئا ر مۇقام فوندى جەمئىيىتىنىڭ

مۇدىرى)

ئابدۇرېھىم رەجەپ (پروفېسسور)

شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)

خەمىت تۆمۈر (پروفېسسور)

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ۋەن تۇڭشۇ (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)

قېيۇم تۇردى (1-دەرىجىلىك يازغۇچى)

ئوبۇل ئىسلام (ئالىي مۇھەررىر)

جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)

ئابلز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)

ئون ئىككى مۇقام تېكىست گۇرۇپپىسىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى:

مۇھەممەت سەلەي ھاجى	(تەتقىقاتچى)
خەمىت تۆمۈر	(پروفېسسور)
ئىسراپىل يۈسۈپ	(تەتقىقاتچى)
ئابدۇقېيۇم غوجا	(تەتقىقاتچى)
راخمان مامۇت	(ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرىنى رەتلەش گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن	(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
شەرىپىدىن ئۆمەر	(پروفېسسور)
ئىمىن تۇرسۇن	(تەتقىقاتچى)
مەمتىلى زۇنۇن	(1-دەرىجىلىك دراماتورگ)
ئابلىز شاكىر	(ئاتاقلىق مۇقامچى)
قاۋۇل ئاخۇن	(ئاتاقلىق مۇقامچى)
ئەسقەر (دوتسېنت)، تۇرسۇن ھوشۇر	(دوتسېنت)
ئۆمەر ئىمىن، مۇھەممەتتۇردى مىرزائەھمەد	(تەھرىر)

ئون ئىككى مۇقامنى قايتا ئوتتۇرىغا ئالغۇچى:

مەترووزى تۇرسۇن (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يېڭىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى ئوتتۇرىغا ئالغۇچى:

ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

ئون ئىككى مۇقام نوتا گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

ۋەن تۇڭشۇ	(1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
نۇرمەھمەت	(1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
جۇ جى	(1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
غىياسىدىن بارات	(1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

ئابلىكىم ئابدۇللا (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
 سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)، خەن باۋچياڭ (دوكتور)
 ئابلىز شاكر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
 قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)

مۇقام تېكىستلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىلار:

ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
 جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
 ئىمىن ئەخمىدى
 ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
 جاۋ گودۇڭ (پروفېسسور)
 ياك جىنشياڭ (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
 قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)، مەمتىلى دانى

مۇقام تېكىستلىرىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنى بېكىتكۈچىلەر:

ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
 جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
 ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
 قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆز، تەرجىمىھال، ئىزاھاتلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى:

ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆزنى ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلغۇچىلار: مېڭ چىڭشى
 (ئالىي مۇھەررىر)، شۈ يۈيۈ (تەتقىقاتچى)، لۇ شۈدۇڭ

لاتىنچە ترانسكرىپسىيىسىنى ئىشلىگۈچىلەر:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

مەتبەھىم سايت (دوتسېنت)

ئۇيغۇرچە تېكىستلەرنىڭ يەشمىسى، لۇغىتى، ئىزاھاتى ۋە كلاس-
سىك شائىرلارنىڭ تەرجىمىھالىنى ئىشلىگۈچى:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام نوتىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)
جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يېڭىدىن تىپىلغان 53 ئاھاڭنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)، سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)

ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدىۋىلى ۋە نوتا ئىزا-
ھاتلىرىنى ئىشلىگۈچىلەر:
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى ۋە نەققاشلارنى ئىشلىگۈچى:
تۇردى قادىر نازىرى

خەتتات: نىياز كېرەم، تۇردى قادىر نازىرى

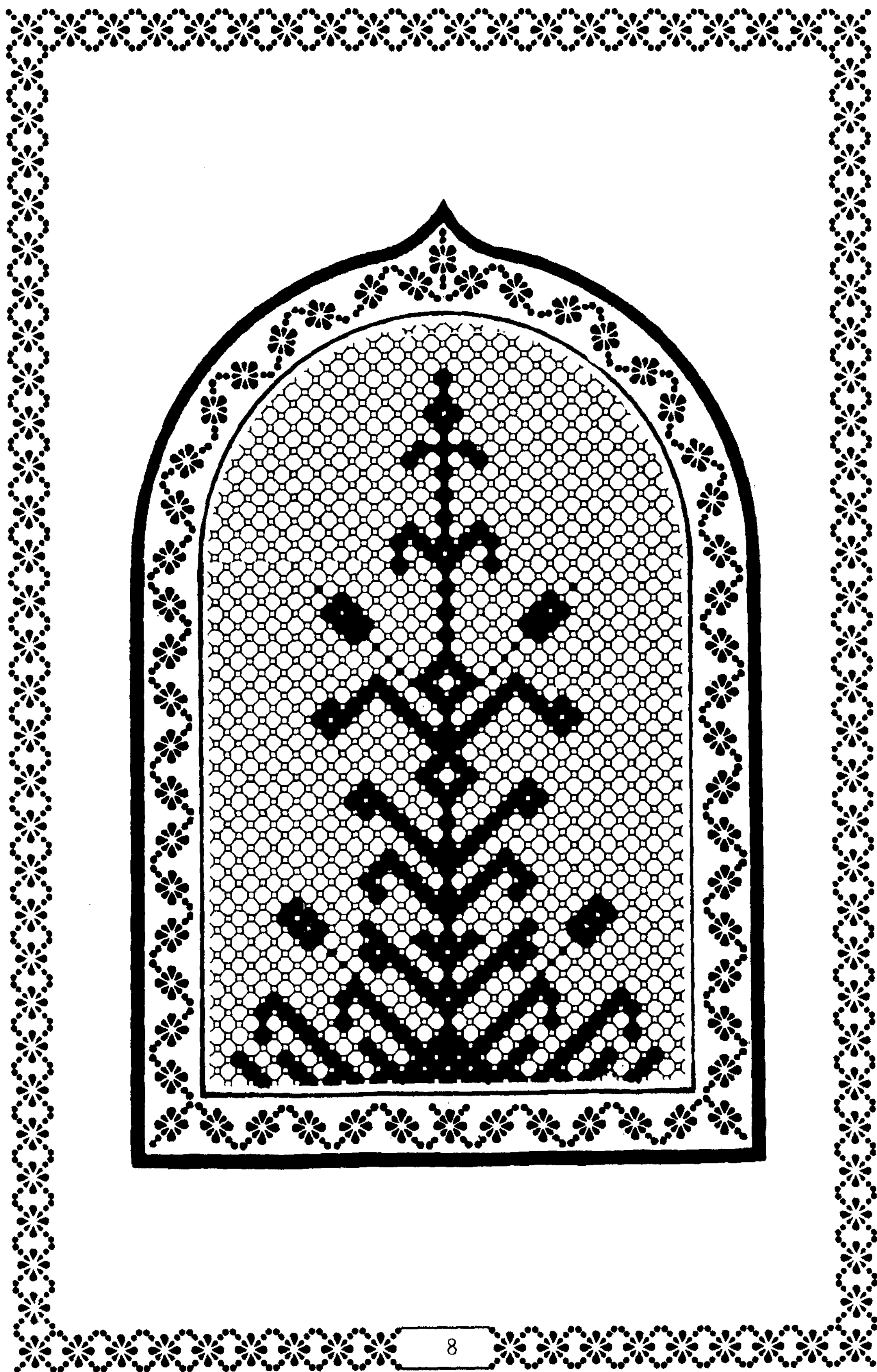
قىستۇرما رەسىمنى ئىشلىگۈچى: غازى ئەمەت (پروفېسسور)
فوتوگراف: ئەركىن قادىر

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ مۇھىم تەركىبى بولغان قىم-
مەتلىك مىراسلىرىمىزدىن «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» ۋە «ئىش-
رەت ئەڭگىز» لەرنى ساقلاپ، بىزنى شۇ مىراسلىرىمىز بىلەن تەمىن
ئەتكۈچىلەر: روزى ئاخۇن قالونچى، خالىق ھاجى، سەپەر.

ئاساسلىق تەھرىر ۋە نەشرىيات خادىملىرى

باش تەھرىر:	شۈي ۋېيچېڭ
مۇئاۋىن باش تەھرىر:	ۋاڭ دېيۇ
مۇدىر تەھرىر:	ياڭ گۇاڭخۇي، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز
مەسئۇل تەھرىر:	جىن بۇ، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز
مۇزىكا تەھرىرى:	ساۋ لەي
تەكلىپ قىلىنغان تەھرىرلەر:	مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن
	شەرىپىدىن ئۆمەر
	ئابدۇقېيۇم خوجا
	ئۇيغۇرچە تېكىستلەر بىلەن لاتىنچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەر -
	گە تەكلىپ قىلىنغان مەسئۇل كوررېكتور:
	مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن
	خەنزۇ يېزىقىغا تەكلىپ قىلىنغان تەھرىر:
	ئەكبەر غۇلام
مەسئۇل كوررېكتورلار:	جىن بۇ، ئەكبەر غۇلام
	شياۋ يىڭ
تەكلىپ قىلىنغان تېخنىداكتور:	ئابلىز قاسىم
مەتبەئە مەسئۇلى:	تۇڭ شىڭكەن، چيەن داچۈەن

كرش سۆز

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى—پارلاق جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر، ئەمگەكچان-ئىجادچان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى، ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكا تىلى بىلەن بايان قىلىدىغان بەدىئىي قامۇستۇر. ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە گۈزەل مەنىۋىيىتى، ئىستىسەك-خاھىشلىرى، تارىخىي رېئاللىق ۋە تۇرمۇش مۇھىتىدىن كېلىپ چىققان مۇھەببەت-نەپرەتلىرى ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ مۇزدىكا، بەدىئىي ئەدەبىيات ۋە ئۇسۇل قاتارلىق خىلمۇخىل شەكىللىرى بىلەن ئىپادىلەنگەن. مۇزىكىلىق ئىپادە جەھەتتە لىرىكا بىلەن ئېپىكا، نەغمە بىلەن نەزمە گارمونىك ھالدا ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان. مۇنداق مۇزىكا ئەسىرى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ سەنئەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان ئالاھىدە ئەسەر بولغاچقا، "شەرق مۇزىكا مەدەنىيىتىدىكى مۆجىزە" دەپ تەرىپلەنمەكتە.

ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن، ئارقا كۆرۈنۈشمۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر. مۇقاملار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن تارىخىي دەۋرلىرى بىلەن ھەمقەدەمدۇر. مۇقاملار كۆپلىگەن ماكان ۋە بىرقانچە زاماندا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۇرغۇنلىغان بەستىكارلىرى، ناخشىچىلىرى ۋە چالغۇچىلىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان خەلق مۇزىكىسىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئېتىكى تەركىبىگە كىرگەن قەۋم-قەبىلىلەر كۆپ ۋە كەڭ دائىرىلىك بولغاچقا، مەدەنىيىتىمۇ، جۈملىدىن مۇزىكا سەنئىتىمۇ كۆپ قاتلاملىق، كۆپ مەنبەلىك. چۈنكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى قەدىمكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش لىنىيىسى—يېقىنقى زاماندا ”يىپەك يولى“ دەپ ئاتالغان لىنىيىنىڭ مۇھىم تۈگۈنىنى چۆرىدىگەن زېمىندا مەيدانغا كەلگەن. بۇ قەدىمكى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىمۇ ئەنە شۇ زېمىندا شەكىللەنگەن. دەرۋەقە، ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى بازىسىدا، باشقا خەلقلەردىن ئۆزىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئىجابىي تەسىر ۋە پايدىلىق ئامىللارنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي مۇزىكا بايلىقىنى مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلەردىن بېيىتقان.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تارىخى ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن باشلىنىدۇ. ئىپتىدائىي جەمئىيەت باسقۇچىدا خەلق ئىچىدە ئىجاد قىلىنىپ، كەڭ تارقالغان يىر-كۈيلەر ۋە چالغۇلار فېئوداللىق جەمئىيەت دەۋرىدە تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، بارا-بارا سىستېمىلاشقان. بۇ—ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ زامان ئامىللىرى. تەڭرىتاغ بويلىرى ۋە تارىم ۋادىسىدا ياشاپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم ئېتىكى تەركىبلەردىن بولغان قەدىمكى ئاھالە مىلادىيىدىن ئىلگىرىدىكى چاغلاردىلا دېھقانچىلىق ۋە شەھەر مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان. جۈملىدىن يەرلىك ۋە مىللىي پۇراققا ئىگە بولغان ئاجايىب باي ۋە رەڭدار مۇزىكا مەدەنىيىتىنى ياراتقان. بۇ كەڭ زېمىندا ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلگەن ھەرخىل مۇزىكا ژانىرلىرى ئۆزلىرى يارالغان زېمىنلەر.

نىڭ ناملىرى بىلەن كۇچا مۇزىكىسى، قوچۇ-قومۇل مۇزىكىسى، قەشقەر-خوتەن مۇزىكىسى دەپ ئاتالغان. بۇ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ماكان ئامىللىرى.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ مۇنتىزىم قىسمى بولغان مۇقاملارنىڭ شەكىللىنىشىمۇ ئەنەشۇ زامان-ماكان ئامىللىرىغا باغلىق. مۇقاملار-نىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان ”چوڭ نەغمە“ قەدىمكى چاغلاردا ”بۈيۈك كۈي“ (خەنزۇچە ”داچۈي“) دەپ ئاتالغانىدى. مىلادى IV ئەسىردە، ”بۈيۈك كۈيلەر“دىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئاۋۋال ”قومۇل بۈيۈك كۈي“، ئۇنىڭدىن كېيىن كۇچا، قوچۇ، قەشقەر، خوتەن كۈيلىرى تارقالغانىدى. «ۋېي نامە»، «لۈي گۇاڭ ھەققىدە»، «شىمالىي سۇلالىلەر تارىخى» نىڭ «غەربىي دىيار» بۆلۈمى ۋە «سۈي نامە» نىڭ «مۇزىكا تەزكىراتى» دا قەيت قىلىنغان پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، مۇقاملارنىڭ دەسلەپكى سۈي-سوتۇقلىرى — ”بۈيۈك كۈيلەر“ مىلادى VI ئەسىردىن خېلى ئىلگىرى مۇنتىزىم كۈيلەر سىستېمىسى بولۇپ شەكىللىنىپ بولغانلىقى تەخمىن قىلىندۇ. VI ئەسىردىن X ئەسىرگىچە ئارىلىقتا بولسا، ھەر جاي ھەر ماكاندا خەلق ئىچىدە تارقالغان مۇقام كۈيلىرى تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، بىر-بىرىگە سىڭىشكە باشلىغان. X II ئەسىردىن كېيىن ”بۈيۈك كۈي“ دېگەن نام بارا-بارا ”مۇقام“ دېگەن ئەرەبچە نام بىلەن ئالماشقان. مۇقام ئېتىمولوگىيىلىك مەنىسىدىن قەتئىينەزەر، مۇئەييەن سىستېمىغا سېلىنغان بىر يۈرۈش-سىجىل مۇزىكىلار مۇجەسسسىمىنى بىلدۈرىدىغان خاس نام بولۇپ قالدى. 14-ئەسىردە ”چىغاتاي تىلى“ دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي

تىلىغا ئەرەبچە-پارسچە سۆزلەر كۆپلەپ قوبۇل قىلىنىشى مۇناسىدە-
ۋىتى بىلەن، ئەدەبىيات-سەنئەت ئاتالغۇلىرىنىڭ بىرقىسمى، جۈمە-
لىدىن مۇزىكا ۋە مۇقام ناملىرىمۇ ئەرەبچە-پارسچە ئاتىلىدىغان
بولۇپ كەتتى.

ئون ئىككى مۇقام تەركىبىگە كىرگەن بەزى ئاساسىي كۈيلەر
V ئەسىردىلا كۈچالىق مۇزىكاشۇناس سۇجىۋا تەرىپىدىن گرافىك-
لىق (توخرى يېزىقىدا ئىشلەنگەن بەلگىلەر بىلەن) خاتىرىلەنگەنلىكى مەلۇم. IX ئەسىردە بولسا، فارابى تۈركىي خەلق-
لەر مۇزىكىسىغا ئەرەب مۇزىكا نەزەرىيىسىنىڭ بەزى مۇۋاپىق چۈ-
شۈنۈكلىرىنى تەتبىق قىلىپ، ئەرەبچە ئاتالغۇلار بىلەن گرافىكىلىق
خاتىرىلەشنىڭ قائىدىلىرىنى ئىشلەپ چىققان. مۇقاملار كۆپىنچە،
ئەل نەغمىچىلەر تەرىپىدىن ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈش ئارقىلىق
تارقالغانلىقى ئۈچۈن، گرافىكىلىق خاتىرىلەش ئۇسۇلى ئىزچىل
داۋام قىلالىمىغان. لېكىن ئەل نەغمىچىلەر تەجرىبىلەر ئاساسىدا
ياراتقان "چىكىت" ئۇسۇلى بىلەن شاگىرتلارغا ئۈگىتىپ كەلگەن.
"بۈيۈك كۈيلەر" نىڭ بەزى ئاھاڭلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە، خەنزۇ
يېزىقى ئاساسىدا ئىشلەنگەن گرافىكا بىلەن خاتىرىلەنگەنلىكى ئۇ-
چۈن، ئىچكى ئۆلكىلەردىمۇ ساقلىنىپ قالغان.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ كلاسسىك سىكىلى XV
ئەسىردە خېلىلا مۇجەسسەملەشكەن. XVI ئەسىردە سۇلتان ئابدۇ-
رەشىتخان، ئاماننىساخان ۋە ئەينى دەۋردىكى مۇقامشۇناسلاردىن
قىدىرخان قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە غەيرىتى بىلەن،
جاي-جايلاردىن كۆپلىگەن ئەل نەغمىچىلەر، مۇقامشۇناسلار جەلپ

قىلىنىپ، مۇقاملارنىڭ ھەرخىل نۇسخىلىرى كەڭ كۆلەمدە توپلانغان؛ “بەش تونىكا، يەتتە ئاھاڭ” ۋە “ئون ئىككى پەللە” قاندىسى بويىچە، ئىنچىكە تەھقىقلىنىپ، سىستېمىلاشتۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ھازىرقى ئورنىكى شەكىللەنگەن. بۇ ئۆرنەك بويىچە ئون ئىككى مۇقام راي، چەبىيات، سىگاھ، چەھارگاھ، پەنجىگاھ، ئۆزھال، ئەجەم، ئۇششاق، بايات، نەۋا، مۇشاۋەرەك، ئىراقلاردىن ئىبارەت. دەرۋەقە، زامانىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مۇقاملارنىڭ ناملىرى ۋە رەت-تەرتىپى جەھەتلىرىدە بەزى ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرگەنلىكى مەلۇم. شۇنىڭدەك ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكلىرى بولغان يەرلىك ۋارىيانتلىرىمۇ مەۋجۇت، بۇلاردىن مەشھۇرراقلىرى قومۇل مۇقاملىرى بىلەن دولان مۇقاملىرىدۇر. ھەر بىر مۇقامدا “كىرىشمە” بولىدۇ-دە، بۇ مەزكۇر مۇقامنىڭ “ئانا تونى”نى بەلگىلەيدۇ؛ “كىرىشمە” (“مۇقەددىمە” دەپ ئاتالغان مۇقام بېشى) پۈتۈن بىر مۇقامدىكى خىلمۇ-خىل كۈيلەرنىڭ غولى. ئاندىن، مۇقام چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپ دېيىلگەن ئۈچ سوتۇققا (چوڭ قىسىمغا) بۆلۈنىدۇ. چوڭ نەغمە يەنە تەننەزە، نۇسخە، جۇلا، سەنەم، سەلىقە، پىشرەۋ قاتارلىق كۈيلەردىن تەركىب تاپقان. (بۇ كۈيلەردىن بەزىلىرى بىرقانچىدىن شاخلىنىدۇ)؛ بۇ كۈيلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا مەرغۇللىرى ۋە چۈشۈرگىلىرى بولىدۇ؛ مەرغۇللار ئۆزلىرى تۈسلىنىپ چىققان كۈي (ئانا ئاھاڭ) دىن ئۈزۈپ ئېلىنسا، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل كۈي بولالايدۇ. “كىرىشمە” دىكى تۈپ مىلودىيە مۇقامىنىڭ ئۈچىنچى سوتۇقىدا بەلگىلىك مۇزىكا قانۇنىيىتى بويىچە خىلمۇ-خىل ئۆزگىرىش ياسايدۇ. يەنە،

مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمى ئاخىرىدا “تەئكىد” بولىدۇ. تەئكىد — بىرىنچى سوتۇقتىن ئىككىنچى سوتۇققا — داستان قىسمىغا ئۆتۈشنىڭ كوۋرۇكى. چوڭ نەغمىنىڭ كۈيلىرى كۆپىنچە لىرىكىلىق كۈيلەردۇر. چوڭ نەغمىدىكى تۈپ مىلودىيە داستان قىسمىدىمۇ ئۆزئارا زىچ بىرىككەن ھالدا داۋاملىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مۇقامنىڭ داستان قىسمىدىكى مىلودىيىلىك قۇرۇلما چوڭ نەغمىدىكى تۈپ مىلودىيىنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتىدۇر. داستان قىسمىدىكى كۈيلەر قەھرىمانلىق، ئىنسانپەرۋەرلىك، ئىشقى-مۇھەببەت، ئەخلاق-پەزىلەت، مەرىپەت ئىپادىلىنىدىغان قىسسە ياكى ۋەقەلىك شېئىرلارغا ئۇيغۇن بولۇپ، ئادەتتە ئۈچتىن-بەشكىچە داستان ئېيتىلىدۇ. ئايرىم ئاھاڭلىرى كلاسسىكلارنىڭ غەزەللىرىگىمۇ باغلانغان. ھەربىر ئاھاڭ ئارىلىقىدا مەرغۇللار بولىدۇ. مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمىنى ئېپىكىلىق قىسىم دېسىمۇ بولىدۇ. ئاندىن، شوخ، قىزغىن، ئەركىن، ئىخچام ناخشا-ئۇسۇل كۈيلىرىدىن تەركىب تاپقان ئۆچىنچى سوتۇق — مەشرەپ قىسمى باشلىنىدۇ. مۇقامنىڭ بۇ قىسمى خەلق ئارىسىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان دراماتىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىسىم ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ئومۇملاشقان مەشرەپ-بەزمەلەردە، مۇقاملارنىڭ مەلۇم كۈيلەر سىكىلى “سەنەم” نامى بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئىجرا قىلىناتتى، بۇنداق “سەنەم”لەر يەرلىك ئالاھىدىلىكلەر بىلەن تۈسلەنگەنلىكى ئۈچۈن، “قەشقەر سەنىمى”، “كۇچا سەنىمى”، “كورلا سەنىمى”، “ئىلى سەنىمى”، “قومۇل سەنىمى” دېگەن خاس ناملار بىلەن ئاتالغانىدى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مىللىي ۋە ئۆزىگە خاس مىلودىيە

يىسى، مۇئەييەن سىستېمىلاشقان مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى، كۈيلىرىد-
نىڭ موللىقى ۋە مەزمۇندارلىقى، ئۇرغۇ-تىمپىلىرىنىڭ مۇرەككەپلى-
كى، رېتىملىرىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى، مۇزىكىلىق ئوبرازلىرىنىڭ
خىلمۇخىللىقى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ
كلاسسىك مۇزىكىلىرىدىن ياكى "مۇقام" لىرىدىن روشەن پەرقلىنىپ
تۇرىدۇ. ئون ئىككى مۇقام ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن يىللىق تارىخى
جەريانىدا شەكىللەنگەن پەلسەپىسى، پىسخولوگىيىسى، زېمىنىگە
ئۇيغۇن ياشاش ئۇسۇلى، ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە ئەخلاقىي چۈشەنچى-
لىرى قاتارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى ھالەتلىرى بىلەن چەمبەرچەس
باغلانغان. شۇڭا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مىلودىيە، تۈس،
پۇراق، ئۇرغۇ، رېتىم جەھەتلىرىدىن مۇئەييەن خاسلىققا ئىگە.
مۇقامدا مىلودىيە شۇنداق قاتمۇ-قاتكى، بىرخىل كۈي ۋە بىرخىل
ۋەزىن ئىچىدە ئانا تون ياكى تۈپ مىلودىيە غول قىلىنغان ھالدا
ھەرخىل تارماق مىلودىيىلەر كېلىپ چىقىدۇ. مىلودىيىدە، يەنە
كېلىپ، زەنجىردەك سىجىل تېمىلار ناھايىتى كۆپ، بۇ تېمىلار
مۇئەييەن لىنىيىنى بويلاپ، گىرەلەشكەن ھالدا راۋاجلىنىپ، ھەر-
خىل مۇزىكىلىق ئوبرازلارنى يارىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر
مۇقاملىرى تىگىشغۇچىلاردا ھاياجانلىق ياكى جەڭگىۋارلىق، خوشال-
لىق ۋە ئۈمىدۋارلىق، جۇشقۇنلۇق ۋە كۆتۈرەڭگۈلۈك، مۇڭلۇق ۋە
خىيالچانلىق، مۇھەببەت ياكى نەپرەت تۇيغۇلىرىنى دەرھال پەيدا
قىلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مۇزىكىلىق
ئىپادىسىدۇر، مۇقاملار ئاجايىپ چوڭقۇر مەنىلىك، باي مەزمۇنلۇق،

رەڭمۇرەڭ تۈسلۈك، بەدىئىي پاساھەتلىك، يەڭگىل ھەم ئېيتىشقا ئەپلىك كلاسسىك شېئىرلار (ئاساسەن غەزەللەر)، بېيىت-قوشاقلار بىلەن جانلىنىدۇ. ھەر بىر مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان ئېپىكىلىق داستانلار بىلەن تېخىمۇ يارقىن تۈسكە كىرىپ، تىڭشىغۇچىلارغا سىۋىزىتىلىق پەلسەپىۋى ۋە دىداكتىكىلىق تېكىستلەر ئارقىلىق يەنىمۇ تەسىرچان ئېستېتىك ھوزۇر بېغىشلايدۇ. مەشرەپ قىسمىدىكى كۈيلەر كۆپىنچە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەڭ ئومۇملاشقان بېيىت-قوشاقلار ۋە بۇلارغا ماس كېلىدىغان كلاسسىك شېئىرلار بىلەن ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ-دە، تېڭشىغۇچىلار ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ناخشا-ئۇسۇللار قاينىمىغا شۇڭغۇيدۇ. ئون ئىككى مۇقام XVI ئەسىردە رەتلەنگەن چېغىدا، مۇقام كۈيلىرى شۇ زامانغىچە ئۆتكەن كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىغا ياكى خەلق داستانلىرىغا باغلانغان بولۇشى تەبىئىي. لېكىن، زاماننىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مۇقامچىلارنىڭ خاھىشى، سورۇننىڭ ئېھتىياجى ۋە بەزى تىڭشىغۇچىلارنىڭ چەك قويۇشى بىلەن، تېكىستلەر ئۆزگىرىپ بارغان.

بىزگىچە يېتىپ كەلگەن تېكىستلەر يەنى مۇقام پېشىۋاسى— ئون ئىككى مۇقامنى ئۆز بوۋىسىدىن ئۈگەنگەن ئەنئەنە بويىچە زامانىمىزغا يەتكۈزگەن مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى تۇردى ئاخۇن باغلىغان تېكىستلەر زامان ۋە سورۇنلارنىڭ تاللىشىدىن ئۆتكەن ئاساسىي مەنبەدۇر. بۇ تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى مۇزىكا مەزمۇنىغا، تېكىستلەرنىڭ قۇرۇلمىسى مۇزىكا قۇرۇلمىسىغا، شېئىرىي ۋەزىنلىرى كۈيلەر ۋەزىنلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى زامان-زامانلاردىن بۇيان ھەرخىل سىياسىي-ئىجتىمائىي، مەنىۋى داۋالغۇشلاردىن، داۋان-توسۇقلار-دىن ئۆتۈپ، ئەل نەغمىچىلەرنىڭ ئۆز جېنىدىن ئارتۇق ساقلىشى ۋە ئاسرىشى بىلەن زامانىمىزغا ئۇلاشتۇرۇلدى. ئون ئىككى مۇقام-نىڭ زامانىمىزغا ئۇلىشىشىدا، مۇقام پېشقاسى تۇردى ئاخۇننىڭ تۆھپىسى ناھايىتى زور. ھېچقانداق نوتغا قارىماي، ھەربىر مۇقامنى ئۆزىنىڭ تۈپ مىلودىيىسى غول قىلىنغان كۈيلەر سىستېمىسىنى تەرتىپى بويىچە ئىزچىل سۈرەتتە ئازماي-تەزمەي، سوتكىلاپ ئېيتىپ بېرەلگەن تۇردى ئاخۇن ئاكا ھەقىقەتەن "مۇزىكا قامۇسى" دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا لايىق مۇقامشۇناسدۇر؛ جۈملىدىن ئۇنىڭ كەسپداشلىرى قاسىم ئاخۇن، روزى ئاكا قالۇنچى، روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇقامچىلارمۇ خەلقىمىزنىڭ سەنئەت پېشقالىرىدۇر.

خەلق ئىچىدە كەڭ تارقىلىپ كەلگەن مەشرەپ ۋە سەنەملەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇقاملارنىڭ چوڭ نەغمە قىسىملىرى ناھايىتى تار دائىرىدە، ئونلىغان ئەل-نەغمىچىلەرنىڭ ئەس-يادىدىلا ساقلىنىپ قالغاچقا، ئۈزۈلۈپ قېلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئازادلىق ئون ئىككى مۇقامغىمۇ نىجاتلىق ئېلىپ كەلدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرى 1950-يىللاردىن باشلاپ 1996-يىلغىچە ئىزچىل غەمخورلۇق قىلىپ ئالاھىدە كوڭۇل بۆلۈش بىلەن ھەر قايسى باسقۇچلاردا ئوخشاشلا كونكرېت كور-سەتمىلەر بېرىپ كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئون ئىككى مۇقامنى سىمغا يېزىۋېلىش ۋە نوتغا ئېلىش ئىشى 1951-يىلىدىلا باشلاندى.

غان. تۇردى ئاخۇن، رۇزى تەمبۇر ۋە ئۇنىڭ كەسپداشلىرىدىن
بىرقانچە ئەلنەغمىچى مۇقامچىلار 1951-يىل 7-ئاي، 1954-يىل
8-ئايلىرىدا ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىنىپ، ئون ئىككى مۇقامنىڭ
مۇتلەق كۆپ قىسمى سىمغا يېزىۋېلىندى. بۇ ئىشتا، ئۇيغۇر ئون
ئىككى مۇقامنىڭ بىباھا بايلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن مۇزىكا
مۇتەخەسسسى ۋەن تۇڭشۇ ئەپەندى كۆپ كۈچ سەرپ قىلىپ،
ئون ئىككى مۇقامنى تۇنجى قېتىم بەش سىزىقلىق خەلقئارا بەلگىلەر
بىلەن ئوتلاشتۇردى. تېكىستلىرىنى يېزىۋېلىشتا ئاتاغلىق شائىرلار-
رىمىز ئەمگەك سىڭدۇردى. شۇنىڭ بىلەن، ئون ئىككى مۇقام
ئۈزۈلۈپ قېلىش گىردابىدىن دەستلەپكى قەدەمدە قۇتقۇزۇپ قېلىندى.
دى. ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش خىزمىتى داۋاملىق
ئىشلەندى. يەنى مەدەنىيەت-سەنئەت ئورۇنلىرىدىن مەلۇم مۇتە-
خەسسسلەر ئاجرىتىلىپ، ئۇلار سىمغا يېزىۋېلىنغان نۇسخىنى ئۆز-
لەشتۈرۈپ، ئەمەلدە ئىجرا قىلىش ۋە رادىئو ئارقىلىق تارقىتىش
ئىشى بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ ساھەدە زىكرى ئەلفەتتاھ قاتارلىق
بەستىكارلىرىمىز ئۆز قابىلىيىتىنى نامايەن قىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر
ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىستانسىسى زور ماھارەت بىلەن كۈچ
چىقاردى. دەرۋەقە 30-يىللاردىن باشلاپ، يېڭىچە تىياتىرچىلىق
سەنئىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئارقىسىدا، مۇقام مۇزىكىسى خەلق
ئىچىدىكى سورۇندىن تىياتىر سەھنىسىگە چىقتى. 30-يىللاردىن
60-يىللارغىچە، سەھنىلەشتۈرۈلگەن ناخشا-غەزەللەرنىڭ تولىسى
مۇقام كۈيلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. 60-يىللاردىن كېيىن سىيا-
سى-ئىجتىمائىي تېمىلاردا يېزىلغان بەزى سەھنە ئەسەرلىرىگە

بىرەر مۇقامنىڭ موھىم كۈيلىرى ئاساس قىلىنغان ھالدا باشقا مۇقاملاردىنمۇ ئايرىم كۈيلەر تەتبىق قىلىنىپ قوللىنىلدى. سىياسىي تېمىلاردىكى سەھنە ئەسەرلەر ۋە ناخشىلاردىمۇ مۇقام ئۆزىنىڭ جەزد-بىدار ۋە تەسىرچان رولىنى جارى قىلدى ھەم ھاياتىي قۇدرىتىنى كۆرسەتتى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش، تولۇقلاش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە ئۈنۈملۈك خىزمەتلەر ئىشلەندى. بولۇپمۇ ئىسلاھات ۋە ئىشكىنى ئېچىۋېتىش ھەمدە ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى تەڭ ئېلىپ بېرىش فاڭ-جېن-سىياسەتلىرى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئون ئىككى مۇقامنى تەتقىق قىلىش خىزمىتى تېخىمۇ جانلاندى. 1987-يىلى شۇ ئارمۇ مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن شۇ ئارمۇ مۇقام ئانسامبلى قۇرۇلدى. ئاپتونوم رايون بويىچە، مەملىكەت بويىچە ۋە خەلقئارالىق مۇقام ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى كەينى-كەينىدىن ئۆتكۈزۈلدى. شۇ ئارمۇ ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن شۇ ئارمۇ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىكتە ئون ئىككى مۇقامنىڭ تېكىستلىرى ئۈستىدە كۆپلىگەن ئىلمىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇقامشۇناسلىق ۋۇجۇدقا كەلدى. ئون ئىككى مۇقام پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدىن چىقىپ، دۇنياغا يۈزلەنپ، خەلقئارا سەھنىلەردە جەلىكار سادا ياڭراتتى ۋە تىڭشىغۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى كۈيلەر ۋە تېكىستلەردىن ئىبارەت

ئىككى ساھەگە بۆلۈنىدۇ. تۇردى ئاخۇن ئاكا باشلىق مۇقامچىلار بىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن كۈيلەر ۋە تېكىستلەر ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش ۋە تولۇقلاش خىزمىتىدە موھىم ئاساس بولدى. بۇ ئاساس بويىچە، ئون ئىككى مۇقامنىڭ كۈي-نەغمىلىرى ۋە تېكىستلىرى بىرقانچە قېتىم رەتلەندى، نەشر قىلىندى ۋە بارغانسېرى مۇكەممەل-لىشىشكە باشلىدى. شۇ ئۇ ئار ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى بىر قىسىم مۇتەخەسسسلەرنىڭ جاپالىق ئىزدىنىشى بىلەن مۇقام كۈيلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش پرىنسىپى ئاساسىدا تولۇقلاندى. شۇ ئارقىلىق مۇقام تەتقىقاتىدا يەنە بىر ئەھمىيەتلىك چوڭ قەدەم تاشلاندى. XVIII ئەسىردە ئۆتكەن خوتەن-لىك مۇقامشۇناس، ئالىم ئىسمىتۇللا ئىبنى نېمىتۇللا مۇئەججىزى ئۆزىنىڭ «تارىخىي مۇسقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە: «ئاماننىساخان ئۆزىنىڭ گۈزەل لېرىكىلىرىدىن «دىۋان نەفىسى» ناملىق بىر دىۋان تۈزگەن، «شۈرۇھۇل قۇلۇپ»، «ئەخلاقۇل جەمىل» ناملىق ئەسەر-لەرنى يازغان، «ئىشرەت ئەڭگىز» ناملىق مۇقامنى ئىجاد قىلغان» دېگەن.

شۇ ئۇ ئار ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە شۇ ئۇ ئار ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى ئالىم-مۇتەخەسسسلەرنىڭ ئەستايىدىل ئىزدىنىشى، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈشى بىلەن بۇ قېتىم ئاماننىساخاننىڭ ئىجادىيىتى بولغان «ئىشرەت ئەڭگىز» (شاتلىق قوزغىغۇچى) ناملىق مۇقام تېپىلدى. بۇ مۇقام 92 مىسرالىق كلاسسىك شېئىر ۋە 20 مىسرالىق

خەلق قوشاقلىرى بىلەن باغلانغان 11 ئاھاڭنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئون ئىككى مۇقام تەركىبىدىكى ھەر بىر مۇقامنىڭ خاتىمىسى بولغان «ئابى چەشمە» لەر ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى مۇزىكا بۆلەكلىرىدىن بولغان «مۇستەھزاد» لار تېپىلدى. بۇلار 242 مىسراق كلاسسىك شېئىر-لار بىلەن باغلانغان 39 ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يەنە «راك»، «چەبىيات» مۇقاملىرىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسىملىرىدىن بولغان 13 ئاھاڭ تېپىلدى، بۇ ئاھاڭلار ئارقىلىق يۇقىرىقى مۇقاملار تولۇقلاندى.

يېڭىدىن تېپىلغان «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» قاتارلىق مۇزىكا بۆلەكلىرى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ 13-كىتابى سۈپىتىدە بۇ قېتىم نەشر قىلىنغان «ئابى چەشمەلەر ۋە ئىشرەت ئەڭگىز» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلدى.

يۇقىرىقى مۇقام ۋە ئاھاڭلارنىڭ تېپىلىشى مەدەنىي ھاياتىمىز-دىكى خوشاللىقلارلىق زور ۋەقە. چۈنكى بۇ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ تارىختىكى ئۈچىنچى قېتىملىق رەتلىنىشى ۋە تولۇقلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

تولۇقلاپ نەشر قىلىنغان بۇ نۇسخا نوتا، ئۇيغۇرچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىست، يەشمە، لۇغەت، ئىزاھات، تېكىستلەرنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىغا تېكىستلىرى كىرگەن كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى، نوتا بەلگىلىرى توغرىسىدا ئىزاھات، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ئاھاڭ

كۆرسەتكۈچلىرى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.
 «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ تېكىستلىرى، بۇنىڭدىن
 ئىلگىرى (1964-، 1983-يىللىرى) تۇردى ئاخۇن ئېيتقان تې-
 كىستلەر بويىچە رەتلىنىپ نەشر قىلىنغانىدى. لېكىن ئۆتمۈشتە
 خىلمۇخىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر ۋە ئوقۇش-ئورۇنداش جەھەتتىكى
 سەۋەنلىكلەر تۈپەيلىدىن بەزى تېكىستلەر قىسقارتىۋېتىلگەن ياكى
 ئۆزگەرتىۋېتىلگەن، بەزىلىرى تەكرارلىنىپ كەتكەن ياكى ئىككى-
 كى-ئۈچ شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بېيىتلاردىن قۇراشتۇرۇلغانى-
 دى. 1993-يىلى، تېكىستلەرنى ئىككىنچى قېتىم رەتلەشتە، بۇ
 كەمچىلىكلەر مەلۇم دەرىجىدە تۈزىتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىمۇ
 چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش جەريانىدا، بەزى سەۋەنلىك-
 لەر بايقالدى. 1995-يىلى شىنجاڭ ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات
 ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى
 تەتقىقات جەمئىيىتى 47 نەپەر ئالىم-مۇتەخەسسسلەردىن تەركىب
 تاپقان 4 گۇرۇپپا تەشكىللەپ، 11 ماددىلىق ئىلمىي قائىدە-پرىن-
 سىپلارنى بەلگىلەپ، شۇ قائىدە-پرىنسىپلار ئاساسىدا تېكىستلەر
 ئۈچىنچى قېتىم ئەستايىدىل رەتلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەنبەلىرى
 تەتقىقلاندى. تېكىستلەرنىڭ مەزمۇن ھەم ۋەزىنلىرى كۈيلەرنىڭ
 تېما ھەم ۋەزىنلىرىگە ماس بولۇش ئەنئەنىسىگە تولۇق ۋارىسلىق
 قىلىندى. ئايرىم تېكىستلەردىكى كەم جايلار شۇ تېكىستنىڭ قەدىم-
 كى قول يازمىلىرى ئاساسىدا تولۇقلاندى. تەكرار ئېيتىلغان تې-
 كىستلەر قايسى شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن ئېلىنغان بولسا، شۇ
 شائىرنىڭ ياكى زامانداش شائىرنىڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان باشقا

شېئىرلىرى بىلەن يەڭگۈشلەندى. كلاسسىك شېئىردىن ئېلىنغان تېكىستلەردە، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ لىرىكا جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ نەمۇنىلىرىنى نامايەن قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىلدى. بۇ قېتىم رەتلەنگەن تېكىستلەر كلاسسىكلىرىمىزدىن 44 نەپەر شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بولۇپ ئاساسەن ئارۇز ۋەزنىنىڭ رەمەل، ھەزەج، رەجەز، مۇتەقارب، مۇجتەس... قاتارلىق بەھرىلەرنىڭ ھەرخىل ۋەزىنلىرىدە يېزىلغان غەزەللەردىن تەركىب تاپتى. مۇقاملارنىڭ داستان قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلار ئىلگىرىكى تېكىستلەردە ئاساسەن ئىككىلا داستاننىڭ ئۇزۇندىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇ قېتىمقى رەتلەشتە، خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان مۇنەۋۋەر داستانلار مەسىلەن، «غەرب-سەنەم»، «بەھرام-دىلئارام»، «يۇ-سۇف-ئەھمەد»، «ھۇرىلىقا-ھەمراجان»، «سەنەۋبەر»، «فەر-ھاد-شىرىن»، «شاھزادە نىزامىددىن ۋە مەلىكە رەئنا» قاتارلىقلارنىڭ قول يازمىلىرى ئاساسىدا پارچىلار بېرىلدى. مۇقامنىڭ داستان قىسمىدا 14 داستان پارچىلىرىدىن باشقا، كلاسسىك شائىرلىرىمىزنىڭ قەسىدە ژانىرىغا ياندىشىدىغان غەزەللىرىمۇ قايتا رەتلەندى. خەلق بېيت-قوشاقلرىدىن ئېلىنغان تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، سىۋىزىتلىق باغلىنىشى ۋە مەنتىقىي مۇناسىۋەتلىرى، تارد-خىيلىقى ۋە بەدىئىي قىممىتى كۆزدە تۇتۇلدى.

ئون ئىككى مۇقامنى ئوتلاشتۇرۇش خىزمىتى پەيدىنپەي ياخشى ئىشلەندى. مۇزىكا شۇناس ۋەن تۇڭشۇ، تۇردى ئاخۇن باشلىق مۇقامچىلاردىن خاتىرىگە ئالغان ئۇنئالغۇ لىنتىسى بويىچە يېزىپ چىققان تونجى نوتىدىن بۇ قېتىم مۇۋاپىق پايدىلىنىپ

قايتىدىن ئۇتىلاشتۇرۇلدى. نوتىغا ئېلىشتا، ئاھاڭ ئايرىش مېخانىزىمىدا تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ھەربىر كۈيىنىڭ ئەسلى ھالىتىنى ئەينەن ئىپادىلەشكە ئەھمىيەت بېرىلدى. قايتا يېزىلغان نۇتا پايتەختتىكى مۇزىكا تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ، ئاتاقلىق مۇزىكاشۇناسلىرىدىن تەتقىقاتچى خۇاڭ شياڭپىڭ، پروفېسسور تىەن لىەنتاۋ، قاتارلىق مۇتەخەسسسلەرنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈلدى.

باشقا مىللەت مۇزىكاشۇناسلىرى ياكى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرىنىڭ ئوقۇشى ۋە ئېيتىشىغا ئوڭاي بولۇشى نەزەردە تۇتۇلۇپ، ئومۇمىي بولغان خەلقئارالىق گرافىك بەلگىلەر بىلەن تېكىستلەرنىڭ ترانسكرىپسىيىسى بېرىلدى. تېكىستلەر خەنزۇچىگە قايتىدىن تەرجىمە قىلىندى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ بۇ قېتىمقى نەشرىنى تەييارلاشتا، مۇقامچىلار، ئەدەبىياتشۇناسلاردىن، كومپوزىتۇرلاردىن كەڭ، تەكرار پىكىر ئېلىندى، قايتا-قايتا تەھلىل-تەھرىردىن ئۆتكۈزۈلدى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ قوللىنىلىدىكى بۇ نۇسخىسى مۇقام پېشوالرىنىڭ، مۇقامشۇناسلارنىڭ، مۇقامچىلارنىڭ، كومپوزىتۇرلارنىڭ، كلاسسىك ئەدەبىياتچىلارنىڭ كۆپ يىللىق جاپالىق ئەجىرىنىڭ نەتىجىسى. ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ، يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش، باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇقاملىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش، مۇقام نەزەرىيىسىنى بەرپا قىلىش، ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ تۈرلۈك

ۋاستىلىرى ۋە ھەرخىل ژانىرلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر ئون
ئىككى مۇقامىنى ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۈنۈملۈك
خىزمەت قىلدۇرۇش جەھەتلىرىدە، بۇ نۇسخا دەستۇر بولۇپ قالغۇ.
سى.

ئىككى يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئىككى جەمئىيەتتىكى
ئالىم-مۇتەخەسسسلەرنىڭ تىرىشچانلىقى، جاپالىق ئىزدىنىشى، زور
كۈچ چىقىرىشى ئارقىلىق ئون ئىككى مۇقام نوتىلىرى ۋە تېكىستلەر
رى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا تولۇقلاندى. نوتا ۋە
تېكىستلەردە ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بەزى نۇقسانلار
تۈزىتىلدى، شۇنداقتمۇ بۇ نۇسخىدا يەنە ئايرىم يېتەرسىزلىكلەر
ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. كەسىپداشلارنىڭ كېيىنكى ئىلمىي
تەتقىقات خىزمىتى جەريانىدا تۈزىتىپ كېتىشنى سەمىمىي ئۈمىد
قىلىمەن.

تۆمۈر داۋامەت

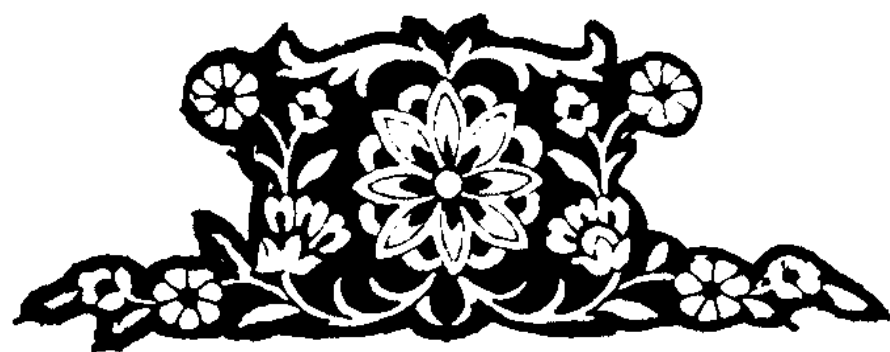
1996-يىل ئۆكتەبىر

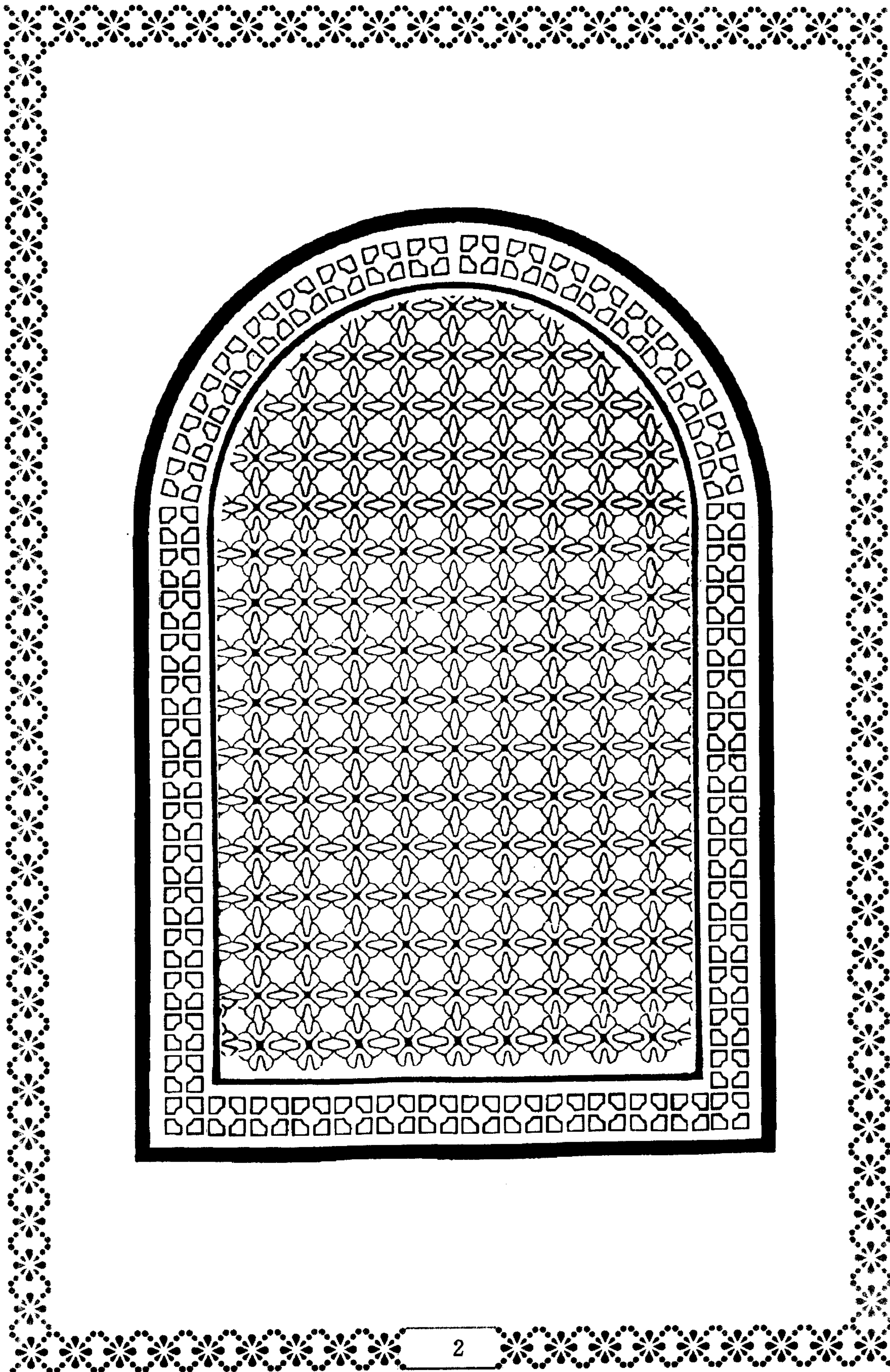

ئومۇمىي مۇندەرىجە

1	 كىرىش سۆز
3	 ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەر
39	 يەشمىلەر
59	 لۇغەت
75	 ئىزاھاتلار
103	 كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى
	«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر
116	 ھەققىدە ئىزاھات
118	 ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ

ترانسکرپسیلک
پکستلر

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

(7) كۆرۈپ گۈلتەك يۈزۈڭنى سەككىكى

تەئەززە

(9) كۆڭلۈم ئۆرتەنسۈن نەۋائى

تەئەززە چۈشۈرگىسى

(10) " دەرشوخىغە

نۇسخە

(11) ياشۇرۇن دەردىمنى نەۋائى

نۇسخە چۈشۈرگىسى

(12) " ئەي نەۋائى

مۇستەھزاد

(13) تۈن ئاقشام بولدى-يۇ، نەۋائى

مۇستەھزاد چۈشۈرگىسى

(14) " نەۋائى كەبى ھىجراندىن

جۇلا

(15) گەردۈندىن ئۆتەر ئاتايى

سەنەم

(17) چىقتى ناگەھ مەھۋەشى نەۋبەتى

چوڭ سەلىقە

كۆردۈم يۈزۈڭنى گۇمنام (19)

كىچىك سەلىقە

يارنىڭ كويىدا نەۋبەتى (22)

كىچىك سەلىقە چۈشۈرگىسى

ساقىيا، مەي تۇت " (23)

تەئكىد

سوراپ كۈلبەم ئابىدى (24)

داستان

بىرىنچى داستان

باھار بولدى گۈل ئاچىلدى

..... «غەرىب-سەنەم» دىن (26)

ئىككىنچى داستان

مۇندىن كېتەر بولدۇڭ

..... «ھۈرىلىقا-ھەمراجان» دىن (27)

ئۈچىنچى داستان

تەتۈر فەلەكنىڭ دەردىدىن

..... «شاھزادە نىزامىدىن ۋە مەلىكە رەئنا» دىن (29)

مەشرەپ

بىرىنچى مەشرەپ (بىرىنچى ئاھاڭ)

شۈكرىللاھ، ھالەتم سەئىدى (31)

ئىككىنچى ئاھاڭ

قىلسە مۇشكىن چىنىدىن

..... ھافىز شىرازى (زىلەيخا بىگىم تەرجىمىسى) (32)

ئۈچىنچى ئاھاڭ

تەگسە گۈلنىڭ پەردەسىگە " (33)

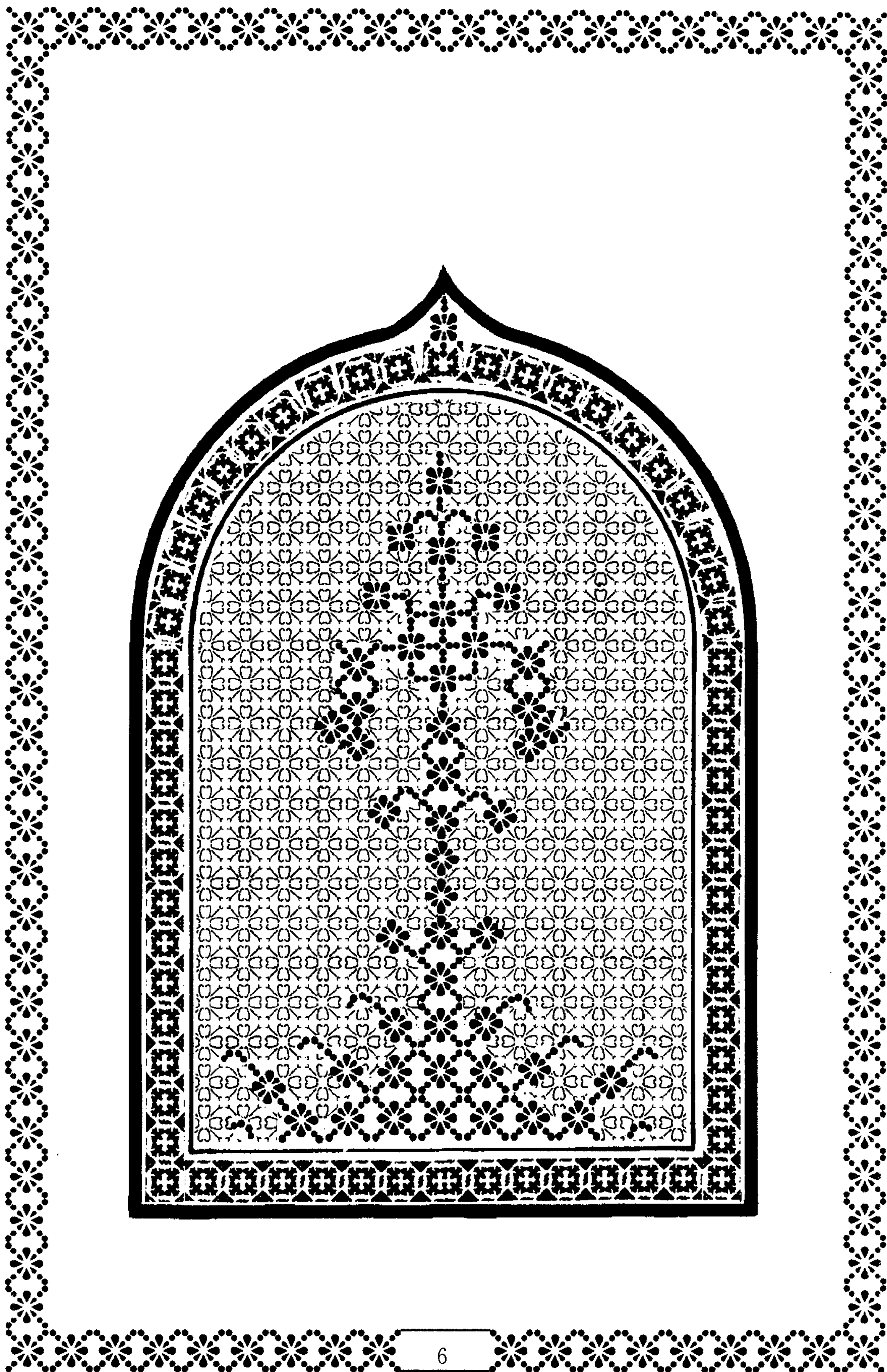
ئىككىنچى مەشرەپ (بىرىنچى ئاھاڭ)

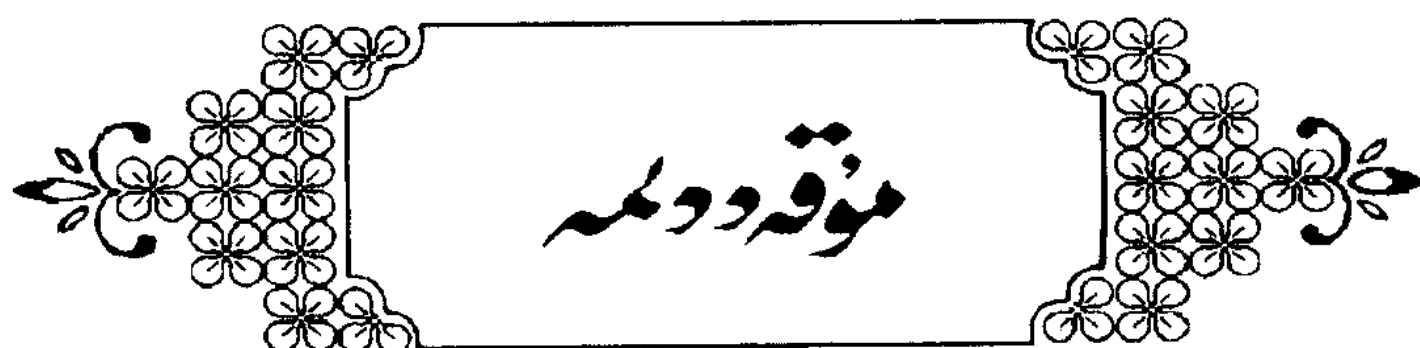
گۈل يۈزۈڭنى ئارزۇلاپ سەككىزى (34)

ئىككىنچى ئاھاڭ

زاھىدىكىم كۆردى " (34)

كۆرۈپ گۈلتەك يۈزۈڭ رەڭگىنى كۆزدىن يۈز چەمەن بولدى،
ئەقىق ئەرنىڭنى كۆرگەلى كۆزۈم ھالى يەمەن بولدى.

تۇن ئاقشام تولغانۇ سۈنبۇل بىكىن زۇلفۇڭدىن ئاھ ئۇردۇم،
ھەۋانى غالىيە تۇتتى جەھان مۇشكى خوتەن بولدى.

قىلىپ رەئنا قەدىڭ يادىن سەھەردە ئانچە يىغلادىم،
كۆزۈمنىڭ جويبارى ئىچرە سەرۋى نارۋەن بولدى.

مېنىڭتەك گويىيا كۆردى يۈزۈڭنى ئەبرى نەۋروزى،
كۆزىنىڭ ياشىدىن يەر يۈزى ۋەردى ياسۇمەن بولدى.

سەبا زۇلفۇڭنى تاغىتى، مەگەر ھالى خەيالىمدە،
يازىلدى ئەژدەھا بولدى، ئۆرەلدى ئەھرەمەن بولدى.

كۆرەدۈرگەچ كۆزۈڭ، كۆڭلۈم سېنىڭ زۇلفۇڭغە باغلاندى،
كۆرۈڭ ئول جادۇدىن بۇ ھەم يەنە بىر ئۆزگە فەن بولدى.

ئەگەر شىرىن ئۈچۈن فەرھاد ئىشقى كۆھكەن بولسە،
نې تاڭ سەككاكى ھەم، جانا، يولۇڭدا جانكەن بولدى.^①

— سەككاكى.

قەزىن يايىلمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالم
مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن

— — — — —

① «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1981-يىل نەشرى، 194—196-بەتلەر.

كۆڭلۈم ئۆرتەنسۇن ئەگەر غەيرىڭغە پەرۋا ئەيلەسە،
ھەر كۆڭۈل ھەمكىم سېنىڭ شەۋقۇڭنى پەيدا ئەيلەسە.

ھەركىشى ۋەسلىن تەمەننا ئەيلەسەم، نەۋمىد ئۆلەي،
ھەركىشى ھەمكىم سېنىڭ ۋەسلىڭ تەمەننا ئەيلەسە.

ئۆزگەلەر ھۈسنىن تەماشىا ئەيلەسەم، چىقسۇن كۆزۈم،
ئۆزگە بىر كۆز ھەمكى ھۈسنۇڭنى تەماشىا ئەيلەسە.

غەير زىكرىن ئاشكارا ئەتسە، لال ئولسۇن تىلىم،
قايسى بىر تىل ھەمكى زىكرىڭ ئاشكارا ئەيلەسە.

رەشكىدىن جانىمغە ھەر نەرگىس كۆزى بىر شۇئەلدۇر،
باغ ئارا ناگاھ خىرام ئول سەرۋى رەئنا ئەيلەسە.

يوق ئاغزىدىن نۇكتە ئايتۇر مەھۋەشمىدەك بولماغاي،
گەر قۇياش ھەر زەررەسىدىن بىر مەسھىا ئەيلەسە

ئاقىبەت جانىمغە يەتتى، ئەي خۇشا مۇغكىم، مېنى،

بىر قەدەھ بىرلە خەرات ئىچرە رەسۋا ئەيلەسە.

كەلتۈرۈڭ دەفئى جۇنۇنۇمغە پەرخان، يوق تەبىب،
كىم ئول ئەنسەبدۇر پەرى ھەركىمنى شەيدا ئەيلەسە.

سۈبھىدەك ھەردەمدە گەردۇن قويماغاي ئاسارىنى،
ناگەھ ئەھلى سىدىق كۆڭلى مەرىن ئىفشا ئەيلەسە.

دەھر شوخىغە، نەۋائى، سەيد بولمە، نىچەكىم،
كۈن ئۇزارى ئۆزرە تۈن زۇلفىن مۇتەررا ئەيلەسە.

تەنزە چۈشۈكىسى

دەھر شوخىغە، نەۋائى، سەيد بولمە، نىچەكىم،
كۈن ئۇزارى ئۆزرە تۈن زۇلفىن مۇتەررا ئەيلەسە.①

— نەۋائى.

ۋەزىن ئىلمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن

— — — — —

① بىرىنچى دىۋان — «غەرايىبۇس-سەغەر»، قول يازما نۇسخا، 56-بەت.

ياشۇرۇن دەردىمنى زاھىر قىلدى ئەفغان ئاقبەت،
ئاسراغان سىرىمنى يايىدى سېلى مېزگان ئاقبەت.

ياشۇرۇپ ئېردىم باغىر چاكىنى، ۋەھكىم، قىلدى فاش،
ھەر تەرەق كۆزدىن تەرەششۇھ ئەيلەگەن قان ئاقبەت.

تىغى ھەجرىگىدىن نىھان كۆكسۈم شىكافىن، ئاھكىم،
ئەلگە رەۋشەن ئەيلەدى چاكى گىرىبان ئاقبەت.

ۋايىكىم، كۆكسۈم شىكافىدىن ئۇلۇسقا بولدى فەھم،
ئىشق ئوتى باغرىمغا قويغان داغى پىنھان ئاقبەت.

شەۋقىدىن دەم ئۇرمايىن، بىدادىغە خۇرسەند ئىدىم،
ۋەھكى، بولدۇم ھەجرىدىن رەسۋايى دەۋران ئاقبەت.

گەر بۇدۇر كافىر كۆزۈ زۇننار زۇلفى، ئەي فەقىھ،
بولغۇدەكمەن دەير ئارا مەستۇ پەرىشان ئاقبەت.

ئىشق كويىدا جۇنۇنۇمنى مۇنادى ئەيلەدى،
ھەجر تاشىدىن مۇنەققەش جىسمى ئۇريان ئاقبەت.

دەھر بوستانى ئارا سەركەش نىھالى كۆرمەدۈك،
سايە يەڭلىغ بولماغاي يەر بىرلە يەكسان ئاقبەت.

ئەي نەۋائى، دەۋلەتى باقى تىلەرسەن ۋەسلىدىن،
ئانى كەسب ئەتمەك فەنا بولماي نې ئىمكان ئاقبەت.

نۇسخىچۇشۇركىسى

ئەي نەۋائى، دەۋلەتى باقى تىلەرسەن ۋەسلىدىن،
ئانى كەسب ئەتمەك فەنا بولماي نې ئىمكان ئاقبەت.①

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايىرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن

— — — — —

① ئىككىنچى دىۋان — «نەۋادىرۇش-شەباب»، قول يازما نۇسخا، 341 — 342-بەتلەر.

تۇن ئاقشام بولدى-يۇ، كەلمەس مېنى شەمئى شەبستانىم،
بۇ ئەندۇھ ئوتىدىن ھەر دەم كۆيەر پەرۋانەدەك جانىم.

نې غەم كۆرگۈزسە كۆكسۈم پارەسنى چاكى گىربانىم،
كۆرۈنمەس بولسە كۆكسۈم يارەسىدىن داغى پىنھانىم.

غەمىدىن دۇررى مەكنۇندەك سىرىشىكىم ئاقتى جەيھۇندەك،
مۇزەييەن قىلدى گەردۇندەك جەھاننى ئەشكى غەلتانىم.

فەلەك ھەم تولدى كەۋكەبىدىن، قۇياش ھەم تۇشتى ئەشەبىدىن،
كېلىپ تۇشمەس بۇ مەركەبىدىن مېنىڭ خۇرشىدى رەخشانىم.

جەھاننى زۇلمەت ئەتتى چەھ، بۇزۇلمەت ئىچرە ئۆلگۈم، ۋەھ،
ماڭا بولساڭ نې خىزرى رەھ، نېتىپ ئەي ئابىھەيۋانىم.

دېمە كۆكتىن قۇياش كەتمىش، فەلەككە تىرەلىك يەتمىش،
ئول ئاي ھەجرىدە تار ئەتمىش فەلەكنى دۇدى ئەفغانىم. ❶

❶ «غەزەللەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1982-يىل نەشرى، 126-بەت.

مۇستەھزاد چوشۇرگىسى

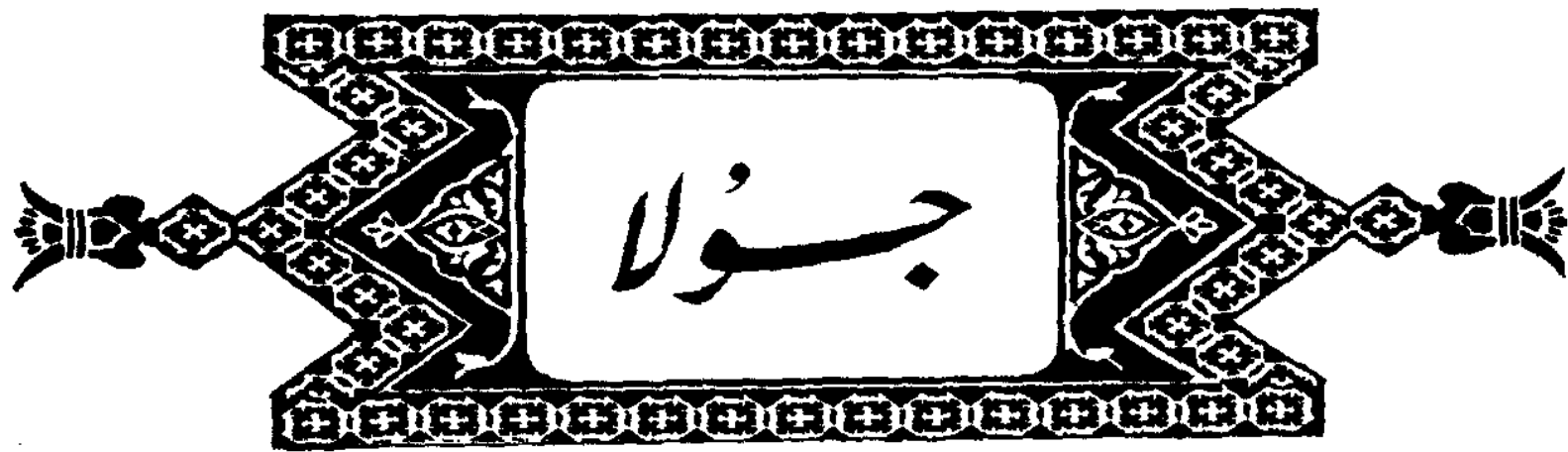
نەۋائى كەبى ھىجراندىن بۇ ئاقشام ئۆلدۈم ئەفغاندىن،
غەمىم يوق بولسە يۈز جاندىن، يېتىپ گەر كەلسە جانانم.

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالم
مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن

گەردۇندىن ئۆتەر نالەۋۇ زارىم كېچەلەردە،
بىلمەس نېتەي ئول ماھى ئۇزارىم كېچەلەردە.

زەھرە يارىلۇر، دەردى فراقىندە كۆڭۈلدىن،
ئاھىكى چىقار ئوق كەبى يارىم كېچەلەردە.

يوقتۇر غەمۇ رەنجۇ ئەلەمۇ قاينۇدىن ئۆزگە،
ھەجرىگدە مېنىڭ ھەمدەمۇ يارىم كېچەلەردە.

ئاغزى دەمىدۇر شامۇ سەھەر نۇقلۇ شەرابىم،
لەئلى غەمىدۇر دەفئى خۇمارىم كېچەلەردە.

ھىجران چېرىكى بەسكى ئۇرۇر جانغە شەبىخۇن.
دۇنيانى تۇتار گەردۇ غۇبارىم كېچەلەردە.

ياد ئەيلەسەم ئول شوخ قاراقچى قارا كۆزنى،
قالماس نېتەيىن سەبرۇ قەرارىم كېچەلەردە.

زۇلفى غەمىدىن ئۆلسەم ئاتاىى بىكىن ئەلگە،
بولغۇسىدۇر [ۈر] يارى مەزارىم كېچەلەردە. ❶

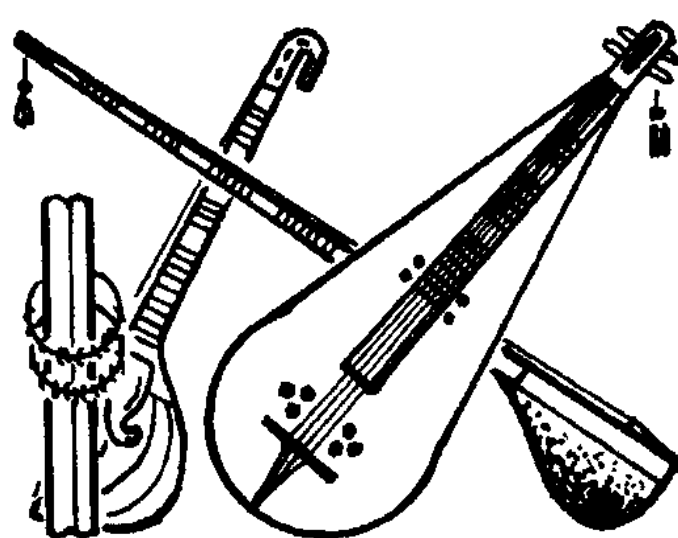
— ئاتاىى.

ۋەزىن بايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەب مەكفۇفى مەھزۇف

مەفئۇلۇ مەفائىلۇ مەفائىلۇ فەئۇلۇن

— — ∨ ∨ — — ∨ ∨ — — ∨ ∨ — —

❶ «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1980-يىل نەشرى، 160—162-بەتلەر.

چىقتى ناگەھ مەھۋەشى رەڭگىنى گۈلنار ئەيلەگەچ،
ھەلقە-ھەلقە زۇلفىنى بوينىغە زۇننار ئەيلەگەچ.

ئىككى جادۇ كۆزلەرگە ئەھلى ئالەم بەندەدۇر،
ئىسمى ئەزەم ساچلارى بوينىدا تۇممار ئەيلەگەچ.

مەن يەتمىگە بىر نەزەر قىلمادى ئول مەھ پەيكەرى،
خەلقنىڭ بەدنامىدىن، مەندىن يامان ئار ئەيلەگەچ.

پىستە ئاغزىنىڭ ئىچىدە تىشلارى دۇردانەدۇر،
سۆزلەرى قەندىن لەززە، شىرىن گۇفتار ئەيلەگەچ.

ئاتتى مىرگان ئوقلارنى ئىككى قاراقچى كۆزلەرى،
بولدى بۇ جىسىم زەئۇف، باغرىمنى ئەفگار ئەيلەگەچ.

ناگەھان كۆردۈم تۈشۈمدە ئاي يۈزىنىڭ شەۋقىنى،
ئول زەمان يانىمدا يۇق، ئۇيقۇمنى بىدار ئەيلەگەچ.

نەۋبەتلىك يار كويىدا مۇجاۋىر بولدىكىم،
مالنى ھەم باشنى، جاننى ئىسار ئەيلەگەچ. ①

— نەۋبەتتى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن

① «دىۋانى نەۋبەتتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىلى نەشرى، 25-بەت.

چوڭ سەلتە

كۆردۈم يۈزۈڭنى دىۋانە بولدۇم،
ئەقلى ھۇشۇمدىن بىگانە بولدۇم.

تارتىپ جەفايىڭ ئۆلسەم يولۇڭدا،
يانماسمە ھەرگىز مەردانە بولدۇم.

بولدۇم جەھاندا رەسۋايى ئالەم،
ياخشى، يامانغە ئەفسانە بولدۇم.

كەۋسەر شەرابى يادىمغە كەلمەس،
لەئلىڭ غەمىدىن مەستانە بولدۇم.

يۇمدۇم كۆزۈمنى سەندىن بۆلەكدىن،
كەچتىم بارىدىن رىندانە بولدۇم.

ئىشقىڭ مەيىگە پۇر بولدى جىسمىم،
ھەم ساقى ھەم مەي، پەيمانە بولدۇم.

بىر قەترە ئېردىم، چۈكتۈم تېڭىزگە،
كىردىم سەدەفكە دۇردانە بولدۇم.

كۆيدۈرمەسە ئوت بولماس يىغاچ چوغ،
ئىشق ئوتى بىرلە ھەمخانە بولدۇم.

بولدۇم فەنا مەن تۇفراغ ئىچىدە،
بىر دانە ئېردىم، مىڭ دانە بولدۇم.

ئەۋۋەل ئوتىدا بۇد ئولدى نابۇد،
جان جانغە كىردى، جانانە بولدۇم.

تەگدى كۆزۈڭدىن ھەر دەمدە مىڭ ئوق،
ئەۋۋەل ئىدىم دەشت، گۈلخانە بولدۇم.

بىرنەچچە يىلدۇر ياردىن جۇدا مەن،
بىلمەم ئۆزۈمنى، ئايا، نە بولدۇم.

قويماس دېدىلەر مەئمۇرەدە گەنج،
ئاباد ئىدىمەن، ۋەيرانە بولدۇم.

گۈمنام، مەي سۇن، كىم بولسە مەيخور،

مەسجىد ئەمەسمەن، مەيخانە بولدۇم.①

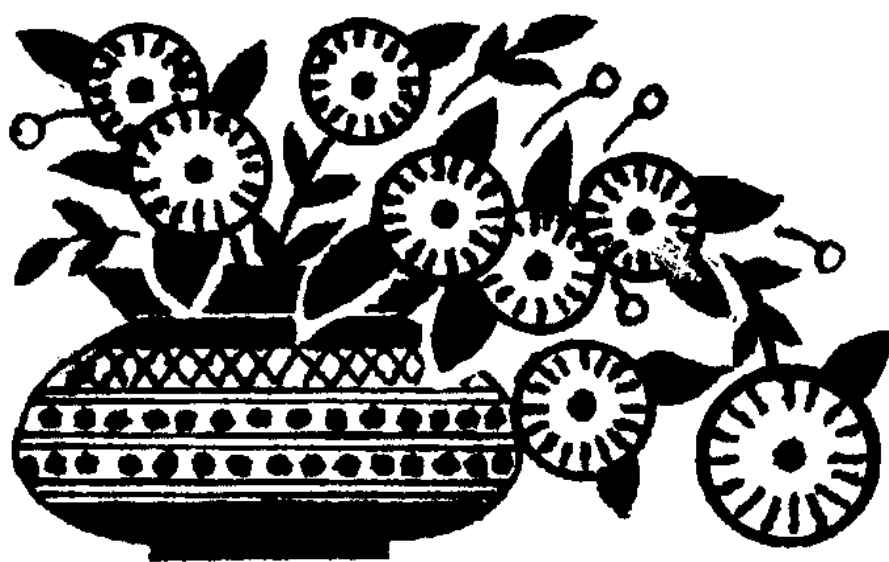
— گۇمنام.

ۋەزىن ئىلمىسى

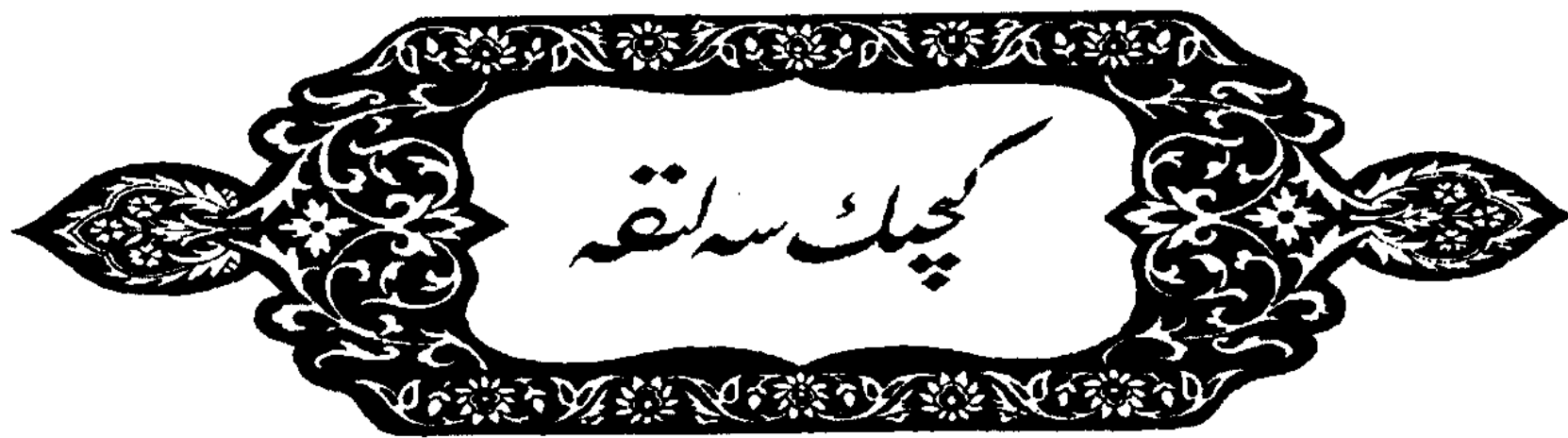
بەھرى مۇتەقاربى مۇسەممەنى ئەسلەم

فەئلۇن فەئلۇن فەئلۇن فەئلۇن

— — — — —

① «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1995-يىل 2-سان.

يارنىڭ كويىدا مەن دىۋانە بولدۇم ئاقبەت،
خەلق ئاراسىدىن چىقىپ بىگانە بولدۇم ئاقبەت.

كەلمەگەي ئالەمگە سەندەك مەھۋەشى، ئەي نازەنن،
ئىشتىياقنىڭ كەيفىدە مەستانە بولدۇم ئاقبەت.

ئەلگە ئىشرەت باغدا خۇررەملىقۇ دىلشادلىق،
مەن غەربىنىڭ غەم بىلە ھەمخانە بولدۇم ئاقبەت.

بىر زەمان يوقتۇر ماڭا ئارام ئىلە سەبرۇ قەرار،
ئاي يۈزۈڭنىڭ شەمئىغە پەرۋانە بولدۇم ئاقبەت.

ئىككى شەھلا كۆزلەرنىڭ كۆڭلۈم قۇشنى قىلدى سەيىد،
چۈڭز يەڭلىغ مەسكەنى ۋەيرانە بولدۇم ئاقبەت.

ئەي يارانلار، يارنىڭ ۋەسلى مېنى قىلدى خۇمار،
مۇتەسەل ئاستانەنى مەيخانە بولدۇم ئاقبەت.

ساقىيا، مەي تۇت ماڭا جامى مۇھەببەت تولدۇرۇپ،
نەۋبەتلىك تەشەللەپ رىندانە بولدۇم ئاقىبەت. ❶

كىچىك سەلىقە چۈشۈرگۈسى

ساقىيا، مەي تۇت ماڭا جامى مۇھەببەت تولدۇرۇپ،
نەۋبەتلىك تەشەللەپ رىندانە بولدۇم ئاقىبەت.

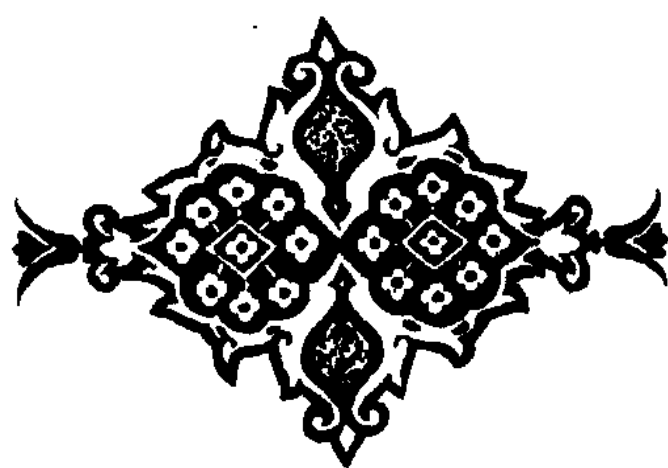
— نەۋبەتتى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن

— — — — —

❶ «دىۋانى نەۋبەتتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 21-بەت.

سوراپ كۈلبەم سارى كەلدى مېنى ئول شوخ ياد ئەيلەب،
غەمىن كۆڭلۈمنى ھىجران غۇسسەسىندىن، ۋەھكى، شاد ئەيلەب.

يولىدا مەن كىم ئول بىدادنىڭ دادىمنى تاپماقكىم،
قويۇپ باشنى يۈز مەندەك، تۇرار يولىدا داد ئەيلەب.

بولۇپسەن كۆپ چەمەن گۈللارغە مەغرۇر، ئەي بۇلبۇل،
تىگەر بادى خەزان ئاخىر، نە قىلغۇڭ ئىتىماد ئەيلەب.

دەرىغا، تىرە قىلىدىڭ روزگارم ئاقبەت، ئەي شوخ،
خەتنىڭ كۆز مەردۇمىدىن ھەل قىلىپ مۇشكىن سەۋاد ئەيلەب.

بوسۇغاڭغا قويماي باشىمنى دەپ دەرگاھىڭە كەلدىم،
مېنى ياندۇرماغىل ئۇشبۇ ئىشكىدىن بىمۇراد ئەيلەب.

تۇرارغە، ئابىدا، بىر كۈنجى غۇربەت ئالەم ئەھلىدىن،

چىق ئەمدى تەرك ئېتىپ ھىرسۇ ھەۋانى خەيرباد ئەيلەب. ①

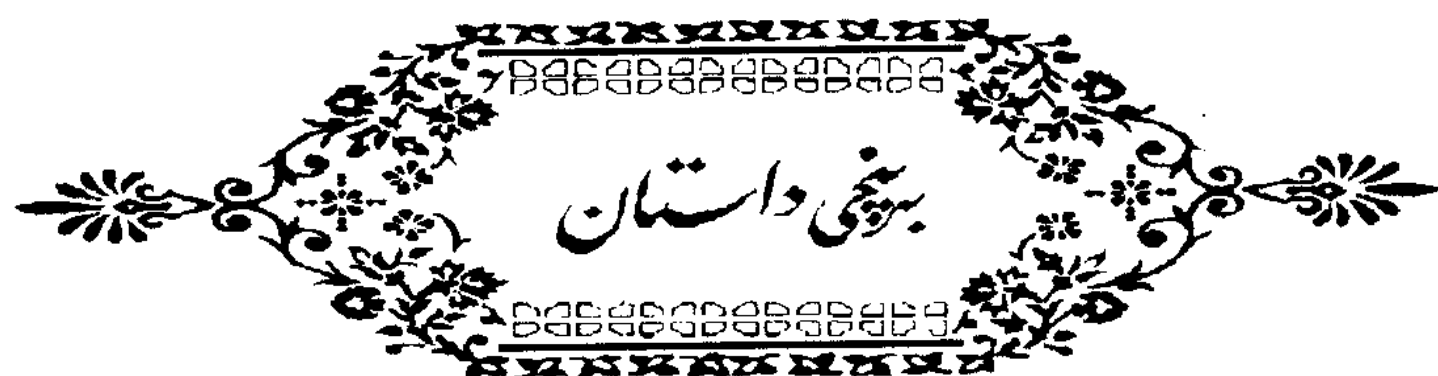
— ئابىدى.

ۋەزىن يارىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالم
مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن
———∨ ———∨ ———∨ ———∨

① «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1990-يىل 4-سان.

باھار بولدى گۈل ئاچىلدى،
مېنىڭ كۆڭلۈم ئاچىلماسمۇ.
بۆلبۈل قانى كۆپ ساچىلدى،
مېنىڭ قانم ساچىلماسمۇ.

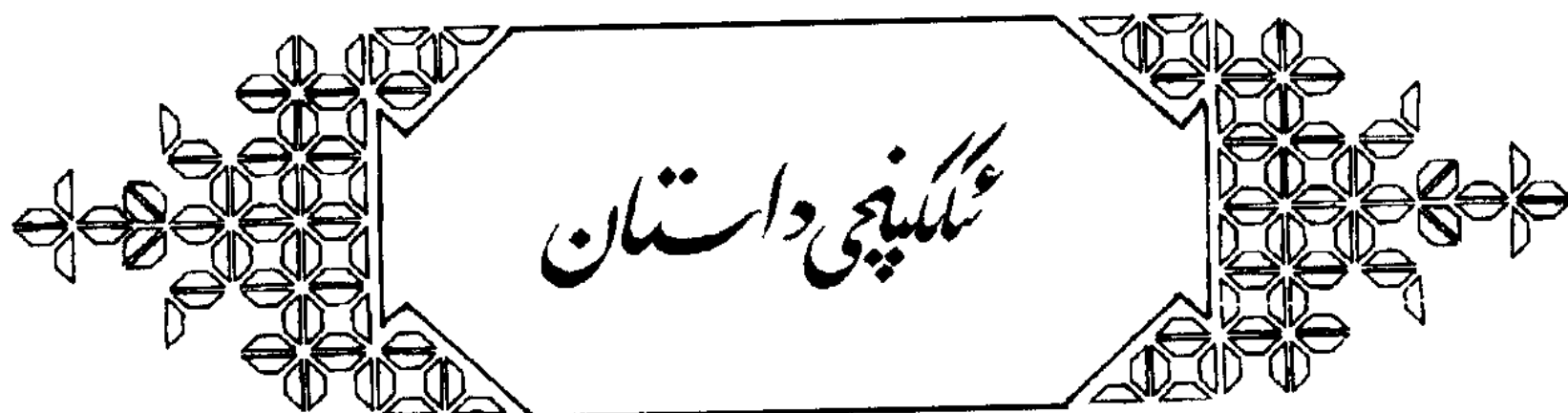
ئەمدى مەندىن دەۋلەت كەتتى،
رەقىبلەرگە نەۋبەت يەتتى،
خەبەرەم يوق گۈل ئاچىلدى،
مېنىڭ گۈلۈم ئاچىلماسمۇ.

يارىم يۈرگەن باغلار قالدى،

باغ ئىچىدە زاغلار قالدى،
يۈرەكلەردە داغلار قالدى،
يەنە شەراب ئىچىلمەسمۇ.

سەنەم دەر: ئۈمرۈم سەيقەلى
كەلدى مۇھەببەت بۇلبۇلى،
ئاچىلدى باغلارنىڭ گۈلى،
مېنىڭ گۈلۈم ئاچىلماسمۇ.^①

— «غەرب-سەنەم» داستانىدىن.

مۇندىن كېتەر بولدۇڭ زالىم ئاغلار،
ھەرنە كۆرگەننىڭنى بەيان دېگەيسەن.
يالغۇز ھەمرا قالدى چاھنىڭ ئىچىدە،
ئۆلگەنى يوق، ئېسەن-ئەمان دېگەيسەن.

① «غەرب-سەنەم»، قول يازما نۇسخا.

نې يامان سەۋداغا قالىپدۇر باشم،
يېگەنم-ئىچكەنم-زەھەردۇر ئاشم،
كۆزۈمنى ئويدىلار ئۆز قارىندا شىم،
ئۆلفەتداشى يىلان-چايان دېگەيسەن.

بىزلەر ئۈچۈن ھىممەت كەمەر باغلاغان،
فراقىمدا سىيىنەلەرنى داغلاغان،
كەلمەدى دەپ يولغا قاراپ زارلاغان،
شاھ خۇسرەۋ ئاتامغا سەلام دېگەيسەن.

توققۇز ئاي، توققۇز كۈن قوساق كۆتۈرگەن،
پەرۋىش ئەيلەپ كەمالىغا يەتكۈرگەن،
كېچەلەرى ئۇخلاماي، ئاقسۇت ئەمدۈرگەن،
مەھربانىم ئانامغا سەلام دېگەيسەن.

يۈرەكىمدىن كەتمەس ھەرگىز فراقى،
مۇرادقا يەتمەيىن ئۆچتى چىراقى،
ئەمدى ھەمراھلاردىن كەتمەس سوراقى،
گۈلجەمىلە سىڭلىمغا سەلام دېگەيسەن.

ئۆتتى يەنىقۇب ئوغلى داغدا يۈرەكى،
كۆزۈم ئويۇلغان بىلەن يوقتۇر كېرەكى،
ئاخىر دەمدە ھەمراجاننىڭ تىلەكى،

ھەقدىن سورار گەۋھەرى ئىمان دېگەيسەن. ❶

— «ھۇرىلىقا-ھەمراجان» داستانىدىن.

ئۈچىنچى داستان

تەتۈر فەلەكنىڭ دەردىدىن،
يۈرەكىمدە داغلار قالدى.
بۆلبۈل كەتتى گۈلزارىمدىن،
چەمەنزارلىق باغلار قالدى

مۇندا قالدى ۋەتەن جايىم،
خەزان بولدى چەھار باغىم.
يارىم بىلەن ئۆتكەن چاغىم،
قەدىم گۈزەل جايلار قالدى.

❶ (1) «ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرى»، 1964-يىل نەشرى، 18—19-بەتلەر.

(2) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981-يىل نەشرى، 124—125-بەتلەر.

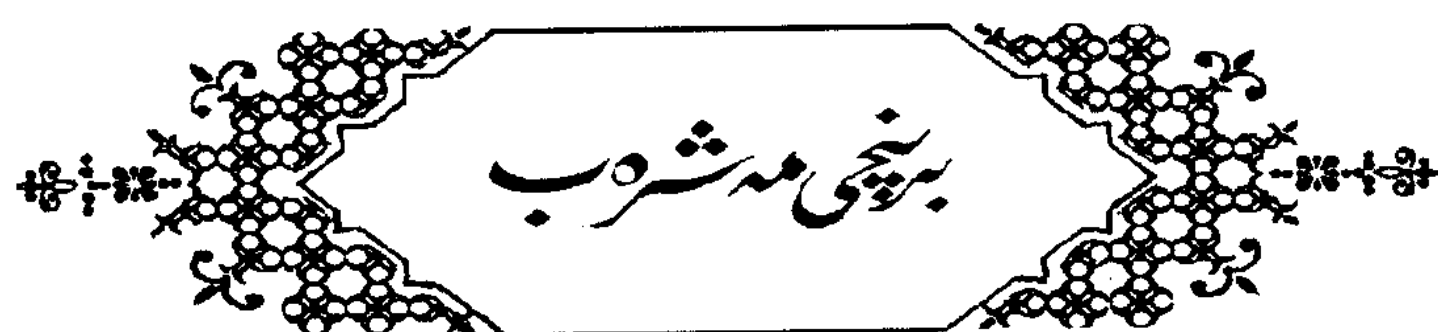
ئاسان قىلغىل مۇشكىلىمنى،
يېقىن قىلغىل مەنزىلىمنى.
ئۇچۇردۇممەن بۇلبۇلۇمنى،
باغم ئىچرە زاغلار قالدى.

باغۋەن ئانا مەربانم،
مەندىن ئۆتتى بۇ دەۋرانم.
يۈرەكىمدە كۆپ ئەرمانم،
خوشمۇ ئېسىل چاغلار قالدى.^①

— «شەھزادە نىزامىددىن ۋە مەلىكە رەئنا» داستانىدىن.

- ① (1) «شەھزادە نىزامىددىن ئاخۇن ۋە مەلىكە رەئناخان»، قول يازما نۇسخا.
(2) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (4)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1993 - يىل نەشرى، 4-5-بەتلەر.

بىرىنچى ئاھاڭ

شۈكر لىلاھ، ھالەتم زاهىر بولۇپدۇر يارغە،
ئەمدى يار ئالدىدا ئۆزنى كۆرسۈتەي ئەغيارغە.

سەير ئۈچۈن كىرسە گۈلىستان ئىچرە ئول سەرۋى رەۋان،
بەندە ئولسۇن سەرۋى ئازاد ئول قەدى رەفتارغە.

نازئىلە تا ئاتلانپ شەھىر ئىچرە سالىدى رۈستەخىز،
جان بىلەن بەردىم كۆڭۈل ئول دىلبەرى ئەييارغە.

دوستلار، ئەيب ئەتمەڭز قان يىغلاسام مەن زارنى،
بەس كېلە ئالمام نېتەي بۇ دىيدەئى خۇنبارغە.

ئەي سەئىد، ئول ياردىن تاپىدىڭ مۇرادىڭنى تەمام،
بارچەسى بولدى مۇيەسسەر، شۇكرى بىرۇ بارغە.^①

— سەئىدى.

ۋەزىن ئايرىلمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن
— — — — —

ئىككىنچى باھاڭ

قىلسە مۇشكىن چىنىدىن ئۇترۇكى كاكۇل سىندۇرۇر،
لالەكىم دىل خۇن قىلۇر، بازارى سۇنبۇل سىندۇرۇر.
ئول خىرامان سەرۋى گۈلنار قىلسە گەر مەيلى چەمەن،
سەرۋ ئاياغىغە يىقىلىپكىم ۋەلى گۈل سىندۇرۇر.

① «باياز» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 9-بەت.

ئەبرويى جانان خەيالى بولدى كۆزۈمدىن يىراق،
سېللەر كەلدى بۇ يولغە ئەمدىكىم بۇل سىندۇرۇر.

ئۈچىنچى ئاھاڭ

تەگسە گۈلنىڭ پەردەسىگە سۈھبەتتىن تازە نەم،
غەم تىكەندىن دىلى مەجرۇھ بۇلبۇل سىندۇرۇر.

ھافىزا، بۇ سىررى ۋەھدەتنى قولۇڭدىن بەرمەڭ،
تا خەيالى زۇھدى تەقۋانى تەۋەككۈل سىندۇرۇر.^①

— ھافىز شىرازى (زىلەيخا بېگىم تەرجىمىسى).

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن

— — — — —

① «باياز» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 33-بەت.

ئىككىنچى مەشرەپ

بىرىنچى ئاھات

گۈل يۈزۈڭنى ئارزۇلاپ، يۈز-كۆزنى گۈلزار ئەيلەدى،
شەككەر ئەرنىڭنى تىلەپ جان، تەننى ئەفگار ئەيلەدى.

ئايىمۇدۇر ياخۇد يۈزۈڭ خۇرشىدى تابان، ئەي سەنەم،
بار ئانىڭتەك شۈنلەسى كۆزلەرنى پەيكار ئەيلەدى.

ئېلىتتى ئاغزىڭدىن ئوغۇرلاپ پىستە تارلىقنى، ئاڭا،
تۈز سۈيىن قۇيدىلار ئانچە، ئاندىن ئىقرار ئەيلەدى.

ئەي مەسھە دەم بېگىم، بىر دەم بىلە بەرگىل شىفا،
شىۋە بىرلە كۆزلەرنىڭ جانىمنى بىمار ئەيلەدى.

ئىككىنچى ئاھات

زاھىدىكىم كۆردى زۇلفۇڭ كۇفرىن، ئىماندىن كېچىپ،

بوينىدا تەسبىھنى بېلىگە زۇننار ئەيلەدى.

كۆڭلۈم ئەمگەنمەس بەلى سەن نېچە ئاچچىغ سۆزلەسەڭ،
چۈن ياراتىغدا ئوغان گۈل قوڭشەسەن خار ئەيلەدى.

ئىشقى ئىشىن سەككاكى ئەۋۋەل بىلمەيىن ئاسان كۆرۈپ،
ئاخىرى ئۆز جاننىڭ ئىشىنى دۇشۋار ئەيلەدى.^①

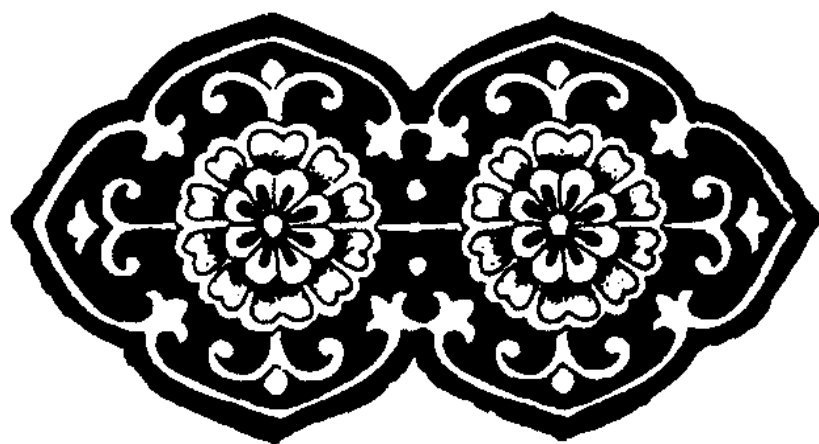
— سەككاكى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن

— — — — —

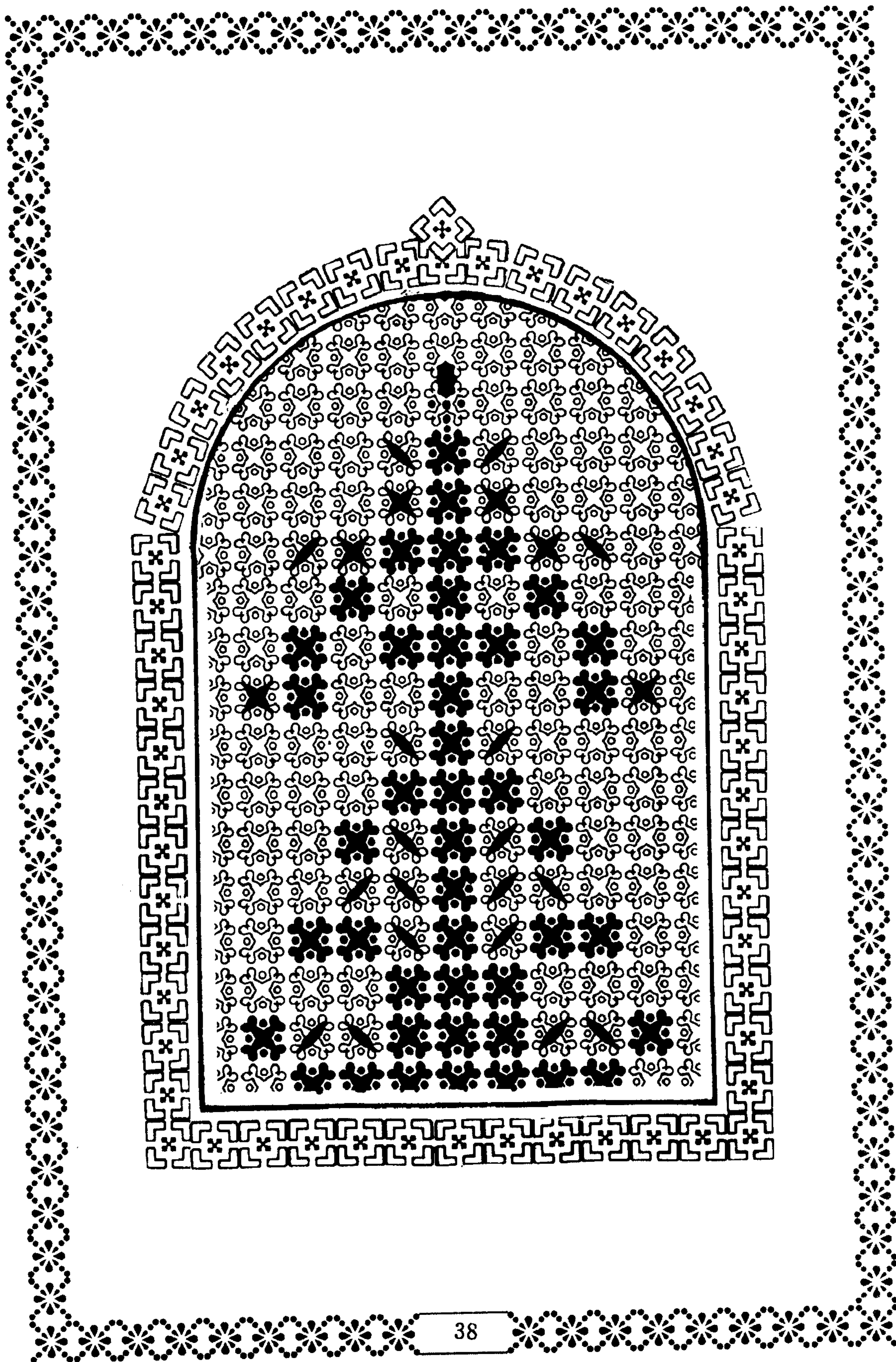

① «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1981-يىلى نەشرى، 216—217-بەتلەر.

یہ شمار

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

گۈل يۈزۈڭنى كۆرگەندە سەككاكى (41)

تەئەززە

ئەگەر كۆڭلۈم نەۋائى (42)

نۇسخە

يوشۇرۇن دەردىمنى نەۋائى (43)

مۇستەھزاد

كەچ بولۇپ كەتتى نەۋائى (45)

جۇلا

كېچىلىرى نالە-زارىم ئاتايى (46)

سەنەم

ئۇ گۈزەل قىزىل رەڭگە نەۋبەتى (47)

چوڭ سەلىقە

يۈزۈڭنى كۆرگەندىن بېرى گۇمناىم (48)

كىچىك سەلىقە

يارنىڭ كوچىسىدا نەۋبەتى (49)

تەئكىد

ئۇ شوخ مېنى ئەسلەپ ئابىدى (50)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب (بىرىنچى ئاھاڭ)

خۇداغا شۈكۈر سەئىدى (52)

ئىككىنچى ئاھاڭ

ئىپارھىدلىق ھافىز شىرازى (53)

ئۈچىنچى ئاھاڭ

بۇلبۇلنىڭ سۆھبىتىدىن " (53)

ئىككىنچى مەشرەب (بىرىنچى ئاھاڭ)

گۈل سېنىڭ يۈزۈڭنى سەككاكى (54)

ئىككىنچى ئاھاڭ

قاپ-قارا چاچلىرىڭنى " (54)

چوڭ نىغمە

مۇقەددىمە

گۈل يۈزۈڭنى كۆرگەندە كۆز ئالدىمدا يۈز چىمەننىڭ گۈزەللىكى
نامايان بولدى، ھېقىقەتەن كېيىنكى كۆرگەندىن بىرى كۆزۈم يەمەن
[دېڭىزى] گە ئوخشاپ قالدى.

تۈن-ئاخشام تولغىنىپ تۇرغان چېچىڭنى كۆرۈپ ئاھ ئۇرغانىدىم،
گوياكى ھاۋانى ئىس-تۈتەك قاپلاپ، جاھان خوتەن ئىپارغا تولغاندەك
بولدى.

گۈزەل قامىتىڭنى ئويلاپ سەھەردە شۇنچىلىك يىغلىدىمكى، كۆ-
زۈمنىڭ دەرياسى ئىچىدە سەرۋى نارۋەن دەرىخىگە ئايلاندى.

باھار بۆلۈتلىرى يۈزۈڭگە گويا مەندەك نەزەر تاشلىۋىدى، كۆزى-
شىدىن يەر يۈزى ئەتىر گۈل ۋە ياسمەنگە تولدى.

تاڭ شامىلى چاچلىرىڭنى يەلپۈپ ئوتتى، ماڭا ئۇنىڭ يېيىلغان
ھالى ئەجدىھادەك، ئۆرۈلگىنى ئەھرىمەندەك بولۇپ تۇيۇلدى.

ماڭا بىر بېقىشنىڭ بىلەنلا، كۆڭلۈم چېچىڭغا باغلىنىپ قالدى،
قاراڭلار، بۇمۇ ئۇ جادۇگەرنىڭ يېڭى بىر ھىيلىسى بولدى.
ئەي جانان، شىرىننىڭ ئىشقى فەرھادنى تاغ كەسكۈچى قىلىپ
قويغان. سەككاكىمۇ سېنىڭ يولۇڭدا ئۆز جېنىنى كەسكۈچى بولۇپ
قالسا ئۇنىڭدىن ئەجەبلەنمە.

— سەككاكى.

ئەگەر كۆڭلۈم سەندىن باشقىغا مەيل قىلسا، ئۇ ئۆرتەنسۇن، باشقا
كۆڭۈلدە سېنىڭ ئىشقىڭ پەيدا بولسا، ئۇمۇ ئۆرتەنسۇن.
باشقا ھەرقانداق كىشىنىڭ ۋەسلىنى ئارزۇ قىلسام، مۇرادسىز ئۆ-
لەي، باشقا كۆڭۈلمۇ سېنىڭ ۋەسلىڭنى ئارزۇلىسا، مۇرادسىز ئۆلسۇن.
باشقىلارنىڭ ھۈسنىنى تاماشا قىلسام، كۆزۈم چىقسۇن، باشقا كۆز
سېنىڭ ھۈسنۈڭنى تاماشا قىلسا، ئۇمۇ چىقسۇن.
تېلىم سەندىن باشقىنىڭ گېپىنى قىلسا تۇتۇلسۇن، باشقا ھەرقانداق
بىر تىل سېنىڭ گېپىڭنى قىلسا، ئۇمۇ تۇتۇلسۇن.
ئۇ سەرۋى بويلۇق گۈزەل باغنى ئايلانسا، باغدىكى ھەربىر نەرگىس
گۈلىنىڭ كۆزى كۈندەشلىكىمدىن جېنىمغا چۈشكەن ئوت بولۇپ تۇيۇ-

لىدۇ.

مېنىڭ گۈزىلىمدەك يېقىملىق سۆزلەيدىغان ھېچكىم يوق، ئەگەر قۇياش ئۆزىنىڭ ھەر بىر زەررىچىسىنى ھايات بېغىشلىغۇچى ئىيساغا ئايلاندۇرغان تەقدىردىمۇ، ئۇ يەنە سېنىڭچىلىك بولالمايدۇ.

[ئىشۇق] ئاقىۋەت جېنىمغا تاقالدى، ئەمدى مەيپۇرۇش بىر قەدەھ بېرىپ، مېنى مەيخانىدا رەسۋا قىلسا ياخشى بولاتتى.

مېنىڭ ساراڭلىقىمنى ساقايتىدىغان تېۋىپ يوق، پېرىخۇن چاقىرىڭلار، پەرىگە ئاشۇق بولغان كىشىگە شۇ ئامال قىلىدۇ.

سادىق كىشىلەر كۆڭۈل مېھرىنى ئاشكارىلىسىلا، پەلەك سۈبھىدەك دائىم ئۇنىڭدىن ھېچبىر نىشانە قويمايدۇ.

ئەي نەۋائى، ھەتتا كۈندەك چىرايى ئۈستىگە تۈندەك قارا چاچلىرىنى يايغان تەقدىردىمۇ، جاھان گۈزىلىنىڭ دامىغا چۈشۈپ قالما.

— نەۋائى.

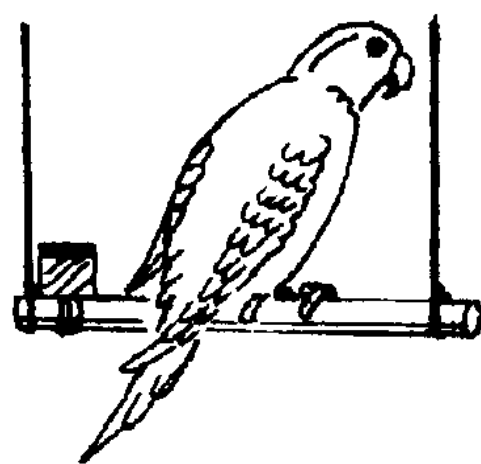
يوشۇرۇن دەردىمنى ئاخىر ئاھ-زارىم ئاشكارىلىۋەتتى، ساقلاپ كەلگەن سىرىمنى كىرىپكىم كەلكۈنى يېپىۋەتتى.
باغرىم چاڭلىرىنى يوشۇرۇپ يۈرەتتىم، ۋاي دەرىخ، كۆزۈمدىن

سرغىپ چىققان تارام-تارام قانلار ئۇنى ئاخىر پاش قىلىۋەتتى.
 ھىجراننىڭ تىغىدىن كۆكسۈمدە ھاسىل بولغان يوشۇرۇن تۆشۈك-
 چىلەر ياقامنىڭ يىرتىلىشى بىلەن ئەلگە ئاشكارا بولۇپ كەتتى.
 ئاھ، كۆكسۈمدىكى تۆشۈكلەرنى كۆرگەن كىشىلەر ئىشقى ئوتىنىڭ
 باغرىغا سالغان يوشۇرۇن يارىلىرىنى سېزىۋالدى.
 ئىشتىياقىدىن سۆز ئاچماي، مەن ھەتتا ئۇنىڭ زۈلمىدىنمۇ خۇشال
 ئىدىم. ۋاي ئىست، ئاخىرى بۇنىڭدىنمۇ مەھرۇم بولۇپ، رەسۋايى ئالەم
 بولدۇم.

ئەي ئاخۇنۇم، ئۇنىڭ كاپىر كۆزى بىلەن چېچىنىڭ زۇننارى
 مۇشۇنداق بولىدىغان بولسا، مەن ئاخىر بۇتخانىغا كىرىپ، غەمكىن
 مەستكە ئايلىنىدىغان ئوخشىمەن.

ھىجران تاشلىرىنىڭ زەربىسىدىن گۈل چېكىلگەن يالىڭاچ بەدىنىم
 ئاقىۋەت ئىشقى كۈچىسىدا ساراڭلىقىمنى جاكارلاپ جار سالدى.
 زامان بوستانىدا نى-نى تىك ئۆسكەن دەرەخلەرنىڭ ئاقىۋەت ئۆز
 سايىسىغا ئوخشاش يەر بىلەن يەكسان بولماي قالغىنىنى كۆرمىدىم.
 ئەي نەۋائى، ۋىسالىدىن مەڭگۈلۈك دۆلەت تاپماقچى بولساڭ، ئۆز-
 لۈكىنى يوق قىلماي تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئېرىشىش مۇمكىنمۇ، ئاخىر؟

— نەۋائى.

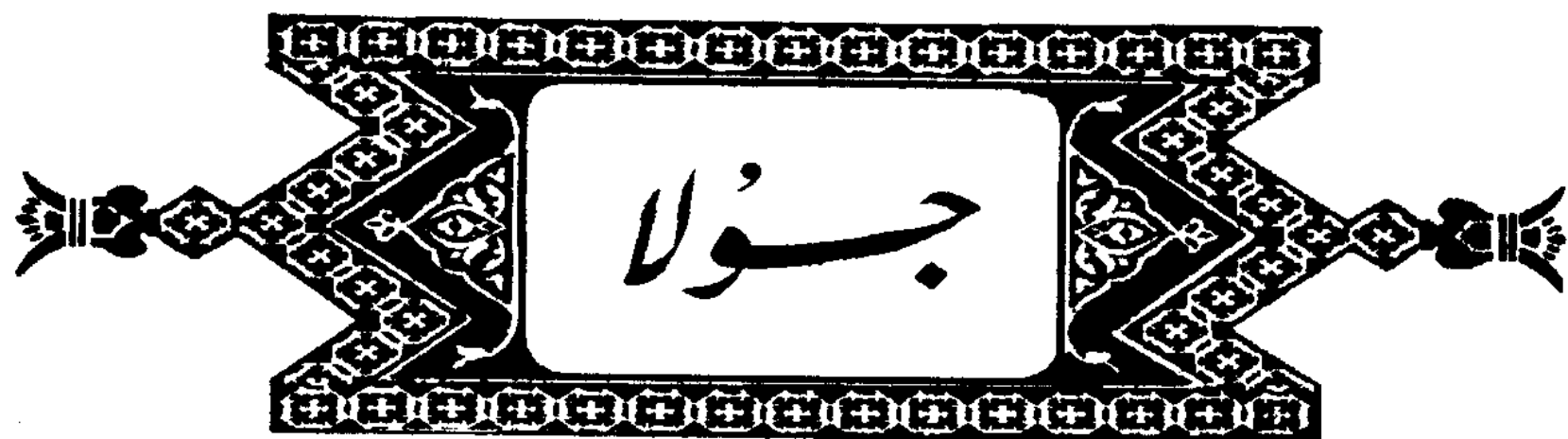

كەچ بولۇپ كەتتى، ئەمما كېچەمنى يورۇتقۇچى چىرىغىم كەلمە-
دى، شۇڭا بۇ قايغۇ ئوتىدا، جېنىم پەرۋانىدەك كۆيۈپ كېتىۋاتىدۇ.
ياقامنىڭ يىرتىغى تىلىنغان كۆكسۈمنى كۆرسىتىپ قويۇشىدىن
غەم قىلمايمەن، لېكىن يۈرۈگۈمنىڭ يارىسىدىن يوشۇرۇن داغلىرىم كۆرۈ-
نۈپ قالمىسا بولاتتى.

ئۇنىڭ غېمىدا، مەرۋايىتتەك ياشلىرىم ئامۇ دەرياسىدەك ئاقتى، بۇ
ياش تامچىلىرىم جاھاننى يۇلتۇزلۇق ئاسماندەك بېزىدى.
پەلەك يۇلتۇزغا تولدى، قۇياشمۇ دۆلدۈلدىن چۈشتى، بىراق،
مېنىڭ نۇرلۇق قۇياشم ئاتتىن چۈشكىنى يوق.
قاراڭغۇلۇق جاھاننى قۇدۇققا ئايلاندۇردى، بۇ زۇلمەت ئىچىدە
ئۆلۈدىغان ئوخشايمەن، ئەي ئابىھايات، مېنى ساڭا باشلايدىغان خىزىر
بارمۇ؟

كۆكتىن قۇياش كېتىپ، جاھاننى قاراڭغۇلۇق باستى دېمە، ئۇ
ئاينىڭ پىراقىدا چەككەن ئاھىمنىڭ تۈتۈنى جاھاننى قارايتىۋەتتى.
بۇ كېچە، نەۋائىغا ئوخشاش پىغان بىلەن ئۆلدۈم، ئەگەر جانانم
كەلسە، يۈز جېنىم بولسىمۇ بەرسەم مەيلى ئىدى.

— نەۋائى.

كېچىلىرى نالە-زارىم پەلەكتىن ئاشىدۇ، قانداق قىلاي، ئۇ ئاي
يۈزلۈكۈم بۇنى بىلمەيدۇ.
پىراقىڭ دەردى تۈپەيلى كېچىلىرى كۆڭلۈمدىن ئوقتەك ئېتىلىپ
چىققان ئاھىمنى ئاڭلىغانلارنىڭ ئۆتى يېرىلىدۇ.
سەندىن ئايرىلغاندىن بىرى كېچىلىرى ماڭا رەنجۇ غەم، قايغۇئە-
لەمدىن باشقا ھەمدەم بولىدىغان دوست يوق.
ئۇنىڭ ئاغزى ھەققىدىكى پاراڭلار ئەتىگەندىن كەچكىچە ماڭا غىزا
ۋە شاراب بولىدۇ، ياقۇت لېۋىنىڭ غېمى كېچىلىرى خۇمارىمنى باسىدۇ.
ھىجران لەشكىرى جېنىمغا شۇنداق شەبىخۇن ئۇرىدۇكى، كېچى-
لىرى چاڭ-توزانلىرىم جىمىي ئالەمنى قاپلايدۇ.
نېمە چارە، ئۇنىڭ ئاشۇ شوخ قاراقچى قارا كۆزلىرىنى ئەسلىسەم
كېچىلىرى سەۋر-تاقىم قالمايدۇ.
مەن ئاتايى ئۇنىڭ چاچلىرىنىڭ غېمىدە ئۆلۈپ كەتسەم، مازىرىم
كېچىلىرى ئەلگە يار بولغاي.

— ئاتايى.

ئۇ گۈزەل قىزىل رەڭگە كىرىپ، ھالقا-ھالقا چاچلىرىنى بوينىغا
 زۇنار قىلغان ھالدا چىقتى.
 چاچلىرىنى بوينىغا ئىسمى ئەزەمدەك تومار قىلىۋاپتۇ، جادۇ كۆزى-
 رىگە جاھان ئەھلى قۇل بولىدۇ.
 ئۇ ئاي سۈپەت گۈزەل، مەندىن ۋە خەلقنىڭ بەدىنى قىلىشىدىن
 ئار-نومۇس قىلىپ، مەن يېتىمگە بىر قارايمۇ قويمىدى.
 پىستىدەك ئاغزىدىكى چىشلىرى گويا مەرۋايىتقا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ
 سۆزلىرى شېرىنلىكتە قەندىنمۇ لەززەت.
 ئىككى قاراقچى كۆزى كىرىپك ئوقلىرىنى ئاتقاندى، باغرىم يارىلا-
 ندى، جىسمىم زەئىپلەشتى.
 ئاي يۈزىنىڭ شوقىنى چۈشۈمدە كۆرگەندىم، شۇ زامانلا ئويغانسام
 ئۇ يېنىمدا يوق.
 نەۋبەتى يارنىڭ كۈچىسىدا ماكان تۇتۇپ، ئۇنىڭغا مال-مۈلكى،
 بېشى ۋە جېنىنى چاققۇ قىلدى.

— نەۋبەتى.

چوڭ سەلىقە

يۈزۈڭنى كۆرگەندىن بىرى ئەقىل-ھوشۇمدىن ئايرىلىپ، ساراڭ بولدۇم.

جاپايىڭنى تارتىپ ئۆلۈپ كەتسەممۇ سېنىڭ يولۇڭدىن يانمايدىغان مەردانە بولدۇم.

جاھاندا رەسۋايى ئالەم بولدۇم. ياخشى-ياماننىڭ ھەممىسىگە سۆز-چۆچەك بولۇپ بەردىم.

ياقۇتتەك لېۋىڭ غېمىدە مەستانە بولغانلىقىم ئۈچۈن، كەۋسەر شارابىمۇ يادىمغا كەلمەيدۇ.

سەندىن باشقىغا كۆز يۈمدۈم، ھەممىدىن كېچىپ تەلۋە بولدۇم. جىسمىم ئىشقىڭ شارابىغا تولدى، ساقىمۇ بولدۇم، مەيمۇ بولدۇم، قەدەھمۇ بولدۇم.

مەن بىر تامچە ئىدىم، دېڭىزغا چوكتۇم، سەدەپكە كىردىمە ئۈنچىگە ئايلاندىم.

ئوت كۆيدۈرمىسە ياغاچ چوغقا ئايلىنالمىدۇ، شۇڭا ئىشقى ئوتى بىلەن دائىم بىلەن بولدۇم.

توپراق ئىچىدە ئۆزۈمنى يوقاتتىم. بىر دانە دان ئىدىم، مىڭ دانە بولدۇم.

دەسلەپ ئۇنىڭ ئوتىدا بارلىقىم نابۇت بولدى. كېيىن جان جانغا

قوشۇلۇپ كەتتى، جانانغا ئايلاندىم.
 كۆزۈڭدىن ھەرنەپەستە مىڭلىغان ئوقلار كېلىپ تەگدى، ئىلگىرى
 دەشت بولغان بولسام، ئەمدى گۈلخان بولدۇم.
 بىر نەچچە يىل بولدى ياردىن ئايرىلدىم، ئۆزەمنىڭ نېمە بولغانلىق-
 قىممىمۇ بىلمەيمەن.
 خەزىنىنى ئاۋات يەردە قويمايدۇ، دېيىشىدۇ شۇڭا بۇرۇن ئاۋات
 بولغان بولسام، ئەمدى ۋەيرانە بولدۇم.
 ئەي گۈمناڭ، كىم مەي ئىچسە، سۈنۈپ بېرىۋەر، مەن ئەمدى
 مەسچىتتە ئەمەس، مەيخانىدا بولدۇم.

— گۈمناڭ.

يەرنىڭ كۆچىسىدا ئاخىر دىۋانە بولۇپ قالدىم. خەلق ئارىسىدىن
 چىقىپ، ئەلدىن ياتلىشىپ كەتتىم.
 سەندەك بىر گۈزەل ئالەمگە ئەسلا كەلمەيدۇ. ئەي نازىنىن، ئىشتە-
 ياقنىڭ خۇمارىدا ئاقىۋەت مەستانە بولدۇم.
 كىشلەرگە ئىشرەت بېغىدا شات-خوراملىق يار بولسا، مەن غېرىبىڭ
 ئاخىر غەمگە ھەمراھ بولدۇم.

ئاي يۈزۈڭنىڭ شېمىغا ئاخىر پەرۋانە بولدۇم، ماڭا بىر دەممۇ
ئاراملىق يوق، سەۋر-تاقىتىم تۈگىگەن.
شەھلا كۆزلىرىڭ كۆڭلۈم قۇشنى ئوۋلىدى، مەن ھوقۇشتەك
ۋەيرانغا ماكانلاشتىم.
ئەي دوستلار، مېنى يار ۋەسلى خۇمار قىلدى. ئاخىر مەيخانا
ئاستانىسىغا ماكانلاشتىم.
ئەي ساقى، نەۋبەتى تەشنىلىقتىن ئاخىر تەلۋىگە ئايلاندى. ئەمدى
ئۇنىڭغا مۇھەببەت جامىنى لىق تولدۇرۇپ مەي تۇت!

— نەۋبەتى.

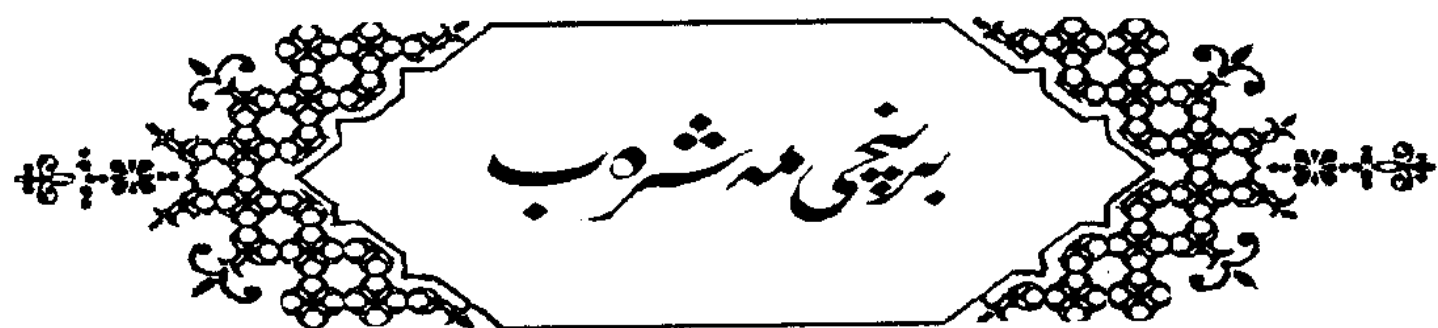

ئۇ شوخ مېنى ئەسلەپ، كۈلبەمگە يوقلاپ كەلدى كۆڭلۈمنى
جۇدالىقنىڭ غەم-غۇسسلىرىدىن تازىلاپ، خوشال قىلدى.
مەندەك يۈزلىگەن كىشىلەر ئۇنىڭ يولىغا باش قويۇپ داد-پەرياد
كۆتۈرۈۋاتسا، مەن ئۇ زالىمغا قانداقمۇ دادىمنى يەتكۈزەلەيمەن.
ئەي بۆلبۈل، چىمەننىڭ گۈللىرىگە كۆپ مەغزۇرلانما، كۆز شامىلى
ئاخىر ئۇنى خازان قىلىدۇ، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ نېمە قىلسەن؟
ئەي شوخ، كۆز قارچۇقۇڭنىڭ سىياھىدىن قارايدىغان ئىپادەك

مىيىقلىرىڭ ئاقىۋەت روزىگارىمنى قارايتتى.
بوسۇغاڭغا باش قويماي دەپ دەرگاھىڭغا كەلدىم، مېنى نائۇمىد
قىلىپ، ئىشكىڭدىن ياندۇرما.
ئەي ئابىد، بىر غۇربەت بولۇڭىدا ماكان تۇتماقچى بولساڭ، ئەمدى
ئالەم ئەھلى ئىچىدىن ھېرىسمەنلىك ۋە ھاۋايۇ ھەۋەسنى تەرك ئېتىپ
چىققىن.

— ئابىدى.

بىرىنچى ماحاز

خۇداغا شۈكۈر، ئەھۋالىم يارغا ئايان بولدى، ئەمدى يار ئالدىدا تۇرۇپ
دۈشمەنگە ئۆزەمنى بىر كۆرسىتەي.
ئۆسەرۋى بويلۇق گۈزەل سەيلە قىلغىلى گۈلىستانغا كىرگىنىدە
ئۆسۈۋاتقان سەرۋى ئۇنىڭ يۈرۈۋاتقان بويلرىغا قۇل بولسۇن.
ناز بىلەن ئاتلىنىپ چىقىپ، شەھەردە سۈرەن-چوقان چىقارغاندە
دى، مەن ئۇ ئەييارغا جان بىلەن كۆڭلۈمنى بېرىۋەتتىم.
ئەي دوستلار، قان يىغلىسام، مەن بىچارىنى ئەيىپكە بۇيرىماڭلار،
كۆزلىرىمنى قان تۆكۈشتىن توختىتالمايۋاتىمەن.

ئەي سەئىدى، ياردىن ھەممە مۇرادىڭنى تاپتىڭ، جىمىي تىلەكلەرنىڭ مۇيەسسەر بولدى، تەڭرىگە تەشەككۇر ئېيت.

— سەئىدى.

ئىككىنچى ناھاڭ

ئىپار ھىدلىق جىڭگىلەك چاچلىرىنى كۆرسەتسە لالنىڭ باغرىنى قان قىلىپ، سۇمبۇلنىڭ بازىرىنى كاساتلاشتۇرىدۇ. ئۇ گۈلىۈزلۈك سەرۋى خىراماندەك يۈرۈپ، چېمەنزىرلىققا كىرسە، سەرۋى ئۇنىڭ ئايىقىغا يىقىلىدۇ، گۈل خىجالەتچىلىكتە قالىدۇ.

جاناننىڭ گۈزەل قاشلىرى كۆزۈمدىن يىراقلىشىۋىدى، كۆز يولۇمغا سەل كەلدى، ئەمدى بۇ مېنى سىندۇرۇدىغان بولدى.

ئۈچىنچى ناھاڭ

بۇلبۇلنىڭ سۆھبىتىدىن گۈلنىڭ يۈزىدە ياش پەيدا بولسا، غەم تىكەنلىرى مىسكىن بۇلبۇلنىڭ دىلىنى سىندۇرۇدۇ.

ئەي ھافىز، بۇ ۋەھدەت سىرىنى قولدىن بەرمە، تەۋەككۈلچىلىك تەقۋادار زاھىدنىڭ خىيالىنى يوقىتىدۇ.

— ھافىز شىرازى (زىلەيخا بېگىم تەرجىمىسى).

ئىككىنچى مەشرەپ

بىرىنچى ئاھاڭ

گۈل سېنىڭ يۈزۈڭنى ئارزۇ قىلىپ، يۈز-كۆزنى گۈلزار قىلدى،
جان سېنىڭ شېكەر لېۋىڭنى تەلەپ قىلىپ، تەننى يارىدار قىلدى.
ئەي گۈزەل، يۈزۈڭنىڭ نۇرى كۆزلەرنى قاماشتۇردى، ئۇ ئايىمۇ
ياكى تاۋلىنىپ تۇرغان قۇياشمۇ؟

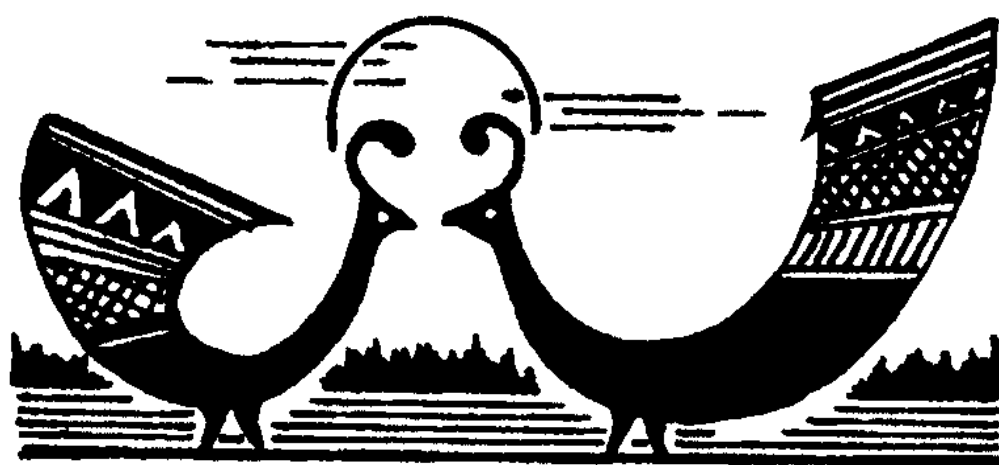
پىستە ئېغىزىنىڭ كىچىكلىكىنى سېنىڭ ئېغىزىڭدىن ئوغۇرلىغان
ئىكەن، ئۇنىڭغا كۆپلەپ تۈز سۈيىنى قويغاندىن كېيىن بۇ ئىشنى ئىقرار
قىلدى.

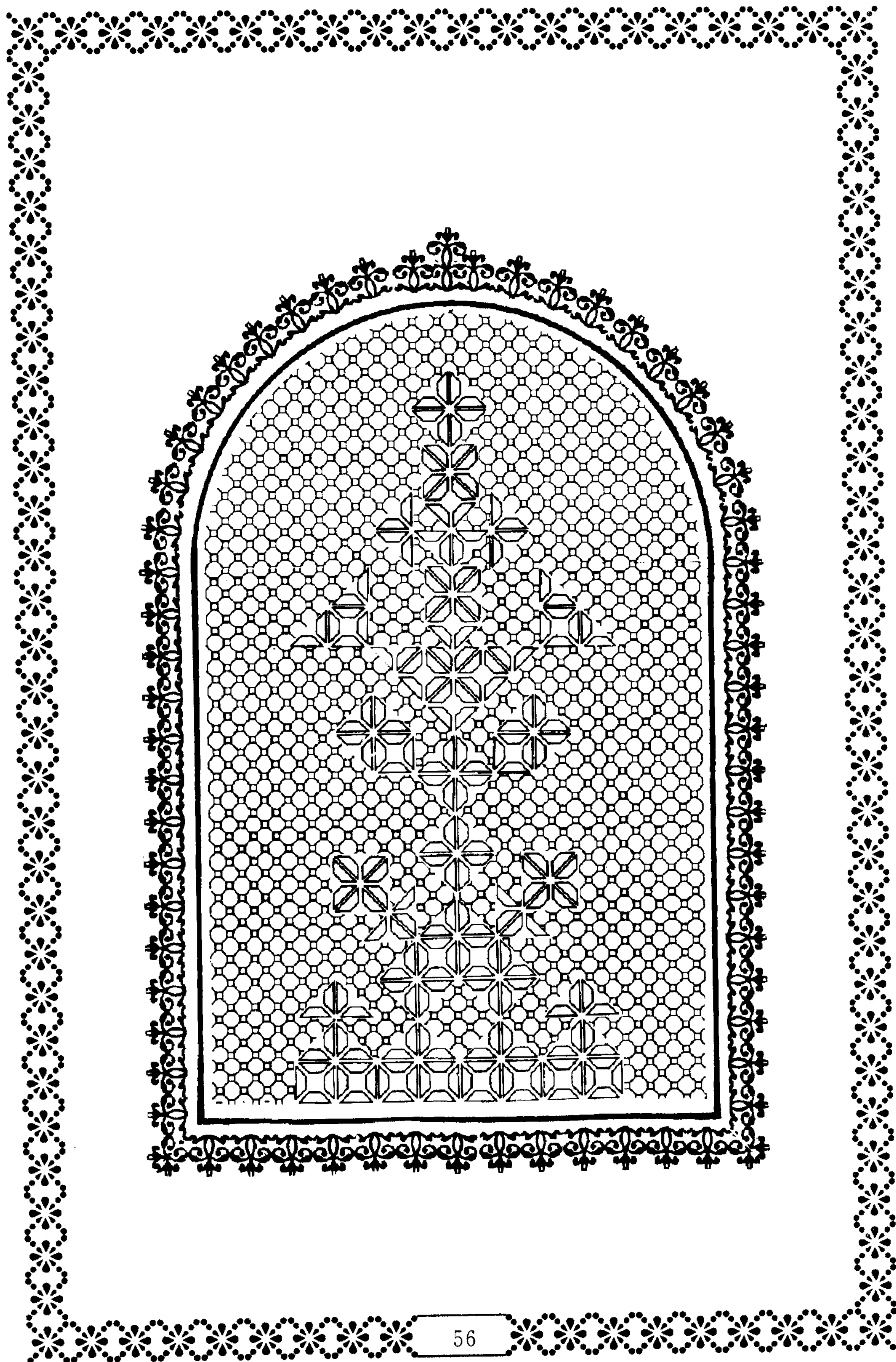
ئەي تىنىقلىرى ھايات بېغىشلىغۇچى گۈزىلىم، سېنىڭ خۇلقۇڭ
بىلەن كۆزلىرىڭ مېنى كىسەلچان قىلدى، بىر دەم سېلىش بىلەن
شىپالىق بەرگىن.

ئىككىنچى ئاھاڭ

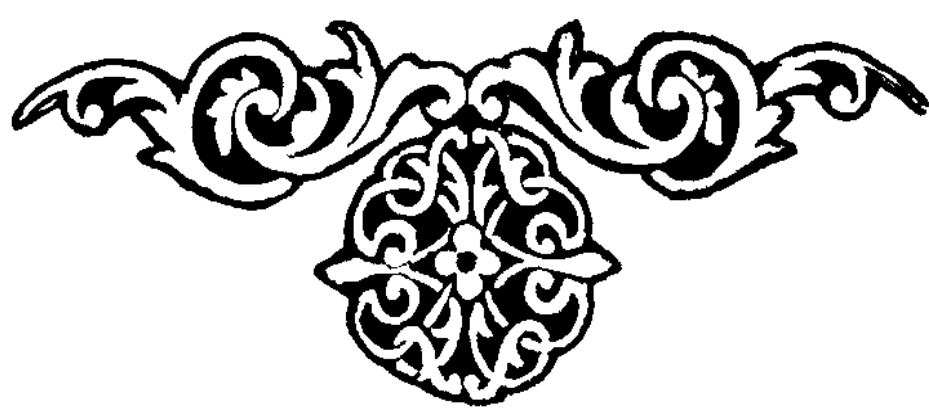
قايقارا چاچلىرىڭنى كۆرگەن زاھىدلار ئىمانىدىن كېچىپ، بوينى-
دىكى تەسۋىينى بېلىگە زۇننار قىلدى.

ھەرقانچە ئاچچىق سۆزلىسەڭمۇ سېنىڭدىن كۆڭلۈم رەنجىمەيدۇ،
چۈنكى تەڭرى ئەزەلدە گۈل تۈۋىدە تىكەن ياراتتى.
سەككاكى ئىشق ئىشنى باشتا ئاسان چاغلاپ، ئاخىر ئۆز جېنىنى
مۈشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى.
— سەككاكى.

لوغت

ئا

ئاسار ئەسەرلەر، نشانلەر، بەلگىلەر؛ تەسىرلەر.

ئە

ئەبىر	بۇلۇت؛
ئەبىرى نەۋرۇزى — نورۇزدىكى بۇلۇت، باھار بۇلۇتى.	
ئەبىرۇ	قاش؛
ئەبىرۇيى كەھمان — قاش ياسى، قاش كامىنى؛ يادەك ئەگىم قاش.	
ئەرن	لەۋ.
ئەغىيار	بىگانىلەر، ياتلار، باشقىلار، غەيرىلەر؛ رەقىب-لەر.
ئەفسانە	(1) ھېكايە، نەقىل، داستان؛ (2) خىيالى، ئوي-دۇرما، ئەمەلىيەتتىن يىراق سۆز.
ئەفكار	يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ، ئۆرتەن-گەن، خەستە.

ئەقىقە قىممەت باھالىق قىزىل تاش، ھېقىق؛
 ئەقىقى ئاب—تىنىق ۋە سۈزۈك ھېقىق؛
 ئەقىقى يەمەن — 1) يەمەننىڭ ھېقىقى، قىپقىزىل
 ھېقىق؛ 2) مەجھۇل م: مەھبۇبنىڭ لېۋى، قىپ-
 قىزىل لەۋ.
 ئەمگەنمەك ئابپا چەكمەك، مۇشەققەت تارتماق؛ ئازاپلانماق،
 رەنجىمەك.
 ئەنسەپ ئەڭ مۇناسىپ، ئەڭ لايىق، ئازا باپ كېلىدىغان.
 ئەھرەمەن ئەڭ دەھشەتلىك دېۋە.
 ئەھل ئىگە، ساھىب، تېگىشلىك؛
 ئەھلى سىددىق—راسگويىلار، راس گەپ قىلغۇچىلار،
 توغرا سۆزلۈك كىشىلەر.
 ئەئزەم ئەڭ كاتتا، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ مۇقەددەس، ئۇ-
 لۇغ.

ب

باد شامال، يەل؛
 بادى خەزان—كۈز شامىلى، خازان يېلى.
 بۇد بارلىق، مەۋجۇدلۇق؛
 بۇدۇ ئابۇد—بارۇ يوق، ھەممە، پۈتكۈل؛ بارئىدى،
 يوق ئىدى.
 بىداد جەبىر، زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك.
 بىدار ئويغاق، ھوشيار،
 بىرۇ بار بىر ئاللا، تەڭرى.

پ

پەيكار ئۇرۇش، جەڭ .
 پەيمانە قەدەھ، مەي پىيالىسى
 پۇر تولا، كۆپ؛
 پۈرنەم — ياشقا تولغان (كۆز)، ياش تۆككەن.
 پىستە (1) مېغىزى ئېلىنىدىغان بىرخىل مېۋە، پىستە؛
 (2) كۆچمە م: ئېغىز؛
 پىستە ئاغىز — چىرايلىق ئېغىز، كىچىككىنە ئېغىز؛
 پىستە خەندەن — كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ئېغىز.
 پىستە دەھان — «پىستە ئاغىز» غا قاراڭ.

ت

تاغىتماق يەلپۈمەك، توزۇتماق، چاچماق.
 تەرەششۇھ (1) سۈيۈقلۈقنىڭ سىزىپ ئېقىشى؛ (2) مەجھۇل
 م: بىرەر يوشۇرۇن نەرسىنىڭ بىلىنىپ قېلى-
 شى.
 تەرەششۇھ ئەيلەمەك — (1) سىزماق، (2) بىلىنىپ
 قالماق.
 تەسۋى. تەسبىھ
 تەشنا، چاڭقىغان، ئۈسسەنغان. تەشنە
 تەشنە لەب — ئاغىزى قۇرۇغان، لېۋى قۇرۇغان، چاڭ-
 قاق.
 تەلەك، ئىستەك، ئارزۇ. تەمەننا

تيرە قاراڭغۇ؛ قارا؛ بۇلغانغان؛ غەم غۇسسلىك.

ج

جادۇ (1 سېھىر؛ 2) جادۇ قىلغۇچى، جادىگەر، سې-
ھىرگەر،
جادۇيى دانىشۇەر — بىلىمدان سېھىرچى.
جانى خورىتىش، جاننى ئازابلان.
جويبار دەريا، ساي، كاتتا ئېقىن.

چ

چاك (1 يىرتىق، يېرىق، يىرتىلغان؛ 2) يارا، جارا-
ھەت.
چاكى گىربان — (1) ياقىسى يىرتىلغان؛ (2) كۆچمە م:
دەردمەن.
چۇغز ھوقۇش.

خ

خەت (1 سىزىق، ئىز؛ 2) يېزىق، خەت؛ (3) يېڭى
چىققان بۇرۇت، مىيىق.
خەراپات (1) ۋەيرانە جاي؛ (2) كۆچمە م: مەيخانا.
خەير ياخشىلىق؛ ئىنئام، ئېھسان.
خەيرىباد خەيرلىشىش، ۋىدالىشىش، خۇشلىشىش.

خۇد سۆز بېرىكمىسىدە ئورنىغا قاراپ (1) ئەلۋەتتە،
ھەقىقەتەن؛ (2) يالغۇز، بىرلا؛ (3) ياكى، خۇددى
قاتارلىق مەنىلەردە كېلىدۇ؛
ياخۇد—ياكى، ياكى بولمىسا.

خۇنبار قانلىق ياش تۆككۈچى، ئاچچىق يىغلىغۇچى؛
خرام (خرامان) چىرايلىق يۈرۈش، نازلىق مېڭىش.

د

داغ (1) كۆيۈك، داغ، كۆيۈك ئىزى؛ (2) بەلگە،
ئىز، ئەسەر، نشان؛ (3) كۆچمە م: قايغۇ، ئە-
لەم، كۈلپەت؛

داغى پىنھان—يوشۇرۇن ئەلەم، مەخپىي جاراھەت؛
داغى قۇرقەت—ئايرىلىش غېمى، ئايرىلىش كۈلپىتى.
داغى (—تېخى) تېخىچە، يەنە؛ ھەمدە.

دەفئە قايتۇرۇش، رەت قىلىش، كەتكۈزۈش؛

دەفئى جۇنۇن—سەۋدايلىقنى يوقىتىش؛
دەفئى خۇمار—خۇماردىن چىقىش، كەيپىنى بېسىش.

دەھر دۇنيا، ئالەم، زامان، دەۋر؛

دەھر شوخى—زاماننىڭ ئەركىسى، دەۋرنىڭ گۈزىلى؛

دەھر بوستانى—دەۋر بوستانى، ئالەم بوستانى.

دۇشۋار قىيىن، ئېغىر، مۈشكۈل.

دەيدە كۆز؛

دەيدەئى خۇنبار—قانلىق ياش تۆككۈچى كۆز.

ر

- رەشك كۈندەشلىك، قىزغىنىش.
- رەفتار مېڭىش، يۈرۈش.
- رەئنا (1) گۈزەل، چىرايلىق، يېقىملىق، (2) گۈلىرەنا ناملىق گۈل.
- روزگار (1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، كۈن كەچۈرۈش؛ (2) دەۋر، زامان؛
- تيرە روزگار — يامان تۇرمۇش، قارا كۈن.
- رۇستەخىز (1) غوۋغا، توپىلاڭ؛ (2) قىيامەت، مەھشەرگاھ
- رىندانە (1) خاراباتىدەك، بىغەملەرچە، بىپەرۋالارغا ئوخشاش؛ (2) ئىشرەتپەرەستلەرچە؛ (3) باتۇرلارچە.
- رىندى شىراز — شائىر خاجەھافىز شىرازىنىڭ بىرلەقدىمى.

ز

- زاھىد دۇنيا ئىشلىرىدىن يۈز ئۆرۈپ، تائەت-ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغۇچى شەيخ، ياكى ئۆزىنى خەلقنىڭ نەزىرىدە شۇنداق قىلىپ كۆرسەتكۈچى رىياكار شەيخ.
- زاھىر I روشەن، پارلاق.
- زاھىر II كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئوچۇق-ئاشكارا، ئۈستىدەكى.

زەھرە ئۆت، سەپرا خالتىسى.
 زۇھد دۇنيادىن ۋاز كېچىپ، تائەت-ئىبادەت بىلەن
 شۇغۇللىنىش، ئۆزىنى تائەت-ئىبادەت بىلەن
 مەشغۇل قىلىپ كۆرسىتىش؛
 زۇھدى تەقۋا—شەيخلىق ۋە تەقۋادارلىق.
 زۇننار خىرىستىئانلارنىڭ بويىنغا ئېسىپ، بېلىگە باغ-
 لاپ يۈرۈدىغان يىپى.
 زىكر سۆزلەش، تىلغا ئېلىش، بايان قىلىش.

س

سەبدا تاڭ سەلىكىنى، تاڭ پەيتىدە چىققان مەيىن شا-
 مال.
 سەركەش بويۇنتاۋلىق، گەدەنكەشلىك، بېشى قاتتىقلىق.
 سەرۋ (1) تۈپتۈز ئۆسۈدىغان، قىشمۇ ياز ياپيېشىل
 تۇرىدىغان، خۇش پۇراق، چىرايلىق بىرخىل دە-
 رەخ؛ (2) كۆچمە م: يارنىڭ قەددى-قامىتى،
 يار؛
 سەرۋى ئازاد—(1) تىك ئۆسكەن چىرايلىق سەرۋى؛
 (2) كۆچمە م: خۇش قامەتلىك يار؛
 سەرۋى رەئنا—(1) گۈزەل سەرۋى؛ (2) كۆچمە م:
 كېلىشكەن يار.
 سەل سەل، تاشقىن، قىيان؛
 سېلى ئەشك—ياش كەلكۈنى، كۆز ياش تاشقىنى.
 سەۋاد (1) قارا تۈس؛ (2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق؛ (3)

خەت-ساۋات، يېزىق؛ 4) شەھەر، ئۆلكە، ئەت-
راپ، تېررىتورىيە؛ 5) يېراقتىن كۆرۈنگە قا-
را، نشان؛

سەۋادى بەسەر — كۆز قاراچۇقى؛

سەۋادى كەشمىر — كەشمىر شەھىرى.

سەۋدا I 1) كۈچلۈك ھاياجان، بېرىلىش؛ ئىشقا، شەيدا-
لىق؛ 2) خىيال؛ 3) ساراڭلىق، تەلۋىلىك،
تەنتەكلىك؛ ھەۋەس، ئارزۇ، ئىستەك.

سەۋدا II سودا-سېتىق، ئالدى-ساتتى.

سەيد ئوۋ، شىكار، ئوۋلاش.

سەيقەل 1) پەردازلاش، يالتىرىتىش، جۇلا بېرىش، 2)
يالتىراق.

سۇنبۇل 1) خۇش پۇراق قارارەڭلىك بىر خىل ئۆسۈم-
لۈك؛ 2) كۆچمە م: يارنىڭ چېچى.

سىر، مەخپىيەت؛

سىرى ھەقايىق مەخزەنى — 1) ھەقىقەتلەر سىرىنىڭ
خەزىنىسى؛ 2) كۆچمە م: كەبە.

سىرى ۋەھدەت — ۋەھدەتنىڭ سىرى، مەنىسى؛ قۇۋ-
ۋەت ۋە تەسىرى.

ش

شەبىخۇن كىچىلىك ھۇجۇم، تۈندە تۇيۇقسىز قىلىنىدىغان
ھۇجۇم.

شەمە شام، چىراق.

شكاف

شيۋە

يېرىق، دەز، چاك، تۆشۈك.

(1) رەسم، يوسۇن، ئادەت، تەرز، ئۇسۇل، رە-
ۋىش؛ (2) ناز، كەرەشمە.

غ

غالبىيە

غۇسسە

(1) قاش ۋە چاچقا سۈرتۈلىدىغان، ئىپار-ئەنبەر-
دىن ياسالغان خوشبۇي قارا ماددا؛ قارا.
قايغۇ، غەم.

ف

فەن

فەقە

(1) بىلىم، ئىلىم، پەن؛ ھۈنەر؛ سەنئەت؛ (2)
ھىيلە، نەيرەڭ.
فىقھى ئىلمىنىڭ ئالىمى، دىنىي ھوقۇق بىلىم-
دانى.

ق

قوڭشە

گۈلنىڭ چانقى، تۈۋى.

ك

كەۋسەر

جەننەت بۇلىقى (دىنىي تەلىماتلاردا جەننەتتىكى
سۈيى مول، تەملىك دەپ قارالغان بۇلاق) ھەۋزى

كەۋسەر .

تاغ .

كوھ

كوھكەن — تاغ قازغۇچى ، (پەرھادنىڭ لەقىمى) .

ھۇجرا ، ئاددىي ئۆي .

كۈلبە

بۇرجەك ، بۇلۇڭ .

كۈنچ

كۈنجى غۇربەت — غەربىلىق بۇلۇڭى ، مۇساپىرلىق
پۇشقىقى .

گ

چاڭ-توزان ، غۇبار .

گەرد I

سۆز بېرىكمىسىدە : ئايلانغۇچى ، كەزگۈچى مەند-
لىرىنى ئىپادىلەيدۇ .

گەرد II

ئالەمگەرد — ئالەمنى كەزگۈچى .

شەبگەرد — تۈندە كەزگۈچى ، تۈن قاراۋۇلى .

پەلەك ، ئاسمان ، كۆك .

گەردۇن

گەردۇن مەسنەد — يۈكسەك تەخت ئىگىسى (پادىشاھقا
خىتاب) .

ئالتۇن-كۈمۈش ، جاۋاھىراتقا ئوخشاش قىممەت
باھالىق ماللارنىڭ توپلانمىسى ، خەزىنە ، توپلان-
غان بايلىق .

گەنج

سۆز ، سۆزلەش ، سۆھبەت .

گۇفتار

ياقا ، كىيىمنىڭ ياقىسى .

گىربان

- ماھ (مەھ) ئاي؛
- ماھى تابان — پارلاق ئاي؛ تاۋلىنىپ تۇرغان گۈزەل.
- ماھى ئۇزار — ئاييۈزلۈك.
- مەردۇم (1) ئادەملەر، كىشىلەر؛ (2) قاراچۇق؛
- مەردۇمى ئابى — سۇئادىمى.
- مەسكەن تۇرار جاي، ئورۇن، ئۆي.
- مەسھە (1) جان بېغىشلىغۇچى، قايتا جان بەرگۈچى
- (ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى)؛ (2) كۆچمە م؛
- يارنىڭ جان بېغىشلىغۇچى لېۋى، سۆيۈملۈك يار.
- مەگەر (1) ئەمما، لېكىن؛ (2) ئېھتىمال، بەلكىم؛ ...
- بولسا كېرەك، ... مېكىن.
- مەھ ئاي؛
- مەھ پەيكەر — ئاي سۈرەتلىك، ئاي سۈپەت، گۈزەل.
- مەھۋەش ئايغا ئوخشايدىغان، ئايدەك گۈزەل، بەك چىرايىلىق.
- مەئمۇر I بىرەر ئىشقا بۇيرۇلغان، ئەمىر ئېتىلگەن كىشى.
- مەئمۇر II ئاۋات، ئاۋاتلىق.
- مۇتەررا تازا، يېڭى؛ بېزەلگەن، تارالغان؛ تىنىق، يالسىراق.
- مۇتەسەل تۇتاش؛ كەينى كەينىدىن؛ ئۈزلۈكسىز، داۋاملىق.
- مۇجاۋىر (1) دائىم ئۆز جايىدا ياشىغۇچى؛ (2) مەككىدە

ياكى بىرەر مازاردا تۇرغۇن بولغۇچى.
كىرىپىكلەر.

مىزگان

مۇشك

(1) قارا رەڭلىك، خۇش پۇراق ماددا، ئىپار؛ (2)
كۆچمە م: چاپنىڭ قارىلىقى ۋە ھىدى؛ كۆز
قارىچۇقى؛ (3) تۇم قارا، قاپقارا؛
مۇشكى خوتەن — خوتەن كېيىكىنىڭ كىندىكىدىن ئې-
لىنىدىغان ئەڭ ساپ ۋە ئەڭ خۇش پۇراق ئىپار.
مۇشكى چىن — خوتەن ئىپارى.

مۇغ

(1) مەجۇسى، ئاتەشپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى؛
(2) كۆچمە م: مەيپۇرۇش؛
مۇغ دەيرى — (1) مەيخانا؛ (2) ئوتقا تېۋىنغۇچىلارنىڭ
ئىبادەتخانىسى.

مۇنادى

مۇنەققەش

چاقىرىلغان، چاقىرىق، جار سېلىش.
نەقىشلەنگەن، بېزىتىلگەن.

ن

نارۋەن

خۇش قامەت ۋە يوپۇرماقلىرى ناھايىتى كۆپ
بولغان بىرخىل دەرەخ.

نەرگىس

(1) گۈلى كۆزگە ئوخشايدىغان بىرخىل گۈل،
نەغەزگۈلى؛ بوتاكۆز گۈلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ؛ (2)
كۆچمە م: كۆز؛

نەرگىسى جادۇ — سېھىرلىك كۆز، شوخ كۆز، ئويناق
كۆز.

نۇقل

مەي ئىچكەندە يېيىلىدىغان تاتلىق-تۇرۇم، زا-

كوسكا.
نۇكتە نازۇك مەنلىك سۆز، مەنسى چوڭقۇر، چىراي-
لىق، قىزىق سۆز.

ھ

ھىرس بىرەر نەرسىگە قاتتىق بېرىلىش؛ تەمە، ئاچكۆز-
لۇك؛
ھىرسۇ ھەۋا—خام خىيال، خىيالپەرەسلىك.

ئو

ئوغان تەڭرى، خۇدا، ياراتقۇچى، ئاللا.

ئۇ

ئۇزار يۈز، بەت، چىراي، چېھرە؛ چېكە؛
ئۇزار ئاچماق—چىراي ئاچماق.
ئۇلۇس ئەل، خەلق.
ئۇريان يالىڭاچ.

ۋ

ۋەھدەت بىرلىك، يەككە-يىگانىلىق.
ۋەرد ئەتىرگۈل.

ئى

ئىسار بېغىشلاش؛ ئىنئام قىلىش؛ تەقدىم قىلىش.
 ئىسمى ئىئىزەم ئۇلۇغ ئىسىم، تەڭرىنىڭ ئىسمى؛ بىرقانچە
 خاس ئايەتنىڭ نامى.
 ئىفشا پاش قىلىش، ئېچىش، ئاشكارىلاش.
 ئىئىتىھاد ئىشەنچ، تايانچ.

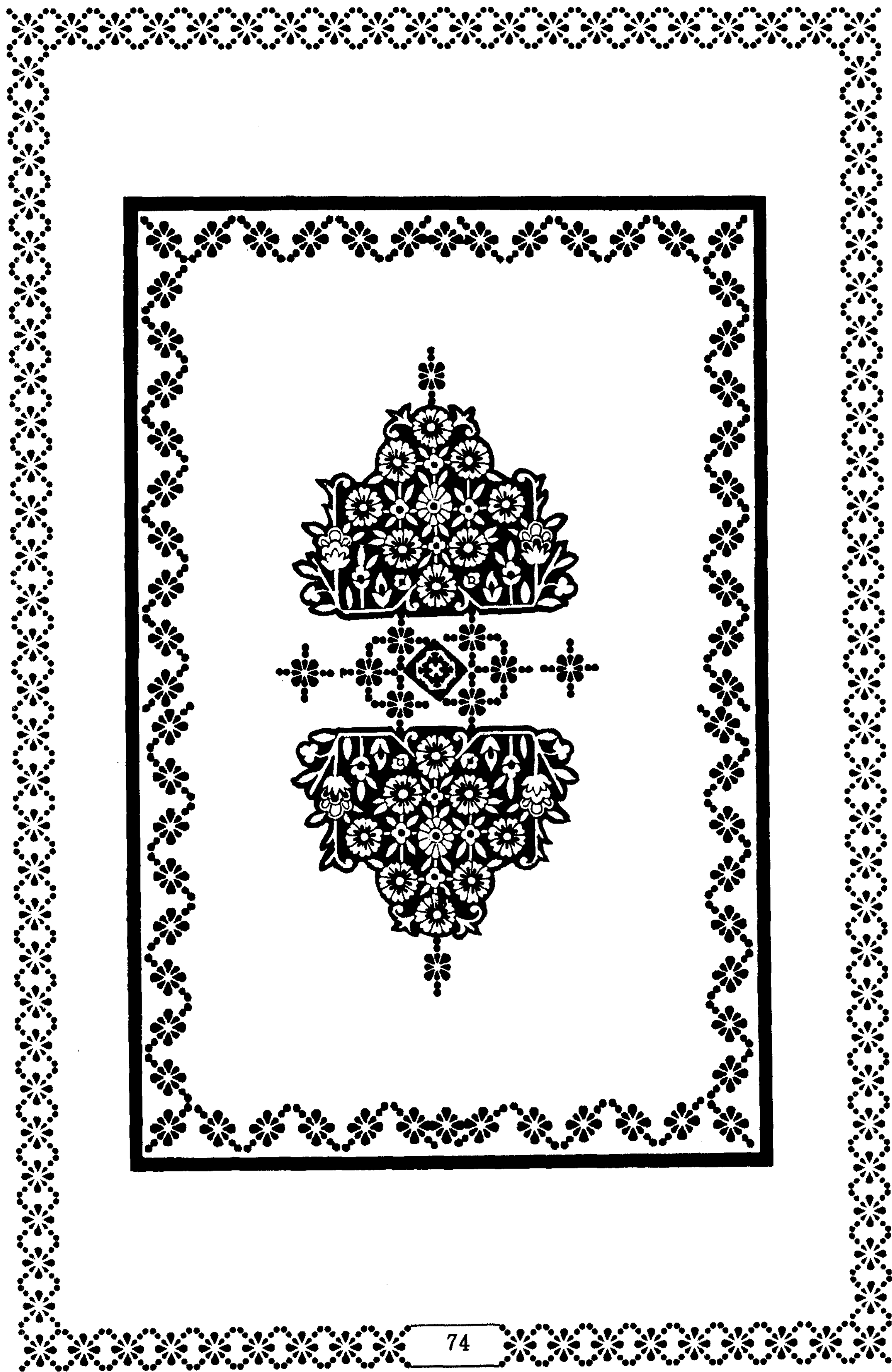
ي

ياراتىغ يارىتىلىش، ياراتماق (تەڭرىگە خاس).
 يازىلماق (1) يېشىلمەك، بوشىماق، يېيىلماق؛ (2)
 يېزىلماق، يېزىلىش، پۈتۈلۈش.
 ياسۇمەن ياسىمەنگۈلى (خۇش پۇراق، ئاق ۋە سېرىق رەڭدە
 ئېچىلىدىغان بىرخىل گۈل).

مسزاهاتلا

ئا

ئابى چەشمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئەڭ ئاخىرقى مۇزىكا بۆلەكلىرىنىڭ نامى؛ 2) كۆز يېشى مەنىسىدە.

ئابىھەيات، ئابىھەيۋان، ئابى زىندەگانى ئەبەدى ھاياتقا سە-
ۋەب بولغان ھاياتلىق سۈيى (دەپ تەبىر بېرىلگەن).
رىۋايەتلەرگە قارىغاندا ئۇنى ئىچكەن كىشى ئەبەدى
ياشايدۇ دەپ ھېسابلانغان سۇ، تىرىكلىك سۈيى، ھايات-
لىق سۈيى. بۇ سۇ قانداقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ
دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن چەشمە ئى ھەيۋان ھەمدە
بۇ سۇ خىزىر پەيغەمبەرگە مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ
خىزىر سۈيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئادەم ئىنسان، دەسلەپكى ئىنسان ۋە دەسلەپكى پەيغەم-
بەر. تەڭرى دەسلەپكى ئىنسان بولغان ئادەمنى، كې-
يىن ھەۋۋانى ياراتقان، بۈگۈنكى ئىنسانلار ئۇلاردىن
تۈرىلىپ كۆپەيگەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئالمۇل-غەيب غايىبلىق سىرلىرىنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م:
تەڭرى.

ئاياقچى، تامسە تۇت توققۇز بۇ شاھلار ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزۈ-
لۇدىغان تەنتەنىلىك مۇراسىملار ۋە بەزمىلەرنىڭ قائىدە-
دە-تەرتىپلىرىدىن بىرى بولۇپ، مەي ئىچكەندە ھەر-
بىر كىشىنىڭ تولۇق ئىچىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. مەي
ئىچىلگەندىن كېيىن ساقىغا قايتۇرۇلغان ھەربىر قە-
دەھنى ساقى دۇم قىلىپ تەكشۈرۈدۇ. بۇ چاغدا قەدەھ-
تىن بىرەر تامچە يەرگە تېمىپ قالغىدەك بولسا، ساقى
جازا سۈپىتىدە ئارقا-ئارقىدىن توققۇز قەدەھ تۇتىدۇ:
«مۇغەننى، بىر نەۋائى تۈز، نەۋائى، نەغمەنى كۆرگۈز،
ئاياقچى، تامسە تۇت توققۇز، كى دارايى زەمان كەلدى.»
— نەۋائى.

ئە

ئەبباسخان (شاھ ئابباس) «غەرب-سەنەم» داستانىدىكى
مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى، سەنەمنىڭ ئاتىسى.
ئەبدۇررەشىدخان (1520—1569) XVI ئەسىردە ياشاپ ئى-
جادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان مەشھۇر دۆلەت ئەربابى
ۋە مۇتەپەككۇر شائىر. يەكەننى پايتەخت قىلغان سە-
ئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ
ئوغلى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئىككىنچى سۇلتانى.
«رەشىدى» تەخەللۇسى بىلەن ئاجايىپ لىرىك شېئىر-
لار يازغان. ئەبدۇررەشىدخان دەۋرىگە كەلگەندە ئۇيغۇر
كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» رەتلىنىپ
سىستېمىلاشقان مۇزىكا ھالىتىگە كەلگەن.

ئەتتار 1) ئۇپا، ئەڭلىك، ئەتىر ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش خۇش پۇراقلىق دورا-دەرمەكلەرنى ساتقۇچى؛ 2) «مەنتە-قۇت-تەير» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى فە-رىدۇددىن ئەتتارنىڭ لەقىمى.

ئەجەم 1) ئەرەب بولمىغان خەلقلەر ۋە مەملىكەتلەر (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىگە قارىتا ئېيتىلىدۇ)؛ 2) تۈردى ئاخۇن ئاكا ئېلىپ كەلگەن «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى يەتتىنچى مۇقامنىڭ نامى.

ئەزرائىل دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالىدىغان پەرىشتە، ئەجەل پەرىشتىسى، (تۆت مۇقەر-رەب پەرىشتىنىڭ بىرى).

ئەشرەقەت مەن ئەكسى شەھىسل-كەئسى ئەنۋارۇل-ھۇدا «قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن ھەدايەت نۇرى چاقنىدى» دېگەن مەنىدە.

ئەنەلھەق «مەن ھەقمەن» (بۇ مەشھۇر مۇتەسەۋۋۇف مەن-سۇر ھەللاجىنىڭ سۆزى)؛

ھۇيى ئەنەلھەق — «ئەنەلھەق» نىڭ ساداسى.

ئەھرەمەن ئەڭ ياۋۇز، دەھشەتلىك دىۋە.

ئەھلى زۇھد 1) دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى تارتىپ، تا-ئەت-ئىبادەت بىلەن مەش-غۇل بولغۇچىلار؛ 2) دەر-ۋىشلەر.

ئەھمەد بەگ «يۈسۈف-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرى-مانلىرىدىن بىرى؛ يۈسۈپبەگنىڭ ئىنىسى.

ب

بابىل ئاسسۇرلۇقلار دەۋرىدە ئىراقتا قۇرۇلغان شەھەرلەر. دىن بىرى. بۇ شەھەر باغدادنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بولۇپ، ئىنتايىن ھەيۋەت ۋە يۈكسەكلىكىدىن قەدىمكى ئەدەبىياتىمىزدا «بابىل قەلئەسى»، «بابىل چاھى» دېگەن ناملار بىلەن تىلغا ئېلىنىپ كەلگەن. تەۋراتتا بۇ شەھەر قەلئەسىنىڭ كۆپلىگەن تىللارنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولغانلىقى توغرىلىق رىۋايەت قىلىندۇ. مۇسۇلمانلاردا بولسا بۇ قەلئە نەمرۇدنىڭ ئاسمانغا چىقىپ، تەڭرىنىڭ ئىشلىرىنى بىلىش مەقسىدى بىلەن قۇرۇلغان دېگەن رىۋايەت بويىچە «نەمرۇد قەلئەسى» دەپ ئاتىلىدۇ.

بابىل قەلئەسى، بابىل چاھى «بابىل» غا قاراڭ. باغى جىنان جەننەت بېغى.

بايات (باياد) 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرى؛
2) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى توققۇزىنچى مۇقامنىڭ نامى.

بەدايىئۇل-ۋەسەت «ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى» ياكى «ئوتتۇرا ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزاينە-مەئانى» تەركىبىدىكى ئۈچىنچى دىۋاننىڭ نامى.

بەغداد قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان شەھەر، ھازىرقى ئىراق دۆلىتىنىڭ پايتەختى.
بەھرۇن-زەجات «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنىڭ باش

قەھرىمانى فەرھاد تەرىپىدىن شىرىن ئۈچۈن قېزىلغان
چوڭ كۆلنىڭ نامى؛ (ئەينى مەنىسى: قۇتۇلۇش دەريا-
سى).

بەھرى ئۇممان (1) ئۇممان دېڭىزى؛ (2) كۆچمە م: كاتتا
دېڭىز، زور دېڭىز.

بىلىقس سۈلەيمان پەيغەمبەر زامانىدا يەمەننىڭ سەبە شەھى-
رىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بىر مەلىكە. سۈلەيمان
پەيغەمبەر ئۇنى ياخشى كۆرگەن ۋە پەلەستىننىڭ چاقىرىد-
ۋالغان.

پ

پەنجىگاھ (1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بەشىنچى
مۇقامنىڭ نامى؛ (2) بەشىنچى دەرىجە، بەشىنچى ئو-
رۇن؛ (3) بەش، بەشىنچى.

پىشرەۋ (پەشرو) (1) ئىلگىرى يۈرگۈچى، ئالدىدا ماڭغۇ-
چى، يېتەكچى؛ يول باشلىغۇچى؛ (2) «ئون ئىككى
مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە تەركىبىدىكى بىر مۇزىكا بۆل-
كىنىڭ نامى.

ت

تەئەززە (تەزە) (1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە
قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ (2) ئازاب-
لىغۇچى، قىيىنغۇچى، كۆڭۈلنى مۇڭلاندۇرغۇچى.

تەئىكىد (تەئىقىد) 1 «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2 باغ-لىنىش؛ 3 بىرەر پىكىرنى تېخىمۇ ئېنىق ھالدا ئور-تىغا قويۇش؛ 4 ئىلگىرى سۈرۈلگەن پىكىر؛ 5 تە-كىتىلمەك.

تۇبى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، جەننەتتىكى تولىمۇ چىراي-لىق بىر دەرەخ، جەننەت دەرەخى؛ كلاسسىك ئەدەبى-ياتتا يارنىڭ كېلىشكەن قەددى-قامىتىگە سىمۋول قى-لىنىدۇ.

تۇر دىنىي رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مۇسا پەيغەمبەر تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن تاغنىڭ نامى. بۇ جايدا مۇسا پەي-غەمبەر ئوت ياققان. بۇ تاغ ئەرەبىستاندىكى ئەقەبە كۆرپىزى بىلەن سۇۋەيش ئارىسىدا بولۇپ، ئۇ «جەبە-لى مۇسا» ۋە «تۇرى سىنا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇفان رىۋايەتلەرگە كۆرە، ناھايىتى قەدىم زاماندا يۈز بەرگەن ئىنتايىن كۈچلۈك دۇنياۋىي سۇ تاشقىنى. بۇ قېتىمقى دەھشەتلىك ئاپەتتە نۇھ پەيغەمبەر باشچىلىقىدىكى بىرقانچە كىشىلا كېمە بىلەن قۇتۇلۇپ قالغان بولۇپ، بۈگۈنكى ئىنسانلار شۇلارنىڭ ئەۋلادى ئى-مىش.

تۆت «قۇل» «قۇرئانى كەرىم» دىكى «قۇل» سۆزى بىلەن باشلىنىدىغان تۆت سۈرىنىڭ قىسقارتىلغان ئومۇمىي نامى. بەزىدە «چەھار قۇل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە بۇ سۈرىلەر كۆپ خاسىيەتلىك دەپ قارىلىدۇ.

تۆت مەزھەب 1) «ھەنەفى» مەزھىپى. بۇ مەزھەبىنىڭ ئىمامى ئەبۇ ھەنەفە نۇئمان بىننى سابىت. ئۇ باغدادلىق بولۇپ ئابباسىيلار دەۋرىدە ياشىغان فىقىھ ئىلمىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى ئاساسچىلىرىدىندۇر. 2) «مالىكى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى مالىك بىننى ئەنەس بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 93-يىلى مەدىنەدە تۇغۇلۇپ، 179-يىلى ۋاپات بولغان. «ئەل-مۇۋەتتە» ئىسىملىك ئەسىرى بار. 3) «شافىئى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەبدۇللاھ بىننى مۇھەممەد بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 150-يىلى تۇغۇلۇپ، 204-يىلى ۋاپات بولغان. نەسەبى ئەبدۇمەنافتا مۇھەممەد پەيغەمبەرگە تۇتىشىدۇ. فىقىھ ئىلمىگە دائىر ئەسەرلىرى بار. ئاتاغلىق تەفسىرشۇناس ۋە مۇھەددىستۇر. 4) «ھەنبەلى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەنبەلى بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 164-يىلى تۇغۇلغان، 241-يىلى ۋاپات بولغان. 30 مىڭ ھەدىسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «مۇسنەد» ناملىق ئەسىرى بار.

ج

جامى جەم شاھ جەمىشەد ياساتقان تىلسملىق جام، قەدەھ. رىۋايەت قىلىنىشچە، جەمىشەد ھېكمەلەرگە بۇيرۇتۇپ ئىككى جام ياساتقان. ئۇنىڭ بىرى ئىچىدىكى شارابنى ئىچسە-ئىچسە تۈگىمەيدىغان، ئۆكتۈرسىمۇ ئىچىدىكى شاراب تۈگۈلمەيدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى ئىشرەت

فەزاي» دەپ ئاتالغان. يەنە بىرى مەي ئىچكەندە ئۇنىڭ ئىچىدە جاھاندىكى جىمى ھادىسىلەر كۆرىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ «جامى جەھاننەما»، «جامى گىتىنەما»، «جامى جەھاننىن» دەپ ئاتالغان.

جەمەشەد 1) ئۇلۇغ پادىشاھ، ئالىي ھۆكۈمدار، مەلىك؛
2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا قىسقارتىپ «جەم» شەكلىدەمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

جەننەتۈل-فەردەۋىس جەننەت بېغى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە سەككىز جەننەتنىڭ بىرى، بىر دەرىجىسى.

جەننەتۈل-مەئۋا 1) جەننەت، جەننەت يىرى، جەننەت ماكانى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە دىندار، گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ روھى ئۇ دۇنيادا راھەت-پاراغەتتە ياشايدىغان جاي؛ ئالىي ۋە ئەڭ گۈزەل باغ، بىدھىشت؛
2) سەككىز جەننەتنىڭ بىرىنىڭ نامى، جەننەتنىڭ بىر دەرىجىسى.

جۇلا (جىلا) 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلەكىنىڭ نامى؛ 2) رو-شەنلىك، پارلاقلىق.

خ

خەزايىنۇل-مەئىانى «مەنىلەر خەزىنىسى». ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل ژانر، نەرسىدىن تەركىب تاپقان، 44 مىڭ 803 مىسرالىق،

3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۆت دىۋاننىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇ كۆپىنچە «چەھار دىۋان» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

خەمسە مەسنەۋىي شەكىلدە يېزىلغان بەش ئەسەر دېمەك. تۇر. بۇنداق ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەنلەر «خەمسەنەۋىس» ياكى «خەمسەچى» دېيىلىدۇ. شەيخ نىزامى گەنجەۋى، ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى مەشھۇر خەمسە نەۋىسلەردۇر.

خەيبەر ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ھىجاز ئۆلكىسىنىڭ شەرقىدىكى، مەدىنەنىڭ 170 كىلومېتىر شىمالىدىكى بىر شەھەر. قەلئە ئېگىز بىر قىيانىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان. بۇ قەلئە ھىجرىيىنىڭ يەتتىنچى يىلى يۈز بەرگەن خەيبەر ئۇرۇشى بىلەن شۆھرەت تاپقان.

خوتەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى، قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ باغرىدىكى بىر شەھەر. قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى؛ شەيخ سۈلەيماننىڭ «لۇغەتى چاغاتاي» ناملىق ئەسىرىدە «خوتەن» سۆزىنى «ئەزىم شەھەر»، «بۈيۈك قەلئە» دەپ ئىزاھلايدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا بۇ شەھەرنى ھۈسۈندار-گۈزەل قىزلىرى، داڭلىق ئىپار-ئەنبەرلىرى، نەپىس گىلەم، يىپەك ماللىرى بىلەن كۆپ ماختىشىدۇ.

خۇسرەۋ (1) پادىشاھ، ھۆكۈمدار، ئالىي ھۆكۈمران؛ ئىراننىڭ قەدىمكى كەيلىنى شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى. خۇسرەۋ پەرۋىز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سى ئىچىدە. كى «فەرھاد-شېرىن» داستانىنىڭ مۇھىم پېرسوناژ.

لىرىدىن بىرى؛ پەرھادنىڭ رەقىبى.
خۇسرەۋشاھ «ھۈرىلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش
قەھرىمان ھەمراجاننىڭ دادىسى.
خىزىر، ئىسكەندەر ۋە زۇلمەت قىسسىسى «قىسەئى ئابىھە-
يات» قا قاراڭ.

خىزىر رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئابد-ھەيۋان (تىرىكلىك
سۈيى) نى ئىزدەپ تاپقان ۋە ئۇنىڭدىن ئىچىپ، دائىمىي
تىرىك يۈرگەن بىر پەيغەمبەرنىڭ نامى. كىشىلەرگە
ياردەم بېرىش، دوستلۇق ئىزھار قىلىش بىلەن
مەشھۇر.

د

دارايى زەمان زامان پادىشاھى دېگەن مەنىدە. دارا —
ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق
داستانىدىكى قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرى بولغان
مۇھىم پېرسوناژ، ئىسكەندەرنىڭ قېيىن ئاتىسىدۇر.
ئۇ جاھاننى قولغا كىرگۈزگەن قۇدرەتلىك جاھانگىر
سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا شاھ-
لارنىڭ سەلتەنتىنىڭ يۇقىرىلىق دەرىجىسىنى كۆر-
سىتىشتە سىمۋول قىلىنىپ: «دارايى زەمان» —
زامان پادىشاھى؛ «دارا» — پادىشاھ؛ ساھىب، ئىگە
مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

دارۇل-فەنا بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا؛ فانىلىق ئۆيى.
دارۇل-قەزا قازىخانا.

داستان 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى بىر چوڭ مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى. 2) نەزىم (مەسنەۋىي) ياكى نەسىر شەكلىدە يېزىلغان (ئېيتىلغان) چوڭ ھەجىمدىكى ھېكايە، داستان؛ 3) خەلق قەھرىمانلىرى ھەققىدىكى ئېپىك ئەسەر؛ 4) كۆچمە م: كەچمىش ۋەقە، سەرگۈزەشت؛ 5) تارىخ.

داۋۇد «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. سۇلەيمان پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى. بۇ زات ھەم پەيغەمبەر، ھەم سۇلتان ئىدى. ئۆزىگە ئىبرانىچە «زەبۇر» كىتابى نازىل بولغان. بەكمۇ خۇشئاۋاز ئىدى. مىلادىدىن ئىلگىرى 1010-يىلى ۋاپات بولغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

دەھى ئىيسا دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئىيسا پەيغەمبەر ئۆز نەپىسى بىلەن ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۈرىدۇ. كەن. كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ لېۋىنىڭ جان بېغىشلايدىغانلىقى مەسىھقا ئوخشىتىلىدۇ ۋە «مەسىھ نەفەس»، «مەسىھ دەم» ھەم «مەسىھ ۋەش» دېگەن تەۋسىفەلەر بېرىلىدۇ.

دىۋان قەدىمكى شائىرلارنىڭ شېئىرلار توپلىمى. قاپىيە ئېتىبارى بىلەن ھەرپ تەرتىپى ئاساسىدا تۈزۈلگەن ھەجىمى بىر قەدەر چوڭراق بولغان شېئىرىي مەجمۇئە.

ر

راك 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىرىنچى مۇ.

قامنىڭ نامى؛ 2) بەزى مەنبەلەردە «رەگ» دەپمۇ كۆرسىتىلگەن؛ بۇ «ساپ»، «خاس» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، مەسلەن: رەگ ئال-تۇن — ساپ ئال-تۇن؛ 3) «رەگ» (پارسچە) — تومۇر، قان تومۇر مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

روزى قىيامەت دىنىي رىۋايەتلەر بويىچە ئىنسانلارنىڭ قايتا تىرىلىش كۈنى. بۇ كۈنى ئىنسانلار ئۆز ھاياتىدا قىلغان ياخشى-يامان ئىشلىرىدىن تەڭرى ئالدىدا ھېساب بەرگىدەك.

رۇستەم فىردەۋسنىڭ «شاھنامە» ناملىق ئەسىرىدە تەس-ۋىرلەنگەن قەدىمكى ئىران پالۋانلىرىدىن بىرى. بەدىئى ئەدەبىياتتا باتۇر، پالۋانلارنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە «رۇستەمچە»، «رۇستەم سۈپەت» ... دېگەن ئوخشىتىشلار قوللىنىلىدۇ.

رىزۋان 1) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ 2) كۆچمە م: جەننەت.

ز

زەھەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماھۇۋەل-مەقسۇد — مەقسەد ۋادىسىنى كېزىپ، كۆزلىگەن نىشاننى تاپ-تۇق:

«نەۋائى، كەئبە زىكرىن قويكى، بىز دەيرى فەنا ئىستەپ زەھەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماھۇۋەل-مەقسۇد».

— نەۋائى.

زىلەيخا رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى
ئىچىدىكى «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىد-
مانلىرىدىن بىرى؛ ئېزىز مىسىرنىڭ قىزى.

س

سەرۋەر رەئىس، باش، سەيىد: سەرۋەرى ئالەم — پۈتۈن
ئالەملەرنىڭ سەرۋەرى، ئالەمنىڭ ئىگىسى.

سەلىقە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىد-
كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) زوق، ئىستەك،
مەيىل.

سەنەم 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىد-
كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) بۇت؛ 3) كۆچمە
م: گۈزەل يار، مەھبۇب؛ 4) «غەرىب-سەنەم» داستان-
ىدىكى باش قەھرىمانلاردىن بىرى؛ غەرىبىنىڭ مەشۇ-
قى؛ شاھ ئابباسخاننىڭ قىزى.

سەنەۋبەر «سەنەۋبەر» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. خۇر-
شىد شاھنىڭ ئوغلى، گۈلپەرىنىڭ ئاشىقى.

سەيياى ئەزەل ئەزەل ئوۋچىسى، ئىنسانلارنىڭ جېنىنى
ئېلىشقا مەسئۇل پەرىشتە ئەزرائىل؛ قازا.

سۇلەيمان بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. داۋۇد
پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. دادىسىنىڭ ۋەسىيىتى بىلەن
يەتتە يىلدا «بەيتۇل-مۇقەددەس» نى قۇرۇپ چىقتى.
قۇددۇستا ھۆكۈمەتنىڭ بىر چوڭ سارىيىنى بەرپا قىل-
دى. شەرق ۋە غەرب پادىشاھلىرىنى ئۆز ئىتائىتىگە

كىرگۈزدى، 40 يىل ھەم پادىشاھلىق ھەم پەيغەمبەر-
لىك قىلدى؛ جن-شەيتان، دىۋە-پەرىلەرنى بوي
سۇندۇرۇپ چىقتى؛ ئۇچار قاناتلار ۋە باشقا ھايۋاناتلار-
نىڭ تىلىنى بىلەتتى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

سىگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئۈچىنچى
مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۈچىنچى دەرىجە، ئورۇن.

سىمىيا 1) ئاددىي مەدەنىلەرنى ئالتۇن مەدىنىگە ئايلاندۇرۇش
غايىسى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان بىر تەتقىقات. بۇ تەتقى-
قات كۆپلىگەن ماددىلارنىڭ تېپىلىشىغا سەۋەب بولغان
ۋە خىمىيە ئىلمىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە خىزمەت قىل-
غان؛ 2) نشان، ئىشارەت، ئالامەت مەنىلىرىنى ئىپا-
دلىەيدۇ.

سىنا «تۇر» غا قاراڭ.

ش

شاھ بەرقۇت «قەمەر شاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىدىكى
پېرسوناژلاردىن بىرى. كۈھى قافنىڭ شاھى، شەمسى
جاناننىڭ دادىسى.

شاھرۇخ «ھۈرىلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىد-
مانلاردىن بىرى بولغان ھۈرىلىقانىڭ دادىسى. شۇ
داستاندىكى مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى.

شاھى خۇرشىد «سەنەۋبەر» داستانىدىكى مۇھىم پېرسوناژ-
لاردىن بىرى. شۇ داستاننىڭ باش قەھرىمانى بولغان
سەنەۋبەرنىڭ ئاتىسى.

شاھى مۇرغان قۇشلار شاھى، قۇشلارنىڭ ئۇلۇغى.
شەھىسى جانان «قەمەر شاھ ۋە شەھىسى جانان» داستانىنىڭ
باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. قەمەر شاھنىڭ مەشۇ-
قى، كۈھى قافنىڭ شاھى بەرقۇتنىڭ قىزى؛ گۈزەل
پەرى.

شەھزادە فەررۇخ «شاھزادە فەررۇخ-مەلىكە گۈلرۇخ»
داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. قەندىھار شەھرىنىڭ شا-
ھى لەندىھۇرنىڭ ئوغلى. گۈلرۇخنىڭ ئاشىقى.
شېرىن «فەرھاد-شېرىن» داستانىدىكى ئاساسىي پېرسۇ-
ناژ؛ باش قەھرىمان فەرھادنىڭ مەشۇقى؛ ئەرمىنىيە
شاھى مېھنابانۇنىڭ ئارزۇلۇق سىڭلىسى.

غ

غەرايىبۇس-سەفەر «بالىلىق ئاجايىباتلىرى» ياكى «بالى-
لىق لىرىكىلىرى». ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئە-
سىرى «خەزاينۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى بىرىنچى
دىۋاننىڭ نامى.

غەرىب «غەرىب-سەنەم» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ سە-
نەمنىڭ ئاشىقى؛ ھەسەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى.
غەلىمان (1) غۇلام، خىزمەتكار؛ (2) رىۋايەتلەردە ئېيتىلدى-
شىچە، جەننەتنىڭ خىزمەتكارى. [بۇ سۆز گەرچە
كۆپلۈك شەكلىدە بولسىمۇ لېكىن بىرلىك مەنىسىدە
قوللىنىلىدۇ. بىرلىكى: غۇلام].

ف

فەرھاد نەۋائى «خەمسە» سى ئىچىدىكى ئەڭ يىرىك ئە-
سەر «فەرھاد-شېرىن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛
شېرىننىڭ ئاشىقى.

فەرىدۇن تۇران شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.
فەۋائىدۇل-كېبەر «قېرىلىق پايدىلىقلىرى» ياكى «قېرى-
لىق لىرىكىلىرى». بۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر
ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى تۆتىنچى
داستاننىڭ نامى.

ق

قەھەر شاھ «قەھەر شاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش
قەھرىمانى. شەمسى جاناننىڭ ئاشىقى.

قۇڭرات قەدىمكى تۈركىي قەۋملەردىن بىرىنىڭ نامى.
قىسەئى ئابىھەيات رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، خىزىر پەيغەمبەر
ۋە ھەزرىتى ئىسكەندەر ئابىھەيات (تىرىكلىك سۈيى)
نى ئىزدەپ زۇلمەت ئىچىگە كىرگەن ۋە كۆپ جاپا-مۇ-
شەققەتلەرنى تارتقان، نەتىجىدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەم-
بەرگە مۇيەسسەر بولغان. بۇ ۋەقەلەر بەدىئىي ئەدەبى-
ياتتا «قىسەئى ئابىھەيات» (ئابىھەيات قىسسسى) دەپ
ئاتالغان.

قىيات قەدىمكى تۈرك قەۋملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ك

كوھى قاق قاپ تېغى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاغ پۈتۈن يەر يۈزىنى ئوراپ تۇرغان بولۇپ، ئەنقا قۇشمۇ، ئابھايات (تىركىلىك سۈيى) مۇ مۇشۇ تاغدا ئىمىش.

گ

گۈلەمخان شۇ ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى.
گۈلجامال «غەرىب-سەنەم» داستاننىڭ باش قەھرىمانى غەرىبىنىڭ سىڭلىسى.
گۈلجەمىلە «ھۈرىلىقا-ھەمراجان» داستاننىڭ باش قەھرىمانى ھەمراجاننىڭ سىڭلىسى.
گۈلشاھ «گۈلشاھ-ۋەرەقە» داستاننىڭ باش قەھرىمانى، ۋەرەقەنىڭ مەشۇقى، ھىمامنىڭ قىزى.
گىتەنەما جاھاننى كۆرسەتكۈچى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ئىختىرا قىلدۇرغان، دۇنيادىكى مەۋجۇت نەرسىلەرنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان) جام.

ل

لەۋھى قەلەم دىنىي ئەقىدىلەرگە قارىغاندا ھەربىر شەيئەنىڭ ئاۋۋىلى ۋە ئاخىرىنىڭ ئەزەل كۈنى ئىلمىي ئىلاھىدا يېزىلىشى ۋە ئۇنىڭ بىر ئاتىلىشى.

لەئلى بەدەخشان بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ ساپ، ئەڭ تازا لەئلى، ياقۇت، بەدىئىي ئەدەبىياتتا بۇ بەدەخشان ياقۇتى يارنىڭ لېۋىگە ئوخشىتىلىدۇ.

لەيلى (1) تۇم قاراڭغۇ كېچە؛ (2) ئەرەبىي ئايلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كېچىسى؛ (3) «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ ئايال قەھرىمانى؛ مەجنۇننىڭ مەشۇقى.

لولى (1) دولان قىزى، دولانلىق؛ (2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل، سۆيۈملۈك، يار.

م

مەجنۇن (1) نەۋائى «خەمسە» سى تەركىبىدىكى «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ لەيلىنىڭ ئا-شىقى؛ (2) ساراڭ، ئەقلىدىن ئازغان، مەجنۇن.

مەشرەب (1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى ئۈچىنچى چوڭ مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ (2) XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان شائىر بابا رېھىمنىڭ تەخەللۇسى؛ (3) بەزمە، ئولتۇرۇشنىڭ نا-مى. (4) تەبىئەت، خاراكتېر، ئادەت، خۇلق، رە-ۋش.

مەقام (1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ ئومۇملاشتۇرۇلغان نامى؛ (2) جاي، تۇرار جاي، ئورۇن؛ (3) دەرىجە، باسقۇچ.

مەلەك (1) پەرىشتە؛ (2) كۆچمە م: ناھايىتى گۈزەل؛ مەلەك-ۋەش — پەرىشتەدەك، پەرىشتەگە ئوخشاش.

مەنسۇر ھەللاجى ئەسلى ئىسمى ھۈسەيىن. تەسەۋۋۇپ مەس-
لىكىدە مەشھۇر، مەنئۇي ئىستىغراق (ئۆزىنى بىلىم-
گەن ھالدا ھەيرەتكە چۆمۈش) ھالىتىدە ھېسسىياتلىق-
رىنى، چۈشەنچىلىرىنى زاھىرەن شەرىئەتكە زىت ھال-
دا سۆزلىگەنلىكى ئۈچۈن ھىجرىيىنىڭ 306-يىلى قەت-
لى قىلىنغان.

مۇز داۋان قەدىمكى دەۋرلەردە ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ جە-
نۇبتىن تەڭرى تېغىنى كېسىپ، شىمالغا ئۆتىدىغان
كارۋان يولىدىكى قىش-ياز مۇز ئېرىمەيدىغان خەتەر-
لىك، تار بىر داۋان. ئۇ «مۇز ئارت داۋىنى» دەپمۇ
ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ بىر يېنى تىك تاغ بولۇپ، يەنە بىر
يېنى ئاستى كۆرۈنمەيدىغان قاپتال، بۇ داۋان ھازىرقى
ئاقسۇ بىلەن مۇڭغۇلكۆرە ناھىيىسىنىڭ شوتا يېزىسى
ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ.

مۇسا پەيغەمبەر «قۇرئانى كەرىم» دە نامى ئاتالغان پەيغەم-
بەرلەردىن بىرى. دىنىي رىۋايەتلەرگە كۆرە، تۇرتە-
غىدا تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ.

مۇستەفا (1) «تاللانغان، تاللاۋېلىنغان» دېگەن مەنىلەردە؛

(2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

مۇستەھزاد (1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-
مىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ (2) ئارت-تۈ-

رۇلغان، ئارتتۇرما؛ (3) مىسرالار ئاخىرىغا ئەرۈز

قائىدىسى ئاساسىدا يېرىم مىسرا ئارتتۇرۇلىدىغان بىر-

خىل شېئىرىي شەكىل.

مۇشاۋەرەك «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون بى-

رىنچى مۇقامنىڭ نامى. بەزى مەنبەلەردە «نەشئاۋە-
رەك» دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇ «يۈرەككە تىغدەك تە-
سىر قىلغۇچى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

مۇشكى خوتەن خوتەن ئىپارى، ئەڭ ساپ، ئەڭ ئېسىل،
بەكمۇ خۇش پۇراق ئىپار. بۇ ئىپار خوتەن كېيىكىنىڭ
كىندىكىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن كلاسسىك ئەدەبىياتتا
«مۇشكى خوتەن» دەپ ئاتايدۇ ۋە ھىدىنى يارىنىڭ چې-
چىنىڭ ھىدىغا، رەڭگىنى قارىلىقىغا ھەم كۆز گۆھى-
رىنىڭ قارىچۇقىغا ئوخشىتىدۇ.

مۇقەددىمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-
مىدىكى دەسلەپكى مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى، بۇ بۆلەك
«مۇقام» دەپمۇ ئاتىلىدۇ؛ 2) ئالدىدا ماڭ-غۇچى
(ئەسكەر)؛ 3) ئالدى بىلەن ئېيتىلىدىغان سۆز، نۇ-
تۇق؛ ئەسەرنىڭ باشلىنىش قىسمى، كىرىش سۆز.
مىراج كېچىسى «لەيلەئى مىراج» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ھىج-
رىيە كاللىندارى بويىچە رەجەب ئېيىنىڭ يىگىرمە يەت-
تىنچى كېچىسى. مۇشۇ كېچىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر
مىراجغا چىققان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ن

نەغمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» دىكى كۈي ئىسىملىرىدىن
بىرى، مەسىلەن: «چوڭ نەغمە» دېگەنگە ئوخشاش؛
2) كۈي، ئاھاڭ، مۇقام؛ 3) سايراش.

نەقىشەندىي خوجا باھاۋىددىن نەقىشەند تەرىپىدىن يولغا

قويۇلغان سويىيلىق تارمىقىغا تەۋە كىشى.
نەۋا 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئونىنچى مۇ-
قامنىڭ نامى؛ 2) ئاۋاز، سادا، ئون؛ 3) كۆي،
مۇزىكا ئاھاڭى، مۇڭ-لىۇق ئون؛ 4) بايلىق؛ 5) نە-
سۋە، بەھرە.

نەۋادىرۇش-شەباب «ياشلىق نادىرلىقلىرى» ياكى «ياش-
لىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئە-
سىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى ئىككىنچى
دىۋاننىڭ نامى.

نۇسخە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدى-
كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) يېزىق، بېرەر
يېزىقنىڭ ئەينەن كۆچۈرمىسى؛ 3) كىتاب، رسالە.

ھ

ھاتەمى تەي تولۇق ئىسمى ئەبۇ ئادى بىننى ئەبدۇللاھ بىن-
نى سەئىد. بۇ زات ئەرەب قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ چوڭ-
لىرىدىن ۋە شائىرلىرىدىن بولۇپ، سېخىيلىقى بىلەن
شۆھرەت تاپقان. بەزى شېئىرلىرى توپلىنىپ بىر د-
ۋان ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە لوندرا دا نەشر قىلىن-
غان. مۇھەممەد پەيغەمبەر زامانىغىچە ياشىغان بولسى-
مۇ لېكىن دىدارلىشىشتىن بورۇن ۋاپات بولغان.
ھەمراجان «ھۆرىلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھ-
رىمان. ھۆرىلىقانىڭ ئاشىقى.

ھۆرى ئەين جەننەتتىكى كېيىك كۆزلۈك، ناھايىتى گۈزەل

قىزلار، كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى بەكمۇ قارا، ئېقى
بەكمۇ ئاق بولغان جەننەت قىزلىرى.
ھۈسەيىنى قەدىمكى مۇقاملارنىڭ بىرىنىڭ نامى. كلاسسىك-
لارنىڭ غەزەللىرىدە بۇ نام تىلغا ئېلىنىدۇ:
«مەقاملارنىڭ ئاتاسىنى ھۈسەيىنىيۇ ئەجەم دەرلەر،
بۇلاردىن يوقارىكم پەردەئى باياتىنى چالسام».
— مەشرەپ.

ھىجاز 1) قەدىمكى مۇقاملاردىن بىرىنىڭ نامى؛ 2)
ئاھاڭ، كۈي؛ 3) ئەرەبىستاننىڭ غەربىي شىمال قىسى-
مى، مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى جايلاشقان تېررىتورىيە.
رىيە.

ھىندۇ 1) ھىندى، ھىندىستانلىق؛ 2) كۆچمە م: قارا
رەڭلىك.
خالى ھىندۇ — قارا مەڭ.

ئۇ

ئۇششاق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى سەككىز-
زىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاشىقلار، سۆيگۈچىلەر.

ئۆ

ئۆزھال 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئالتىنچى
مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۆزىنىڭ ھالى-زارى، ھال-زار
ئېيتماق، ئۆز ئەھۋالىدىن قايغۇرماق، ئالە-زار

قىلماق.

ۋ

ۋامىق نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى يازغان «ۋامىق-ئۇزرا» ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى، ئۇزراڭ ئاشىقى. ۋەرەقە «گۈلشاھ-ۋەرەقە» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. گۈلشاھنىڭ ئاشىقى، ھىلالنىڭ ئوغلى.

ۋەيسى قىرەن (ئۇۋەيسەل-قىرانى) ياكى ۋەيس دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ كىشى خەلىفە ئەبۇ بەكرى ۋە خەلىفە ئۇمەر دەۋرلىرىدە مەدىنىدە كۆپ ھۆرمەت قازانغان، ئۆز قەبىلىسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولۇپ، ھەدىستە مەدھىيەلەنگەن ۋەلى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئ

ئىبنى يەمىنجان رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدىكى مەشھۇر «يۈسۈف ۋە زىلەيخا» قىسسسىنىڭ باش قەھرىمانى يۈسۈپنىڭ بىر ئانىدىن بولغان قېرىندىشى، ئۇكىسى.

ئىراق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون ئىككىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئىراق دۆلىتى. ئىسفىھانچە قىلىچ ئىسفىھاندا ياسالغان قىلىچ، ئىسفىھان قىلىچى، ئېسىل ۋە ئۆتكۈر قىلىچ.

ئىسكەندەر ئىسكەندەر زۇلقەرنەين؛ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەمسە» تەركىبىدىكى «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى. «ئابىھايات» نى ئىزدەپ خىزىر پەيغەمبەر بىلەن زۇل-مەتكە كىرگەن بولسىمۇ لېكىن بۇ سۈنى ئىچىشكە مۇۋەپپەق بولالمىغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىسمائىل لەقىمى «زەبىھۇللاھ»، رەبغۇزىنىڭ «قىسە-سۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدە ئالاھىدە تەسۋىرلەنگەن پەيغەمبەرلەردىن بىرى. ئۇ ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى، ئاتىسى ئوغلى ئىسمائىلنى تەڭرى يولىدا قۇربانلىق قىلماقچى بولىدۇ، سەبى ئىسمائىلمۇ چىن دىلىدىن رازى بولىدۇ. قۇربانلىق قىلىش ئالدىدا تەڭرى ئىسمائىلنىڭ ئورنىغا جەننەتتىن بىر كۆك قوچ-قارنى ئەۋەتىدۇ. قوينى قۇربانلىق قىلىش شۇنىڭدىن قالغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىشرەبۇ يائەيىۋھەل-ئەتشان «ئەي تەش-نالار، ئى-چىڭلار!» دېگەن مەنىدە:

تەشئەلەب ئۆلمە، نەۋائى، چۈن ئەزەل ساقسىدىن
«ئىشرەبۇ يائەيىۋھەل-ئەتشان» كېلۇر ھەردەم ئىدا.
— نەۋائى.

ئىشرەت ئەڭگىز 1) سۇلتان ئەبدۇررەشىدخاننىڭ خانىشى، مۇقامشۇناس مەلىكە ئاماننىساخان ئىجاد قىلغان مۇ-قامنىڭ نامى؛ 2) «شادلىق قوزغىغۇچى» مەنىسىدە. ئىيسا «قۇرئانى كەرىم» دە نامى كۆرسىتىلگەن پەيغەمبەر-لەردىن بىرى. رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» نام-

لىق ئەسرىدە رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئىيسا پەيغەمبەر
بى بى مەريەم ئانىنىڭ ئوغلى بولۇپ، بىر نەپەس بىلەن
ئۆلۈكنى تىرىلدۈرەلەيدىغان خاسىيەتكە ئىگە بولغانلىق-
قىدىن «رۇھۇللاھ» دەپ ئاتالغان.

ي

يادا تاش 1) رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاشقا قان چاچرسا
يامغۇر ياغقىدەك، قەدىمكى زاماندا قورغاقچىلىق بو-
لۇپ قالغىدەك بولسا، كىشىلەر قوي-كالىرىنى ئۆل-
تۈرۈپ، قېنىنى يادا تاش ئۈستىگە تامغۇزىدىكەن،
شۇنىڭ بىلەن يامغۇر تىلەيدىكەن؛ 2) قەدىمكى زامان
كىشىلىرى ئالتۇننىڭ راست-يالغانلىقىنى بىلىش ئۈ-
چۈن ئۇنى يادا تاشقا سۈركەيدىكەن، شۇنىڭدا ئالتۇن-
نىڭ راست-يالغانلىقى مەلۇم بولىدىكەن.

يەمەن ساقى 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىر
مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) مەي تۇتقۇچى، شاراب
سۇنغۇچى (مۇھەببەت شارابى بىلەن مەست قىلىغۇ-
چى) يار.

يەمەن 1) ئەرەب دىيارىدىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى؛ 2) بۇ
يەردە «يەمەن دېڭىزى» مەنىسىدە كەلگەن بولۇپ،
ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا، بۇ دېڭىزدىن ناھايىتى ئې-
سىل ئۈنچە-مەرۋايىت، ياقۇت چىققىدەكمىش:
«كۆرۈپ گۈلتەك يۈزۈڭ رەڭگىنى كۆزدىن يۈز چەمەن بولدى،

ئەقىق ئەرنىڭنى كۆرگەلى كۆزۈم ھالى يەمەن بولدى».

— سەككاكى.

يەئقۇب «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان پەيغەمبەرلەر.

دىن بىرى. ئىسھاق پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. «يۇسۇف».

زىلەيخا» داستاننىڭ باش قەھرىمانى يۇسۇپنىڭ ئاتى.

سى. ئوغلى يۇسۇپتىن ئايرىلىپ، ئۇنىڭ پىراقىدا 40

يىل ياش تۆككەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

يۇسۇف يەئقۇب پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. رەبغۇزىنىڭ «قىسە.

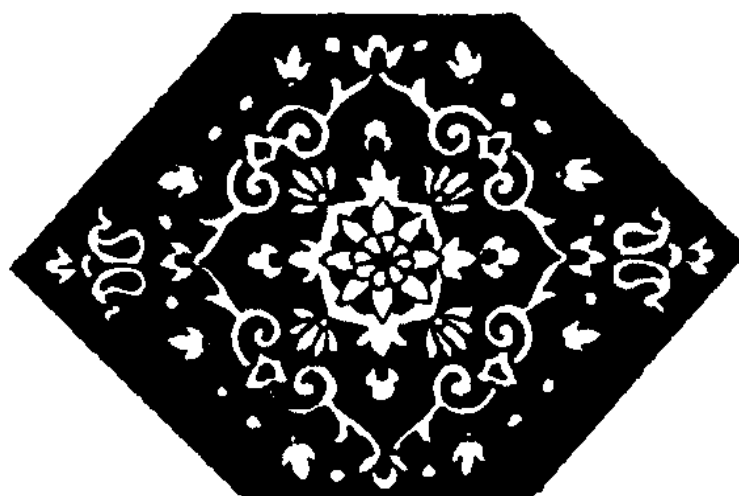
سۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى تەركىبىدىكى «يۇ.

سۇف-زىلەيخا» داستاننىڭ باش قەھرىمانى، زىلەيخا.

نىڭ ئاشىقى.

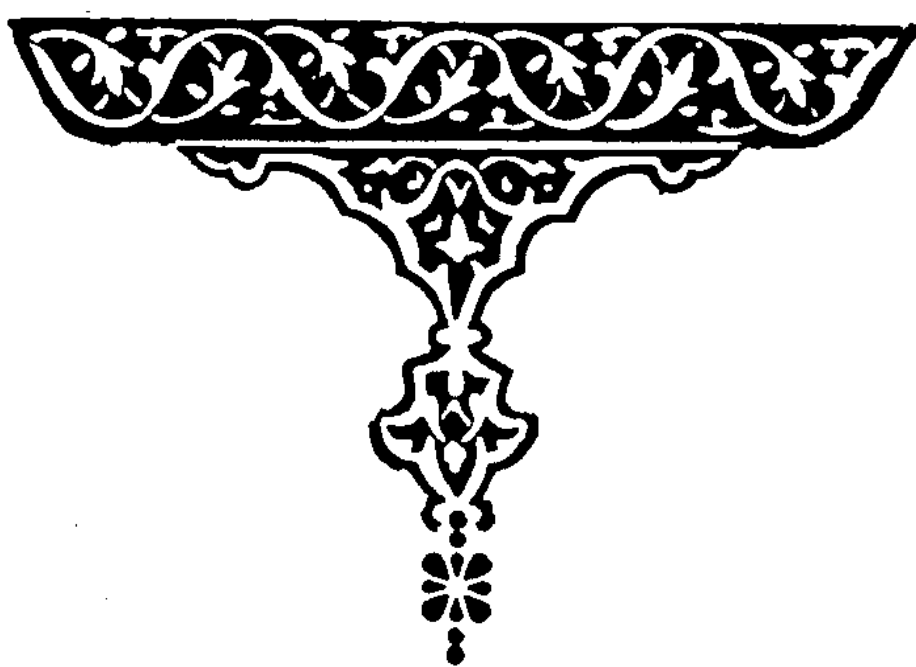
يۇسۇفبەگ «يۇسۇف-ئەھمەد» داستاننىڭ باش قەھرىما.

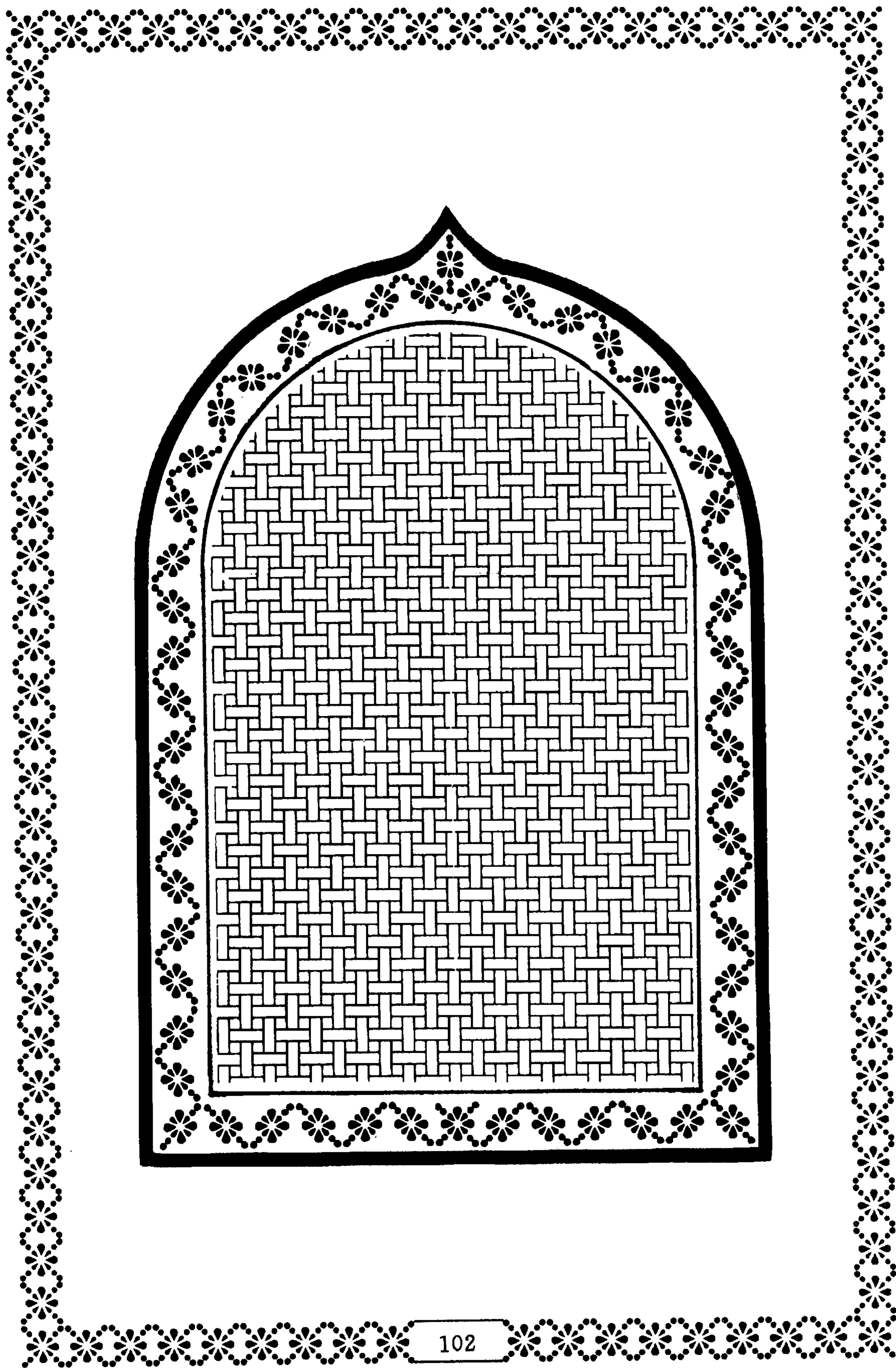
نى، ئەھمەد بەگنىڭ ئاكىسى.

کلاسک شاعرانہ

تسلیہ جمالی

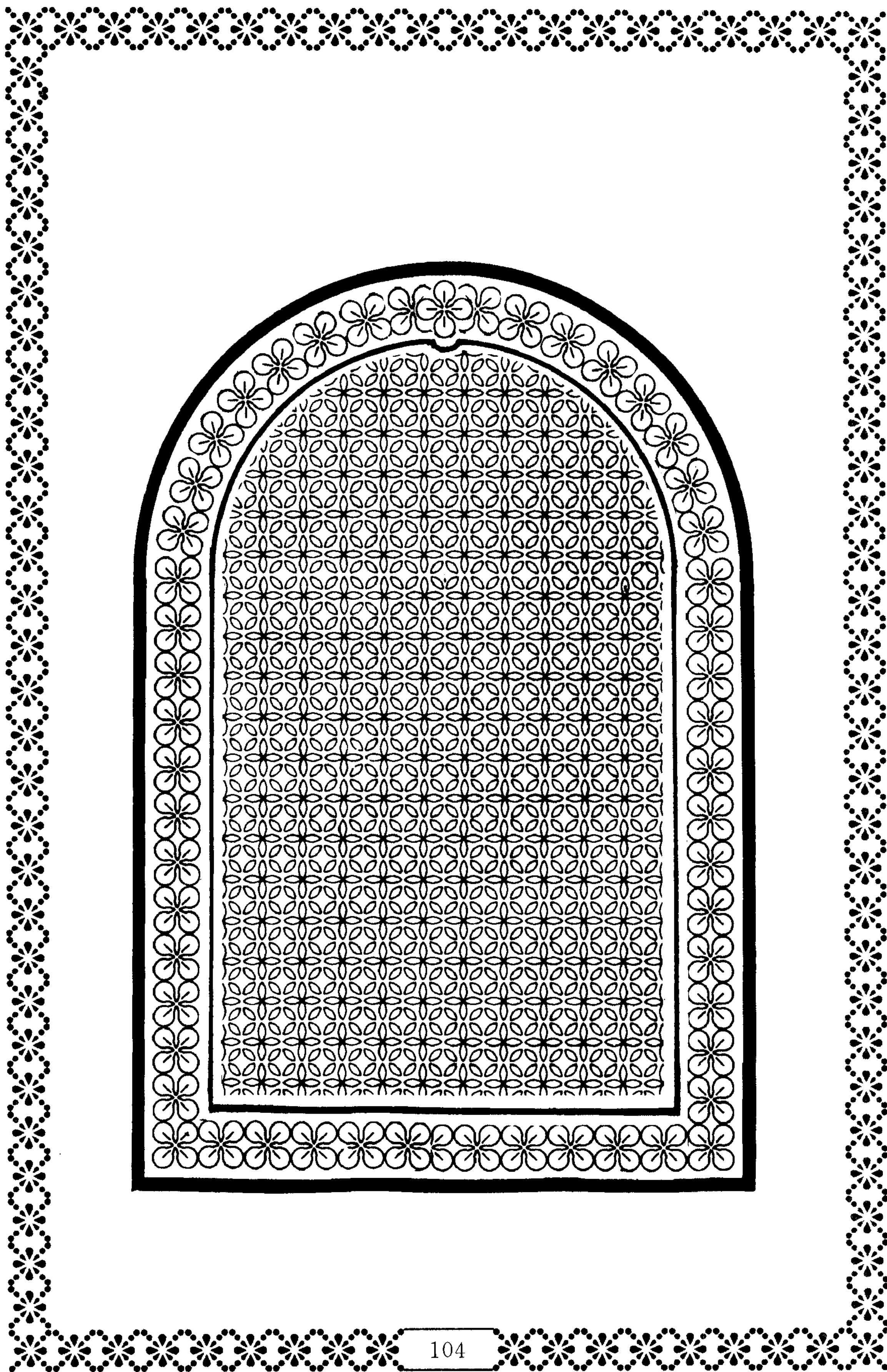

مۇندەرىجە

- (105) ھافىز شىرازى
(106) ئاتايى
(107) سەككاكى
(108) نەۋائى
(110) سەئىدى
(110) گۇمناىم
(111) ئابىدى
(112) نەۋبەتى

ھافىز شىرازى — ھايات كۈيچىسى، بۈيۈك شائىرشەم-
 سىددىن مۇھەممەد خاجە ھافىز شىرازى (1300-
 1389) ۋە ئۇنىڭ لىرىكىلىرى جاھان ئەدەبىياتىدا يۈك-
 سەك شان-شۆھرەتكە ئىگە بولۇپ كەلمەكتە. ئۇيغۇر
 خەلقىنىڭ ھافىز شىرازى ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن
 تونۇشۇش تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن، ھافىز لىرىكىلى-
 رىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى تەسىرى تېخىمۇ كەڭ
 ۋە چوڭقۇر. نۇرغۇن كلاسسىك ئەدىبلىرىمىز ھافىزنى
 ئۇستاز تۇتۇپ كەلگەن، بەزىلىرى خېلى بۇرۇنلا ھافىز
 شېئىرلىرىنى چاغاتاي تىلىغا تەرجىمە قىلغان. ئەپ-
 سۇسكى بۇ خىل تەرجىمىلەر تارىخنىڭ بوران-چاپقۇن-
 لىرىدا يوقالغان. 1993-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مۇ-
 زېيىنىڭ قول يازمىلار بۆلۈمىدىن بايقالغان «باياز»
 ناملىق قول يازمىغا ھافىز شىرازى غەزەللىرىدىن ئون
 پارچىسىنىڭ تەرجىمىسى تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. بۇ
 شېئىرلارنىڭ تەرجىمانى ئافاق خوجىنىڭ ئانىسى زى-
 لەيخا بېگىم بولۇپ، ئۇ ھافىز شىرازى شېئىرلىرىنى
 ناھايىتى زور ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ مۇتالىئە قىلغان
 ۋە تۈركىي تىلىغا تەرجىمە قىلىش بىلەن شۇغۇللانغان.
 «سىلسىلەتۈز-زەھەب» ناملىق تەزكىرىدە: «زى-
 لەيخا بېگىم تەڭداشسىز ئىستېدات ئىگىسى ئىدى.
 ئەرەبچە ۋە پارسچىدا ھېچكىم ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيتتى.
 شېئىر ۋە قەسىدە ئىجادىيىتىدە نۇقسانسىز ئىدى» دې-
 يىلگەن. دېمەك ھافىز شېئىرلىرىنىڭ تەرجىمىسىد-
 ىن دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بۇ ئون غەزەل XVII
 ئەسىرنىڭ باشلىرىدا زىلەيخا بېگىم تەرىپىدىن قۇمۇلدا

تەرجىمە قىلىنغان. ھافىز شىرازى غەزەللىرىنىڭ
ئۇيغۇر شائىرىسى تەرىپىدىن بۇندىن ئۈچ ئەسىر بۇ.
رۇن ئىشلەنگەن بۇ تەرجىمىسى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارى-
خىدىكى زور ۋەقەدۇر.

ئاتايى — ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ XV ئەسىردىكى مەشھۇر
نامايەندىلىرىدىن بىرىدۇر. ھىرات، بەلخ شەھەرلىرىدە
ياشاپ، ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئاتايى-
نىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن بەدىئى مىراسى «دىۋانى
ئاتايى» بولۇپ، ئۇنىڭ قول يازما نۇسخىلىرىدىن بىرى
سانپېتىر بورگ مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.
ئەلىشىر نەۋائى ئۆزىنىڭ «مەجالسۇن-نە-
فائىس» ناملىق ئەسىرىدە ئاتايىنى لۇتقى، سەككاكى
قاتارلىق زامانداش تۈركىيگوي شائىرلار قاتارىدا تىلغا
ئالىدۇ ۋە ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بېرىدۇ. ئاتايى ئۆز
ئەسەرلىرىدە سۆيگۈ-مۇھەببەتنى ئاساسىي تېما قىل-
غان. شۇنىڭ بىلەن بىللە رىياكارلىق، ساختىلىق،
ۋاپاسىزلىق، زالىملىق، ئاچكۆزلۈككە ئوخشاش ئىل-
لەتلەرنى ھەجۋى قامچىسى بىلەن قامچىلىغان. ۋاپا-
دارلىق، ساداقەت، سەممىيلىك، ئادىللىق قاتارلىق
ئىنسانىي پەزىلەتلەرنى زوق-شوق بىلەن كۈيلىگەن.
رىئال ھايات گۈزەللىكلىرىگە قىزغىن مەدھىيە ئوقۇ-
غان.

ئاتايى شېئىرلىرىغا كۆز يۈگۈرتكىنىمىزدە ئۇنىڭ
خەلق ماقالى-تەمسىللىرى ۋە ئەپسانىلىرىدىن ھەم
ئوخشىتىش، جانلاندۇرۇش، مۇبالىغە قاتارلىق بەد-

ئىي ۋاستىلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغانلىقىنى روشەن كۆرۈۋالالايمىز. ئاتايى شېئىرلىرى بەدىئىي سەنئەت جەھەتتە كامالەتكە يەتكەن لىرىك شېئىرىيەتنىڭ نەمۇنىلىرىدىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

سەككاكى — ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ XV ئەسىردىكى مەشھۇر نامايەندىلىرىدىن بىرىدۇر. سەمەرقەندتە تۇغۇلغان ۋە مىرزا ئولۇغبېك ھۇزۇرىدا ئىشلىگەن. «دىۋانى سەككاكى» ئۇنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بەدەئىي مىراسى بولۇپ، بۇ دىۋاننىڭ قول يازما نۇسخىلىرىدىن بىرى سانپېتىر بورگ مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

سەككاكى لۇتقى، ئاتايى، گەدائى قاتارلىق شا-ئىرلار بىلەن بىر زاماندا ياشاپ، ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئەلىشىر نەۋائى ئۆزىنىڭ «مەجا-لىسۇن-نەفائىس» ناملىق ئەسىرىدە ۋە «چەھار دىۋان» نىڭ مۇقەددىمىسىدە سەككاكىنى لۇتقى بىلەن بىللە تىلغا ئېلىپ: «تۈرك ئەلفازىنىڭ فۇسەھاسى، ئۇيغۇر ئىباراتىنىڭ بۇلەغاسى» دەپ يۇقىرى باھا بەرگەن. سەككاكى شېئىرلىرى مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، شەكلىنىڭ خىلمۇ خىللىقى، تەپەككۇرىنىڭ ئوب-رازلىقلىقى، تىلىنىڭ پاساھەتلىكلىكى بىلەن كلاسسىك شېئىرىيەتمىزنىڭ ئەڭ گۈزەل نەمۇنىلىرىدىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

نەۋائى — ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن بۈيۈك مۇتەپەككۇر شائىردۇر. غىياسىددىن كىچىك ئوغلى ئەلىشىر نەۋائى 1441-يىلى ھىراتتا تۇغۇلۇپ، 1501-يىلى ۋاپات بولغان. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا ئىلىم-مەرىپەتكە، ئەدەبىياتقا قىزغىن بېرىلگەن بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ بىلىملىك كىشىسىگە ئايلانغان، ئاساسىي ئۆمرىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈزۈپ، شېئىرىيەتتە ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. ئۆز ئىجادىيىتىدە شېئىرىيەتنىڭ خىلمۇ خىل ژانىر ۋە شەكىللىرىنى قوللىنىپ ۋە ئىجادىي تەرەققى قىلدۇرۇپ، ئاجايىپ پارلاق ئۈلگىلەرنى ياراتقان.

نەۋائىنىڭ «خەزاينىۋىل-مەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى) ۋە «خەمسە» سىدىن باشقا تەزكىرىلىرى، ئىلىمىي نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى، ئەخلاقىي ئەسەرلىرى، تارىخىي ئەسەرلىرى، بىئوگرافىك ئەسەرلىرى ۋە ۋە-سىقىلىرى بولۇپ جەمئى 29 پارچە ئەسەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كۈللىياتى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ دىۋانلىرى، خەمسىلىرى ۋە يەككە ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرى خەلقىمىز ئارىسىدا ئىنتايىن كۆپ تارقالغان.

«خەزاينىۋىل-مەئانى» نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە ئاساسەن غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل لىرىك ژانىر-دىن تەركىپ تاپقان، جەمئى 44 مىڭ 803 مىسرالىق 3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «چەھار دىۋان»

بولۇپ، بۇنىڭ كۆپى سەمىيەتكە، گۈزەللىككە، ۋا-
پادارلىققا مەپتۇنلۇق؛ ئالدا مچىلىققا، ساختىپەزلىك-
كە، ۋاپاسىزلىققا نەپرەت بىلەن تولغان لىرىكىلار-
دۇر.

نەۋائى ئەسەرلىرى تېماتىك مەزمۇن، بەدىئىي
شەكىل جەھەتتىن خىلمۇخىل بولۇشى بىلەنمۇ ھەجىمى
جەھەتتىكى كۆپلۈكى بىلەنمۇ ئادەمنى ھەيران قالدۇ-
رۇدۇ. ئۇنىڭ تىل-ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا ۋە باشقا
تېمىلارغا دائىر ئەسەرلىرىمۇ ناھايىتى زور ئىلمىي
قىممەتكە ۋە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. نەۋائى ئەسەر-
لىرىدە ئۆز دەۋرى ئۈچۈن ئىلغار بولغان زور ئەھمى-
يەتلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ۋە بەدىئىي
ماھارىتىنىڭ يۈكسەكلىكى بىلەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر
سەنئەتكار دۇر. نەۋائىدىن كېيىن ئۆتكەن شائىرلارنىڭ
ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ پىر-ئۇستازى
ساناپ، ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئالغان. نەۋائى ئەسەرلىرى
تۆت ئەسىردىن بېرى ئۇيغۇر مەدرىسلىرىنىڭ مۇھىم
ئەدەبىيات دەرسلىكى بولۇپ كەلگەن. ئۇيغۇر خەلقى-
نىڭ مەشھۇر «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ نۇرغۇن نەغ-
مىلىرى نەۋائى غەزەللىرى بىلەن جاراڭلايدۇ.

خوتەنلىك موللا ئىسمەتۇللاھ ئىبنى نىئمەتۇللاھ
مۇئەججىزنىڭ «تارىخى مۇسقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە
كۆرسىتىلىشىچە: نەۋائى شېئىرىيەت دۇنياسىدىكى
بىر بۈيۈك سىما بولۇشتىن تاشقىرى، ئۆز نۆۋىتىدە
ئىستېداتلىق مۇغەننى ۋە مۇقامشۇناس بولغان، «نەۋا»
مۇقامىنى ئىختىرا قىلغان.

سەئىدى — سۇلتان سەئىد خان (1495—1535) پەقەت

دەۋلەت ئەر بابىلا ئەمەس، بەلكى ئۆز نۆۋىتىدە زامانىدا-
سىنىڭ كامالەتكە يەتكەن شائىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن-
لەنمۇ مەشھۇر. ئۇ «سەئىدى» تەخەللۇسى بىلەن تۈر-
كىي ۋە پارىسى تىلىدا شېئىرلار يازغان.

سەئىدى شېئىرلىرىدا ئىلىم-مەرىپەتكە، ساپ
سۆيگۈ مۇھەببەتكە، ئىنسانىي پەزىلەتكە، ئەدلى-ئادا-
لەتكە چوڭقۇر مەدھىيە ئوقۇلغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى
ھېسسىياتقا تولغان، مەزمۇنى چوڭقۇر، ئىستىلىستىك
ۋاستىلەرگە باي.

سۇلتان سەئىدخان ئۆز شېئىرلىرىدىن دىۋان
تۈزگەنلىكىمۇ مەلۇم. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن دەۋرد-
مىزگىچە يېتىپ كەلگەنلىرى ناھايىتى ئاز.

گۈمناڧ — تولۇق ئىسمى مۇھەممەت ئىبنى خاجەمقۇ.

لى، «گۈمناڧ» ئۇنىڭ لىرىك شېئىرىيەتتە قوللانغان
تەخەللۇسىدۇر. ئۇ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا مۇ-
ھىم ئورۇن تۇتقان ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە مەش-
ھۇر شائىرلاردىن بىرى. ئۇنىڭ «مۇھەببەتنامە ۋە
مىھنەتكام» ناملىق ئېپىك داستانى ۋە «دىۋانى گۈم-
ناڧ» قاتارلىق ئەسەرلىرى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەل-
گەن. ئۇ ئېپىك شېئىرىيەتتە «ھىرقەتى» تەخەللۇسىد-
ىنى قوللانغان. «مۇھەببەتنامە ۋە مىھنەتكام» ناملىق
داستاندا كۆرسىتىلىشىچە شائىر قەشقەرنىڭ تازغۇن
يېزىسىدىكى باغچى كەنتىدە تۇغۇلغان. ئافاق خوجا

دەۋرىدە ياشاپ، ئۇنىڭ ھۇزۇرىدا باغۋەن، چىراغچى، كاۋاپچى مەنسەپلىرىدە بولغان. شائىرنى مىلادى 1634 - يىلى تۇغۇلۇپ، 1724 - يىلى ۋاپات بولغان دېگەن قاراشلار بار.

داستاندا شائىر «مۇھەببەت — جاپا-مۇشەققەت دېمەكتۇر. مېھنەت قىلماي، رىيازەت چەكمەي تۇرۇپ، ۋىسالغا يەتكىلى بولمايدۇ» دېگەن مەزمۇنىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. گۇمنا مەيلى داستاندا، مەيلى دىۋاندا بولسۇن «سابا»، «گۈل»، «بۇلبۇل»، «مە-شۇق»، «ساقى»، «مەي» قاتارلىق سىمۋولىستىك ئوبرازلار ۋاسىتىسى ئارقىلىق، ھايات ۋە تۇرمۇشقا، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرگە بولغان كۆزقاراشلىرىنى، ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتىنى ئۆزىنىڭ ئاجايىب پاسا-ھەتلىك تىلى بىلەن روشەن ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

ئابىدى — گۈزەل لىرىكىلىرى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا بەلگىلىك تۆھپە قوشقان شائىر ئابىدى XVII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قۇمۇلدا ياشاپ، ئىجا-دىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى دەۋرد-مىزگىچە تولۇق يېتىپ كېلەلمىگەن. پەقەت 34 غەزەل، 69 رۇبائىيسى ئەينى دەۋردە تۈزۈلگەن ۋە بەشىر ۋاڭ كىتابخانىسىدا ساقلانغان بىر «باياز» غا كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ «باياز» شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيىنىڭ قول يازمىلار بۆلۈمىدىن بايقالدى.

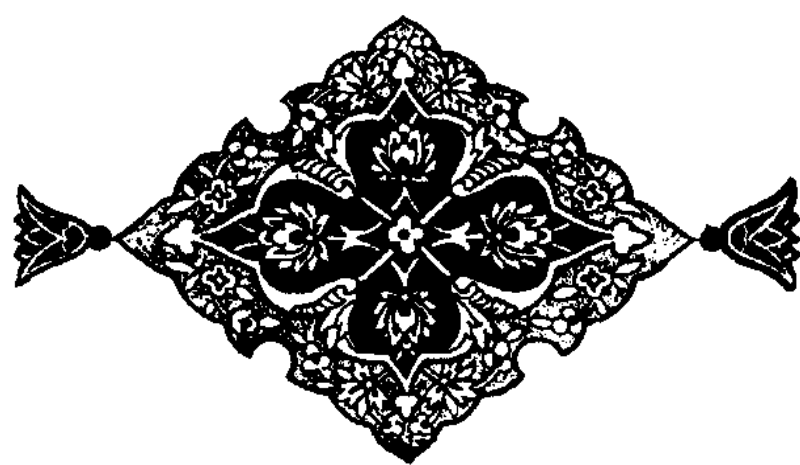
تېپىلغان غەزەللەر دىۋان تەرتىپى بويىچە تۈزۈل-

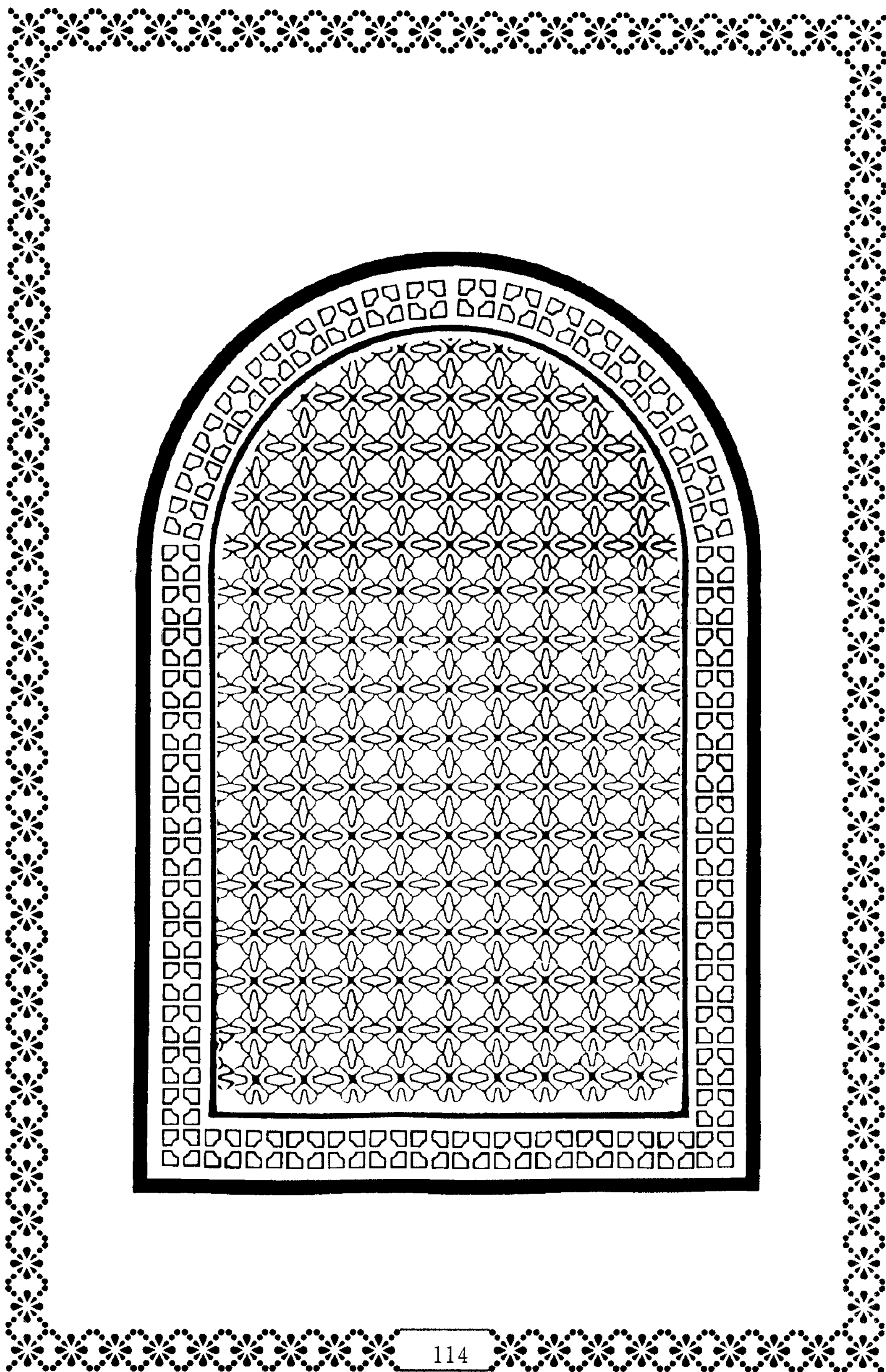
گەن. شېئىرلارنىڭ سەنئىتى خېلىلا يۇقىرى. مەز-
مۇن جەھەتتىن ئۆز دەۋرىنىڭ ئىلغار ئىدىيىسىگە ۋە-
كىلىك قىلالايدۇ.

نەۋبەتى — ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدىكى مەش-
ھۇر نامايەندىلەردىن بىرى. تارىخىي مەنبەلەردە نەۋبە-
تى XVIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا خوتەن (ئىلچى) دە-
تۇغۇلغان ۋە شۇ يەردە ياشاپ، ئىجادىي پائالىيەت بىلەن
شۇغۇللانغان بۈيۈك مۇتەسەۋۋۇپ شائىر دەپ كۆرسى-
تىلىدۇ. «دىۋانى نەۋبەتى» شائىرنىڭ دەۋرىمىزگىچە
يېتىپ كەلگەن بىردىنبىر بەدىئىي مىراسىدۇر. بۇ
دىۋان ھىجرىيە 1160- (مىلادى 1747-) يىلى يېزى-
لىپ تاماملانغان. نەۋبەتى دىۋانىدىكى ئەسەرلىرىنى ئۆي-
غۇر شېئىرىيىتىنىڭ تارىخىي ئەنئەنىسى بويىچە ئەرۇز
ۋەزىنىنىڭ خىلمۇ خىل بەھرىلىرىدە يازغان. بۇ شې-
ئىرلار ئاساسەن ئىشق-مۇھەببەت تېمىسىدا يېزىل-
غان.

نەۋبەتى غەزەللىرىدە «مەشۇق» نىڭ گۈزەل سىما-
سى، ئاشىقنىڭ ۋىسال ئارزۇسى، ھىجران ئازابى،
رەشك ئوتى، مۇغەننىنىڭ نەغمە ساداسى، بۆلبۈلنىڭ
مۈڭلۈك ناۋاسى قاتارلىق مەزمۇنلار بىلەن تەڭرىنىڭ
ئىشتىياقى، ھەمدۇسانا، تەۋبە-ئىستىغپارغا ئوخشاش
تۇيغۇ، ئوي-پىكىرلەر ئۆز-ئارا گىرەلىشىپ كەتكەن.
يەنە ئىلىمنى ئۇلۇغلاش، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئىنسانىي
مۇھەببەت، دوستانە ياردەم قاتارلىقلارمۇ نەۋبەتى ئە-
سەرلىرىنىڭ مۇھىم تېماتىك مەزمۇنلىرىدۇر.

نەۋبەتى ئۆزى ياراتقان « يار » ، « ساقى » غا ئوخ-
شاش سىمۋوللاشتۇرۇلغان غايىۋى ئوبرازلار ۋاستى-
سى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ رىئال ھايات ۋە ئىجتىمائىي
تۇرمۇشقا، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرگە بولغان كۆز قا-
راشلىرىنى ۋە بۇھەقتىكى نازۇك ھېسسىياتلىرىنى را-
ۋان، ئوبرازلىق، رەڭدار، شېئىرىي تىل بىلەن ئىز-
تايىن ماھىرانە ئەكس ئەتتۈرۈدۇ.

«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر ھەققىدە ئىزاھات

1. مۇقام ئاھاڭلىرىدىكى بەزى ئالاھىدىلىكلەر ۋە ئۇنىڭ نوتىسىدىكى ئىپادىلىنىشى.

مۇقاملارنىڭ مۇقەددىمە، تەئەززە، تەئەززە مەرغۇلى، نۇسخە، نۇسخە مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىلىرىدە $\frac{4}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{5}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{2}{4}$ $\frac{3}{4}$ ئۇدارلىق ۋە $\frac{1}{2}$ $\frac{6}{4}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىكلەربار. «يايرىم ساقى» ئاھاڭى پەقەت «ئۇششاق» مۇقامىدىلا بولۇپ، ئۇنىڭدا $\frac{7}{8}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىك بار.

$\frac{7}{8}$ ئۇدارنىڭ فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8} = \frac{7}{8}$

«مۇستەھزات» نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{4} = \frac{5}{4}$

«چوڭ سەلىقە» نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{8} = \frac{5}{8}$

«داستان» نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8} = \frac{7}{8}$

«مەشرەپ» نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+6)}{8} = \frac{9}{8}$

يۇقىرىدىكىدەك ئۇدارلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاھاڭلاردىكى ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى ئۈچ ئۇدارنىڭ ئۈچ ئاۋازدا، ئىككى تۇتاشما ئاۋازدا ۋە تۆت تۇتاشما ئاۋازدا قاتارلىشىپ كېلىشى «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ ئۇدار جەھەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ مۇقاملارنىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىدىكى بەزى ئاھاڭلاردا $\frac{1}{2}$ $\frac{6}{4}$ ئۇدار شەكلى كۆرۈلىدۇ. ئۇ، تۆت پارچە ئاۋازنىڭ بىرىكىپ بىر ئۇدار ھاسىل قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭدا پۈتۈن ئۇداردىن ئالتىسىنىڭ، يېرىم ئۇداردىن بىرسىنىڭ بارلىقىنى، ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا $\frac{1}{2}$ $\frac{2}{4}$ ئۇدار، كېيىنكى قىسمىدا تۆت

ئۇلارنىڭ بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، $\frac{1}{2}$ فورمىلىسى بويىچە ئىپادىلىنىدۇ.

2. ئاھاڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر.

(1) ئەسلى ئاھاڭ « q » بىلەن كۆتىرىلگەن ئاھاڭ « $\sharp$ » ياكى ئەسلى ئاھاڭ « q » بىلەن چۈشۈرۈلگەن ئاھاڭ « $\flat$ » ئوتتۇرىسىدىكى ئاھاڭلارنى توغرا ئىپادىلەش ئۈچۈن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ كۆتىرىلىشى « $\sharp$ » (يەنى ھەسسە كۆتۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ چۈشۈرىلىشى « $\flat$ » (يەنى ھەسسە چۈشۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، گاھىدا يەنە زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىن ئالدىنقىسى « $\uparrow$ » بەلگىسى، كېيىنكىسى « $\downarrow$ » بەلگىسى بىلەن ئىپادە قىلىندى ھەمدە بۇ بەلگىلەر ئىشلىتىلىش ئورنى جەھەتتىكى تەلەپكە ئاساسەن، كۆتۈرۈش ياكى چۈشۈرۈش تەلەپ قىلىنغان شۇ ئاھاڭنىڭ ئالدى تەرىپىگە قويۇلدى. ئاھاڭلارنىڭ $\frac{1}{2}$ دائىرە ئىچىدىكى يۇقىرىغا تىرىشى « NW » بەلگىسى بىلەن، تۆۋەنگە تىرىشى « SW » بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىلدى.

(2) ئاۋازلارنىڭ رېتىم شەكلىنى ئىپادە قىلىش مەقسىتىدە ھەربىر نوتىنىڭ باش قىسمىنىڭ ئاستىغا داپنىڭ «دۇم» ئاۋازى ئۈچۈن « I »، « tak » ئاۋازى ئۈچۈن « T »، توختىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن « $()$ » بەلگىسى قويۇلدى.

(3) تېكىستنىڭ مىسرا سانىنى ئىپادە قىلىش ئۈچۈن، ئاھاڭنىڭ ئاستى تەرىپىگە (1)، (2)، (3) گە ئوخشاش سانلار بېرىلدى.

(4) پائۇزا ۋە مەرغۇل نوتىسى تىرناق ئىچىگە ئېلىندى.

(5) تەكرارلانغان ئاھاڭلاردا بىرىنچى قېتىم چېلىنغان ئاھاڭ شەكلى ئۆلچەم قىلىندى.

ئون ئىككى مۇقام ۋە ئوننىڭ ئابى چەشمىلىرى ھەم ئىشرەت
ئەڭگىز مۇقامىنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

ئاھاڭ تۈرلىرى / مۇقاملارنىڭ نامى												
ئىراق	مۇشاۋىرەك	نەۋا	بايان	ئوششاق	ئەجەم	تۈز ھال	بەنجىگام	چەھار گام	سىگام	چەببايان	راڭ	
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	مۇقەددىسە
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	بىرىنچى تەئەززە
											2a ∂	ئىككىنچى تەئەززە
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	بىرىنچى نۇسخە
							1a				1a	ئىككىنچى نۇسخە
				1a								يارىم ساقى
1a				1a	1a		1a	1a		2a ∂	1a	مۇستەھزاد
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	جۇلا
2a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	سەنەم
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	چوڭ سەلىقە
2a	1a	1a	1a	2a	3a	2a	5a	1a	1a	3a	4aL	بىرىنچى كىچىك سەلىقە
	1a										1a ∂	ئىككىنچى كىچىك سەلىقە
3a				1a		1a	1a		1a		2a	پىشرەۋ
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	2aL	تەئىكىد
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	بىرىنچى داستان
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	ئىككىنچى داستان
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	ئۈچىنچى داستان
	1a	1a		1a		1a	1a			1a	1a	تۆتىنچى داستان
						1a	1a				1a	بەشىنچى داستان
2a	3a	1a	1a	3a	1a	1a	3a	2a	1a	2a	2a	بىرىنچى مەشرەب
2a	2a	2a	2a	2a	2a	3a	1a	3a	2a	2a	1a	ئىككىنچى مەشرەب
1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	ئابى چەشمىلەر

بىر تۈر

داستان

مەشرەب

چەھارگاھ مۇقامىنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

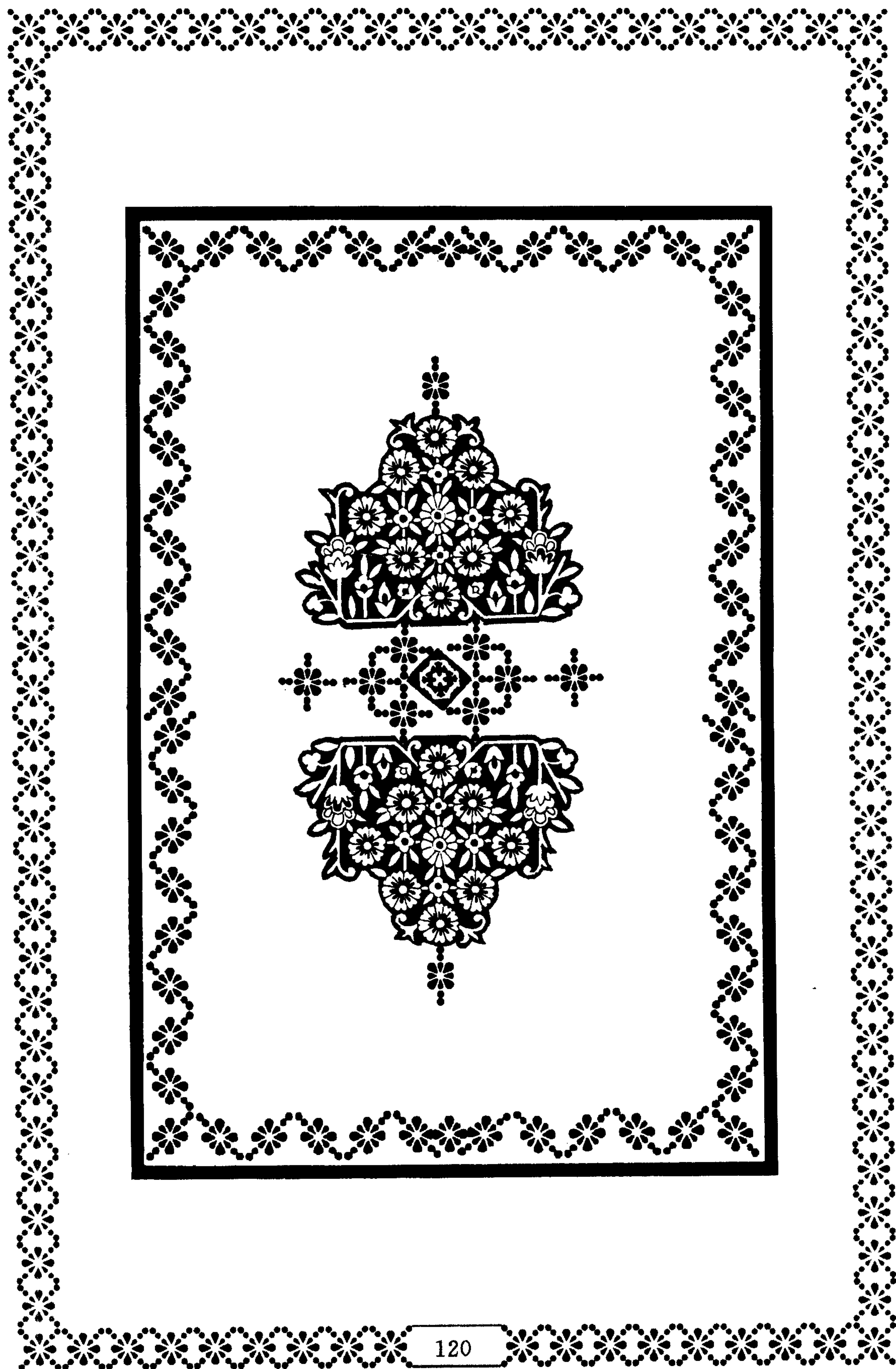
بىر تۈر	ئاھاڭ تۈرلىرىنىڭ نامى	رېتىم	باشلىنىش سۈرئىتى	ئاساسىي رېتىم شەكلى
تۈرلۈك نەغمە	مۇقەددىمە	rubato	$\text{♩} = 66$	$\sharp$
	تەڭزە	$\frac{3}{4}$	$\text{♩} = 66$	$\underline{T.TTTD} \underline{DOTD} \parallel$
	تەڭزە، مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىسى	$\frac{3}{4}$	$\text{♩} = 78$	$\underline{T.TTTD} \underline{DOTD} \parallel$
	نۇسخە	$\frac{3}{4} \frac{2}{4}$	$\text{♩} = 66$	$\underline{T.TTTD} \underline{TTT} \underline{OT} \underline{TDDO} \parallel$
	نۇسخە، مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىسى	$\frac{3}{4} \frac{2}{4}$	$\text{♩} = 66$	$\underline{T.TTTD} \underline{TTT} \underline{OT} \underline{TDDO} \parallel$
	مۇستەھزاد	$\frac{5}{4}$	$\text{♩} = 96$	$\underline{TTOTT} \underline{DD} \parallel$
	مۇستەھزاد، مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىسى	$\frac{5}{4}$	$\text{♩} = 96-100$	$\underline{TTOTT} \underline{DD} \parallel$
	جۇلا	$\frac{4}{4}$	$\text{♩} = 54$	$\underline{D.TD} \underline{TDD} \underline{T} \parallel$
	سەنەم	$\frac{2}{4}$	$\text{♩} = 78$	$\underline{D.TDDT} \underline{D} \quad \underline{DD} \parallel$
	چوڭ سەلىقە	$\frac{5}{8} = \frac{(3+2)}{8}$	$\text{♩} = 48$	$\underline{DTTDT} \parallel$
	كىچىك سەلىقە	$\frac{2}{4}$	$\text{♩} = 66$	$\underline{DDDTT} \underline{DDDD} \underline{DO} \parallel$
	كىچىك سەلىقە، مەرغۇلى، چۈشۈرگىسى	$\frac{2}{4}$	$\text{♩} = 72$	$\underline{DDDTT} \underline{DDDD} \underline{DO} \parallel$
	تەڭكىد	$\frac{6}{8}$	$\text{♩} = 66$	$(\underline{D}) \underline{D.TD} \quad \underline{T.TD} \parallel$
چوڭ نەغمە قىسمىنى تارقاق رېتىم بويىچە تاماملاش				
داستان	بىرىنچى داستان	$\frac{2}{4}$	$\text{♩} = 72$	$\underline{DTTDT} \underline{DTTDT} \parallel$
	بىرىنچى داستان، مەرغۇلى	$\frac{2}{4}$	$\text{♩} = 72$	$\underline{DOTDT} \underline{DDTODT} \parallel$
	ئىككىنچى داستان	$\frac{7}{8} = \frac{(3+4)}{8}$	$\text{♩} = 39$	$\underline{D.D.T} \underline{D.D.T} \parallel$
	ئىككىنچى داستان، مەرغۇلى	$\frac{7}{8} = \frac{(3+4)}{8}$	$\text{♩} = 39$	$\underline{D.D.T} \underline{D.D.T} \parallel$
	ئۈچىنچى داستان	$\frac{6}{8}$	$\text{♩} = 50$	$\underline{D.TDD} \quad \underline{T.TD} \parallel$
	ئۈچىنچى داستان، مەرغۇلى	$\frac{6}{8}$	$\text{♩} = 50$	$\underline{D.TDD} \quad \underline{T.TD} \parallel$
مەشرەپ	بىرىنچى مەشرەپ	$\frac{7}{8} = \frac{(3+4)}{8}$	$\text{♩} = 39$	$\underline{DDD} \underline{T} \underline{D.D.T} \parallel$
	ئىككىنچى مەشرەپ، بىرىنچى ئاھاڭ	$\frac{2}{4}$	$\text{♩} = 114$	$\underline{DTTDT} \underline{DTTTDT}$
	ئىككىنچى ئاھاڭ	$\frac{2}{4}$	$\text{♩} = 116$	$\underline{DTTDT} \underline{DTTDT} \parallel$
پۈتۈن مۇقامنى تارقاق رېتىم بويىچە تاماملاش				

ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى

جەمئى	قوشۇلغىنى	ئەسلى	بۆلەكلەر
194a	26a	168a	چوڭ نەغمە
92a	—	92a	داستان
46a	—	46a	مەشرەپ
16a	16a	—	ئابى چەشمە
11a	11a	—	ئىشرەت ئەڭگىز
359a	53a	306a	جەمئى

بەلگىلەرنى ئىپادىلەش جەدۋىلى

بەلگىلەر	مەنىسى
a	ئاھاڭ (ناغشا)
m	مەرغۇلى
Q	چۈشۈرگىسى
	پۈتۈن قوشۇلغان
L	يېرىم قوشۇلغان
ə	ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

4

چاھارگاھ

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي
جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك
ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى نەشرىگە تەييارلىدى

✱

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى
(بېيجىڭ شەھىرى فۇچېڭمېن كوچىسى 17-نومۇرى: 100037)

بېيجىڭ ئىككىنچى شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ بېيجىڭ شۆبىسى تارقاتتى
1997-يىلى 2-ئاي 1-نەشرى، 1997-يىلى 2-ئاي 1-بېسىلىشى

ئورمانى: 787×1093/16 • باسما تاۋىقى $362\frac{1}{2}$

تراژى: 1-1000

ISBN 7-5000-5817-9

دۆلەت كىچىدىكى باھاسى: 2000 يۈەن (بىر يۈرۈشنىڭ)